

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

BOSNA HERSEK'TE İÇ SAVAŞ SONRASI AB'NİN YENİDEN
YAPILANDIRMA ÇALIŞMALARI: SOSYAL İNŞACI BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülden BULUT

İSTANBUL – 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

BOSNA HERSEK'TE İÇ SAVAŞ SONRASI AB'NİN YENİDEN
YAPILANDIRMA ÇALIŞMALARI: SOSYAL İNŞACI BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülden BULUT

Danışman: Doç. Dr. Armağan Emre ÇAKIR

İSTANBUL – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğüne

Enstitünüz, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Türkçe / İngilizce Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Gülden Bulut**, tarafından hazırlanan, "**Bosna Hersek'te İç Savaş Sonrası AB'nin Yeniden Yapılandırma Çalışmaları: Sosyal İnşacı Bir Değerlendirme**" başlıklı bu çalışma, 3.../.../2019 tarihin de yapılan savunma sınavı sonucunda **OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞUYA (BAŞARILI)** bulunarak aşağıda isimleri yazılı jüri üyeleri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Armağan E. ÇAKIR

Danışman

A.Ç.

Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN

Jüri Üyesi

A.G.

Dr. Öğr. Üy. N. Aslı Şirin ÖNER

Jüri Üyesi

A.Ş.

Prof. Dr. Muzaffer Dardan
Müdür

04/07/2019 tarih ve 2019/16 sayılı Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

ÖZET

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben Yugoslavya topraklarında meydana gelen etnik çatışmaların, çok geçmeden tarihin en kanlı iç savaşlarından birine dönüşmesi, Bosna Hersek'te ciddi bir 'kimlik sorunu'nun da su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. 1995 yılında Bosna Hersek'te barışı sağlamak amacıyla imzalanan Dayton Barış Anlaşması, üç etnik grubu (Sırlar, Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar) devletin kurucu unsuru kabul ederek bölgede yeni bir sistem kurmuştur. Bu çalışmada Dayton Barış Anlaşması sonrası, AB'nin bölgede Avrupalılaştırma sürecini gerçekleştirerek, sürdürülebilir bir barış inşa etme çalışmalarını, Sosyal İnşacılık perspektifinden incelenmek suretiyle, AB'nin bu süreçteki çabalarının bir değerlendirmesini sunacağız.

Anahtar Kelimeler: İç savaş, Kimlik, Avrupalılaştırma

ABSTRACT

Following the end of the Cold War, the ethnic conflicts in Yugoslavia became one of the most bloody civil wars in the history, causing a serious 'identity problem' in Bosnia and Herzegovina. Dayton Peace Accord which was signed in 1995 with the aim of ensuring peace in Bosnia and Herzegovina, established a new system in the region by identifying three main ethnic groups (Serbs, Croats and Bosnian Muslims) as the constituent element of the state. With the perspective of social constructivism, an evaluation of the EU's efforts in this process, will be presented by examining the EU's Europeanization process in the region during the peacebuilding period in Bosnia and Herzegovina.

Key Words: Civil war, Identity, Europeanization

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te yaşanan etnik çatışmalar sonrası Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik barış inşa çalışmaları incelenmek istenmiştir.

Öncelikle tez konusunu seçerken ve yazım aşamasında tüm desteğini sunan değerli tez danışmanım Sn. Doç. Dr. Armağan Emre ÇAKIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez sürecinde benden desteğini bir an için bile esirgemeyen sevgili ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İstanbul - Temmuz, 2019

Güliden BULUT

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramlar ve Terimler.....	3
1.2. Sosyal İnşacılık Yaklaşımı.....	7
1.2.1.Sosyal İnşacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	9
1.2.2.Sosyal İnşacılara Göre Sosyal Yapı ve Aktörler.....	19
1.2.3.Sosyal İnşacılara Göre Uygunluk Mantığı ve Sosyal Uyum.....	21
1.3. Sosyal İnşacılık ve Avrupa Birliği.....	24
1.3.1.Sosyal İnşacılık Perspektifinde Avrupa Birliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi.....	25
1.3.1.1. AB'nin Kuruluşu.....	26
1.3.1.2. AB'nin Siyasi Gelişimi.....	30
1.3.2.Sosyal İnşacılık ve AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası.....	37
1.3.3. Avrupa Birliği Kimliği.....	39

İKİNCİ BÖLÜM:

BAĞIMSIZLIKTAN BUGÜNE BOSNA HERSEK

2.1.Bosna Hersek.....	46
2.1.1. Bosna Hersek'in Tarihi ve Coğrafi Yapısı.....	50
2.1.2.Bosna Hersek'in Etnik Yapısı.....	63
2.1.2.1. 'Din'in Etnik Kimliklerin Oluşumdaki Etkisi.....	68
2.1.2.2. 'Dil'in Etnik Kimliklerin Oluşumdaki Etkisi.....	69
2.2. Bosna Hersek'te Savaş Öncesi Dönem.....	73
2.2.1. Yugoslavya'nın Dağılıp Süreci ve Bosna Hersek'e Etkisi.....	74
2.2.2. Yugoslavya'da Cumhuriyetlerin Bağımsızlık Mücadeleleri.....	76
2.3. Bosna Hersek'te Savaş Dönemi.....	78
2.3.1. Bosna Hersek'te Yaşanan Çatışmalar.....	78
2.3.2. Bosna Hersek'te Savaşı Sonlandırmaya Yönelik Çabalar.....	83

2.3.2.1. Vance-Owen Planı.....	83
2.3.2.2. Güvenli Bölgeler Planı.....	86
2.3.2.3. Owen-Stoltenberg Planı.....	88
2.4. Bosna Hersek'te Savaş Sonrası Dönem.....	90
2.4.1. Dayton Barış Anlaşması.....	91
2.4.2. Dayton Barış Anlaşması'na Göre Bosna Hersek'in Siyasi ve İdari Yapısı.....	93
2.4.2.1. Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve Bakanlar Kurulu.....	95
2.4.2.2. Parlamento.....	95
2.4.2.3. Anayasa Mahkemesi.....	96
2.4.3. Dayton Anlaşması Kapsamında Bosna Hersek'te Yer Alan Uluslararası Toplum Yapıları.....	96
2.4.3.1. Barış Uygulama Konseyi.....	97
2.4.3.2. Yüksek Temsilcilik.....	98
2.4.3.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) – Bosna Hersek Misyonu.....	100
2.4.4. Dayton Anlaşması'nın Bosna Hersek'te Ortaya Çıkardığı Sorunlar.....	101
2.5. Bosna Hersek'te Kimlik Sorunu.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AB'İN BOSNA HERSEK'E YAKLAŞIMI

3.1. AB'nin Batı Balkanlar Politikası.....	111
3.1.1. Yugoslavya'nın Dağılım Sürecinde AB'nin Politikası.....	113
3.1.2. Eski Yugoslavya'nın Ardından AB'nin Batı Balkanlar Politikası.....	114
3.2. AB'nin Çatışma Sırasında Bosna Hersek Politikası.....	122
3.2.1. AB'nin Çatışma Sonrası Bosna Hersek'te Yeniden Yapılandırma Çabaları.....	128
3.2.1.1. Avrupalılaştırma.....	134
3.2.1.2. Demokrasi İnşası.....	137
3.2.1.3. İstikrar ve İşbirliği Süreci.....	141

3.2.2. AB'nin Bölge için Barış İnşa Çalışmalarında Kullandığı Aktörler.....	145
3.2.2.1. AB Yüksek Temsilciliği.....	146
3.2.2.2. AB Polis Misyonları.....	147
3.3. Dayton Barış Anlaşması Sonrası Bosna Hersek'te AB'nin Devlet İnşa Süreci'nin Başarısız Olma Nedenleri.....	152
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA.....	165

ŐEKİLLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 1: Bosna Hersek'in Ana Etnik Grupları

Harita 1: Vance Owen Barış Planı

Harita 2: Owen-Stoltenberg Planı

KISALTMALAR

OEEC: Ekonomik İŞbirliği Örgütü (The Organisation for European Economic Co-operation)

EPC: Avrupa Siyasal İŞbirliği (Economic Policy Committee)

ODGP: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

BAB: Batı Avrupa Birliği

EC: Avrupa Komisyonu (European Commission)

BM: Birleşmiş Milletler

AT: Avrupa Topluluğu

AB: Avrupa Birliği

UNPROFOR: Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force)

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

IFOR: NATO Uygulama Gücü (Implementation Force)

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İŞbirliği Teşkilatı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

ECHO: Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations)

SAP: İstikrar ve Ortaklık Süreci (Stabilisation and Association Process)

EUPM: Avrupa Birliği Polis Misyonu (European Union Police Mission)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB)'nin geliştirmek istediği 'barış sağlayıcı, yerleştirici ve koruyucu' imajının en önemli sınavlarından birisi, kuşkusuz Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan iç savaşlar ve etnik atışmalardı. Kendi bölgesinde hem de henüz daha bu imaja yeni bürünmüş iken Birlik Güvenlik ve Savunma Politikası son derece büyük ve zorlu bir sınavdan geçmiş ve çatışmalar sonrasında AB, barışın inşası için önemli bir misyon üstlenmiştir. "Farklılık içinde Birlik" amacıyla politikalarını biçimlendirmek üzere alışan Birlik, kendisine Bosna Hersek'te uluslararası toplum tarafından verilen yeniden yapılandırma sürecindeki görevini de yine aynı amaç üzerinden şekilendirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Dayton Anlaşması ile kurulan etnik yapıdaki karar mekanizması ve beraberinde Avrupa standartlarında kurmaya çalıştığı devlet yapılanması bugün halen Bosna'da sürdürebilir ve işleyen bir sistemin kurulamamasına sebep olmuştur diyebiliriz. Araştırmamızın ana sorusu, savaş sonrası Bosna Hersek'te AB'nin gerçekleştirmeye çalıştığı Avrupalılaştırma süreci vasıtasıyla inşa edilmeye çalışılan sürdürülebilir barışın, bugün ne lde başarılabilmişidir. Çalışmamızda, AB'nin bu alandaki başarı ve başarısızlıklarını uluslararası ilişkiler alanında Soğuk Savaş sonrası popüler olan Sosyal İnşacılık kuramı çerçevesinde değerlendireceğiz.

Avrupa Birliği'nin henüz ilk kuruluş aşamasında bir "barış projesi" olarak oluşmuş olması ve ilerleyen dönemlerde "bölgesel barışı koruma ve inşa etme" alanında etkinliğinin tüm bölge nezdinde artması, AB'nin "barış inşa edici" kimliğinin oluşmasını ve giderek gelişmesini sağlamıştır. Başlangıçta entegrasyonun temeli ekonomik alanda aktif olmuşken, 1990'ların başı itibariyle gelişen yeni dünya düzeninde meydana gelen sosyal ve politik etkileşim, AB entegrasyonunun da kendi bölgesinde siyasi ve sosyal olarak etkinliğini arttırmasını sağlamıştır.

Yugoslavya topraklarında 1990'lı yılların başı itibariyle başlayan bağımsızlık mücadeleleri ve çatışmalar esnasında, Avrupa Birliği, entegrasyonu derinleştirme amacıyla yoğun çalışmalar yürütmekteydi. Bu

dönemde ekonomik altyapının yanında siyasi bir birlik olma yoluna da gitmeye başlayan birliğin uluslararası sistem içerisinde yeni bir misyon edinmesine de yol açacak önemli bir gelişme olmuştur. Birlik içerisinde ekonomik entegrasyonun nispeten iyi işlediği bir dönemde, bölgede yaşanan çatışmalara karşı üyeler tarafından farklı tavırlar benimsenmesi, öncelikli olarak birlik çıkarları ile çatışan bir hal almış ve beraberinde birliğin uluslararası sistemdeki “tek sesli” görüntü elde etmesini zorlaştırmıştı. Bu dönemde kendi bölgesinde meydana gelen yoğun etnik çatışmalar ve bağımsızlık mücadeleleri ile yakından ilgilenmek, Avrupa Birliği'nin hem “maddi unsurlar” olarak değerlendirebileceğimiz “güvenlik” endişesini gidermesi için önemli olacak hem de sosyal olarak savunduğu demokratik, insan haklarına saygılı bir Avrupa toplumu idealini devam ettirmesi için gerekli olacaktı. Sosyal inşacıların son derece önem verdiği öznelarasıcılık (intersubjectivity), esasen bu dönemde Avrupa Birliği'nin çatışmalara yönelik duruşunu belirlemede etkili olmuştur diyebiliriz. Nitekim sistem içerisinde “barış” ve/veya “çatışma”nın aktörler arasındaki ilişkinin kurulum ve gelişim sürecine bağlı olduğunu ve ancak bu sürecin sistemin daha barışçıl ya da daha çatışmaya müsait olmasını beraberinde getireceğini savunabiliriz. Bu sebeple, birliğin ana aktörleri olan üye devletlerin bu dönemde entegrasyonun derinleşmesine yönelik hareket etmeleri, birlik nezdinde kimliğin yeniden inşa sürecine girildiği sonucuna bizi götürebilir. AB kimliğinin değişen dünya düzeni ile birlikte değişim ve dönüşüm sürecine girdiği 1990'ların başında önemli bir gelişme olarak üye devletler belli unsurlar üzerinden AB'yi tanımlama yoluna gitmişlerdir. AB'nin bir uluslararası aktör olarak rolünü destekleyecek bu atılım, 1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde üye devletler tarafından kabul gören Kopenhag Kriterleri ile somutlaştırılmıştır.

Bu tez, AB'nin 'kimlik', 'çıkar' ve 'süreçler' üzerinden bölgede oluşturduğu politikaların başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmeyi amaçlayarak, bölgenin kalkınmasına engel oluşturabilecek unsurları ortaya koymayı ve böylece olası politika yenilemelerine küçük de olsa katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde,

kavramsal ve teorik çerçeve sunulacak ve Sosyal İnşacılık yaklaşımının genel olarak örnek konuya nasıl işleneceği ile ilgili bilgi verilecektir. Tarihsel süreci oluşturan ikinci bölümde ise, Yugoslavya'nın dağılışı süreci ve Bosna Hersek'te yaşanan savaş ile ilgili bilgi sunulacaktır. Aynı zamanda bu dönemde savaşı durdurmaya yönelik olarak uluslararası toplumun çabaları da bu bölümde yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, AB'nin bölgede gerçekleştirmeye çalıştığı Avrupalılaştırma süreci tartışılacaktır. Bu süreç içerisinde AB'nin kullandığı politikalar ve araçlar üzerinden sürecin analizi yapılacak ve nihayetinde AB'nin Bosna Hersek'te halen neden bir AB kimliği oluşturamadığının sebepleri açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde genel olarak çalışmada kullanılacağımız kavramların ve terimlerin, hangi anlamlarda kullanılacaklarına yer verilecek olup, kavramlar ile ilgili gerekli tanımlamalar yapılacaktır. Bununla birlikte, çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan Sosyal İnşacılık yaklaşımı detaylıca açıklanarak, örnek olaya nasıl işleneceği konusunda bilgiler sağlanacaktır.

1.1. KAVRAMLAR VE TERİMLER

Günümüz yakın tarih uluslararası sistemine baktığımızda, uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde ana akım teorilerden realizm ve sonrasında neo-realizmin, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Soğuk Savaş dönemi tehdit ve güç odaklı sistemin açıklanmasında etkin olarak kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu dönem dinamiklerini güç ve tehdit unsurları üzerinden açıklayan Realistler, devletlerin öz çıkarları gereği bencil olduklarını ve kendi çıkarları doğrultusunda sistemdeki konumlarını belirlediklerini savunur. Özellikle maddi gücün üzerinde duran ana akım araştırmacılarına göre uluslararası sistem, güçlü ve güçsüz devletler üzerinden şekillenmektedir. İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminin güç odaklı yapısı, Realistlerin açıklamalarını güç ve çıkar ekseninde sunmalarına yardımcı olurken, Soğuk Savaş sonrası, gücün belirleyici unsurunun değiştiği bir sistemde Realistlerin olayları açıklaması da zorlaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yılların başına kadar olan dönemde uluslararası ilişkilerde meydana gelen olayları 'güç', 'devlet-merkezli' ve 'çıkar' ekseninde açıklayarak, devletlerin davranışlarını etkileyebilecek farklı kavram ve unsurlara analizlerinde yer vermeyen Realistlere karşı, Sosyal İnşacılar kültür, değerler ve kimlik gibi normatif unsurlara da önem vererek, analizlerinde yer vermişlerdir.

Bu dönemde bir tarafta Soğuk Savaş döneminde oluşan iki kutuplu

yapının yok olması, diğer taraftan ise dönemin en büyük güçlerinden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin yıkılması, beraberinde rasyonalistlerin açıklamakta zorluk çekeceği bir dönemi gündeme getirmiştir. Aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacak olan Sosyal İnşacılık, Soğuk Savaş'ın sona erdiği, ana iki güç etrafında toplanan kutupların gevşediği ve ekonomik yapılanmaların daha da küreselleştiği 'Yeni Dünya Düzeni', devletlerin politikalarını ve uluslararası sistemde takındıkları tavırları açıklamada yukarıda saydığımız alternatif kavramlar ve unsurlara yer vermişlerdir.

Devletlerin uluslararası sistem içerisindeki olaylara yönelik tutumlarını analiz etmede sunduğu alternatif ve güçlü değerlendirmeler ile birlikte Sosyal İnşacılık, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde de gün geçtikçe önemini arttırmıştır (Wendt, 2013: 6). Özellikle Soğuk savaş sonrası, sistem içerisinde yeni dinamikler ortaya çıkarken, devletlerin davranış biçimlerinde ve bu davranışları doğuran etkenlerde de farklılıkların ortaya çıktığı savunulabilir. Nükleer saldırıların, sıcak savaş tehlikesinin görece zayıfladığı 1990'lı yılların başı itibariyle devletler, birçok farklı sorun ile karşı karşıya kalmış ve Realistler açısından ihmal edilen birçok unsur yoğun çatışma ortamlarının da ortaya çıkması sebebiyle verebilecek önemli etkiler doğurmuştur. Örneğin, 1990 öncesi dönemde yaşanan iki kutuplu sistem içerisinde tarafsızlığını koruyan Yugoslavya, 1990'lı yılların başı itibariyle uzun süre tüm dünyanın gündeminde yer alacak büyük etnik çatışmaların yaşandığı bir savaş alanı olmuştur. Bu dönemde meydana gelen yoğun etnik çatışmaların, Realistlerin sadece devlet-merkezli ve çıkar endeksli analizleriyle açıklanması güçtür. Diğer taraftan hızla gelişen Avrupa Birliği bütünleşmesi ise Realistlerin açıklamakta zorlanacağı diğer bir örnek olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim entegrasyonun derinleşmesi ile birlikte ulus devletlerin, birliğin amaç ve hedeflerini daha çok önemsemesi ve ortak dış ve güvenlik politikaları konusunda Birlik'e belli bir manevra alanı bırakması, Realist kuramcılarının devlet-merkezli çıkar analizleri açısından aksi yönde bir gelişme olmuştur.

Realist kuramcılar tarafından değerlendirildiğinde ulus-devletlerin uzun vadede kendi çıkarlarını tehdit edebilecek bir oluşuma gönüllü olmamaları

beklenirken, AB içerisinde derinleşme arttıkça, ulus devletler ortak dış ve güvenlik politikasının da kapsamını geliştirmişlerdi (Richmond, 2014). Sosyal İnşacılığın, Realistlerin aksine farklı kavram ve unsurları inceleyerek açıkladığı bu durum, mevcut sistemde devletlerin dış politikalarını ve davranışlarını belirleyici normatif unsurların da incelemeye dâhil edilmesi gerekliliğini göstermiştir. Özellikle verili aktörlerin ve yapıların olmadığını savunan Sosyal İnşacılar, devletlerin davranışlarında meydana gelen değişikliklerin temelini de bu verili olmama yani değişken yapı ve aktörlere bağlamaktadır. Zira Sosyal İnşacılar göre, aktörler ve yapılar karşılıklı olarak sürekli bir inşa süreci içerisinde ve eşzamanlı olarak birbirlerini inşa ettikleri için, ulus devletlerin çıkarları da sürekli değişkenlik göstermektedir (Demirtaş, 2014: 158).

Soğuk Savaşın sona erdiği bir dönemde gevşeyen kutupların arasında kalmış etnisite açısından son derece karmaşık bir toplumda yaşanan çatışmaları ve sonrasında meydana gelen barış inşa çalışmalarını incelediğimiz çalışmamızın bu bölümünde, özellikle Sosyal İnşacı kuram çerçevesinde dikkate alınan kavram ve terimler üzerinde durulmuştur. Avrupa Birliği'nin barış inşasına yaklaşımı ve bölgesel çatışmalara yönelik çalışmalarını incelerken özellikle üzerinde duracağımız bazı kavram ve terimlerin, çalışma içerisindeki tanım ve kullanımını açıklamak, metnin doğru anlaşılıp, değerlendirilmesi açısından önemli olacaktır.

Bu bağlamda çalışmada öncelikli yer tutacak temel kavram, aynı zamanda Sosyal İnşacılığın da büyük önem verdiği, 'kimlik' kavramı olacaktır. Kimlik kavramı tanım itibarıyla, toplumsal bir varlık olarak öznenin nasıl bir aktör olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü olarak açıklanmaktadır (Dalbay, 2018: 162). Bu, bizi kimliğin 'toplumsal' düzlemde doğal olarak kazanılan bir özellik olabileceği kanısına da götürebilir. Dolayısıyla kimlik, sosyal olarak inşa edilebilen ve süreç içerisinde toplumsal değişim ve dönüşümle yüksek oranda bağlantılı olarak gelişen ve değişen bir olgudur diyebiliriz. Bununla birlikte eylemlerin ve çıkarların kimlikten bağımsız olarak düşünülmemesi

gerekmektir. Zira ‘kimlik’te meydana gelen dönüşüm, eşzamanlı olarak eylemlere ve çıkarlara da yansımaktadır. Sosyal İnşacılar, devlet davranışlarını incelerken, Realistlerin aksine devletlerin ‘kimlik’lerinin verili bir kimlik olmadığını savunmakta ve ‘kimlik’in devletlerin kendileri tarafından karşılıklı ve sürekli olarak inşa edildiğini iddia etmektedirler. Bu inşa süreci içerisinde devletlerin eylemleri ve çıkarları da sürekli olarak değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla Sosyal İnşacılar, rasyonalistlerin ihmal ettiği ‘sosyoloji’ alanını da devletlerin eylem ve çıkarlarını açıklarken kullanmışlardır (Rumelili, 2014: 159).

Sosyal İnşacılar açısından önemli bir diğer kavram ise ‘aktör’dür. Sosyal İnşacı teorisyenlere göre, aktör, kendi kimliğinden bağımsız bir şekilde dış etkenler vasıtasıyla çıkar oluşturmaktan yoksundur. Aynı zamanda ‘kimlik’ yapılanma durumu, Sosyal İnşacılar tarafından sosyal olduğu kadar karşılıklı bir durum olarak da değerlendirilir. Yani aktörün kendi kimliğini yorumlaması kadar, toplumun (bu, aktörün içerisinde yaşadığı toplum da olabilir, uluslararası toplum da) o kimliği nasıl yorumladığı da önem arz eder.

Bu bağlamda bir devletin kendi kimliğini belirli bir unsur üzerinden tanımlaması, toplum tarafından kabul görmedikçe geçerli olabilecek bir durum değildir. Örneğin, çalışma konumuzu oluşturan Yugoslavya’da Tito’nun ölümünün ardından Sırp yönetimi tarafından yoğunlukla kendilerinin yönetimi altında devam etmesi planlanan Yugoslav kimliği, toplum geneline karşılık görmemiş ve benimsenmediği için de ayrılıkçı çabaların ve çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla kimlikten bağımsız değerlendirilemeyen aktör, aynı zamanda yapıdan da bağımsız değildir. Aktör ve yapı arasında birbirlerini inşa edici bir ilişki söz konusudur ki bu ilişki de kimlik özelliklerinden beslenmekte ve süreç içerisinde sürekli olarak değişime uğramaktadır (Demirtaş: 158).

Çalışmamızda sıklıkla başvuracağımız bir diğer önemli kavram ise, ‘etnik kimlik’tir. Etnik kimlik terimi, gerek dünyada gerekse Türkiye’de sosyal bilimciler tarafından çokça araştırmaya konu edilmiştir. Etnik kimlik, en basit şekliyle bireyin kendisini ‘kim’ olarak tanımladığı ve bu tanım ile

birlikte kazandığı kültürel, ideolojik ve geleneksel özellikler bütünüdür (Nişancı, 2015: 197). Yukarıda değindiğimiz üzere Sosyal İnşacılar kimliğin değişken olduğunu savunmakta ve bununla bağlantılı olarak etnik grupların/kimliklerin de değişiklik gösterebileceğini vurgulamaktadırlar. Esas değişimin bireyler ve gruplar üzerinde yaşandığını savunan Sosyal İnşacılar, böylece iç aktörlerin inanç ve kimliklerinde de değişimler gözlemlenebileceğini belirtirler. İç aktörlerde ve onların kimliklerinde meydana gelen değişim ise eşzamanlı olarak etnik grupların politik faaliyetlerinin de değişmesine sebebiyet verecektir (Karakoç, 2013: 132).

Çalışmamızın araştırma alanı olan Bosna Hersek'teki etnik gruplar, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı isimlendirmelere tabi olmuşlardır. Çalışmada, Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanları temsil eden etnik grup 'Bosnalı Müslümanlar' olarak adlandırılacaktır. Bu bağlamda genel kullanımda karşımıza çıkan 'Boşnaklar' kavramı Bosna'da yaşayan Müslüman halkı tanımlamak için kullanılmayacaktır. Bununla birlikte Bosnalı Hırvatlar ve Hırvatistan'da yaşayan Hırvatlar, 'Hırvat', Bosnalı Sırp'lar ve Sırbistan'da yaşayan Sırp'lar ise yine 'Sırp'lar' olarak adlandırılacaktır.

Devletlerin politika yapım ve eylem süreçleri incelenirken, idealistler ve Realistler tarafından reddilen 'etnisite' kavramı, çalışmamızda Sosyal İnşacılık ekseninde inceleneceği için ayrıca bir öneme sahiptir. Çalışma alanımız olan genelde Yugoslavya özelde ise Bosna Hersek'te meydana gelen yoğun etnik çatışmaları ve sonrasında gelişen olaylar ile Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik tutumu, Sosyal İnşacıların kimlik, etnisite ve kültür gibi sosyolojik kavramlara yaklaşımından destek alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2. SOSYAL İNŞACILIK YAKLAŞIMI

Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yılların başı itibari ile uluslararası sistemde güç, çıkar, tehdit ve güvenlik gibi kavramların açıklanması ve devlet davranışlarının bu kavramlar üzerinden çözümlenmesi konusunda

bazı düşünürler arasında yorum farklılıkları yaşanmıştır.

Soğuk Savaş'ın son derece gergin ortamında, Doğu ve Batı bloğu arasında meydana gelen güç mücadeleleri, uluslararası sistem içerisinde oluşabilecek tehdit algılarının da daha belirleyici olmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde devletlerin davranışları güç, çıkar ve tehdit kavramları vasıtasıyla, Realistler ve Neorealistler tarafından son derece net açıklanabilmiştir. Sosyal İnşacıların, uluslararası ilişkilerde meydana gelen vakalara yönelik analizlerine değinmeden önce, bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak Sosyal İnşacılığı detaylı şekilde incelemekte fayda olacaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin Bosna Hersek'te meydana gelen iç savaş sırasında ve sonrasında izlediği politikaları Sosyal İnşacılık perspektifinden inceleyeceğimiz çalışmamızda, öncelikli olarak temelde Sosyal İnşacılığın yapısını ve savunduğu fikirleri açıklamaya çalışacağız.

Rasyonalist teorilerin aksine Sosyal İnşacılık verili bir dünyanın varlığını reddederek analizlerinin düşünsel alt yapısını oluşturur ve temelde bireylerin verili kimlikler taşımadıkları ve bireylerin oluşumlarının çevresel yapıdan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini savunur. Buna göre, Sosyal İnşacılar açısından, fikirler ve inançlar düşünsel bir çevrede oluşmaktadır ki bu fikirler ve inançlar aynı zamanda bireylerin hareketlerini de etkilemektedir (Risse, 2005: 160). Yani, bireylerin sahip olduğu fikirler ve inançlar, onların davranışlarını da etkilemektedir. Aynı şekilde, bireylerin davranışları ve hareketleri de yapıyı tekrar inşa etmektedir. Risse, Avrupa bütünleşme sürecini Sosyal İnşacılık teorisini kullanarak açıklamaya çalıştığı eserinde Sosyal İnşacılığın, aktörlerin kültürel altyapılarının ve içerisinde yaşadıkları çevrenin etkisini göz ardı ederek açıklayamayacağımızı savunmaktadır. Yapı ve aktörler arasındaki ilişki sonu olmayan bir inşa sürecidir ve çevrenin aktörün kimliğini ve ne düşündüğünü inşa ettiği süreç ile uyumlu olarak, aktörün kimliğinin de yapıyı/çevreyi inşa ettiğini belirtir. Risse'ye göre, bu karşılıklı inşa süreci, son derece dinamik bir süreçtir ve her daim değişikliğe açıktır (Risse:160).

Esasen Sosyal İnşacılığın, uluslararası ilişkiler teorisi olarak ilk kez tanınması 1989 yılında Nicholas Greenwood Onuf'un devletlerin de tıpkı

bireyler gibi verili olmayan aksine inşa edilen bir dünyada var olduklarını savunduğu *World of Making* adlı eseri ile olmuştur. Bu eser çok geçmeden, uluslararası ilişkiler teorisyenleri arasında tartışmalara neden olmuştur ve bir takım teorisyen, uluslararası ilişkiler dünyasında meydana gelen olayların, Sosyal İnşacılığın dikkat çektiği sosyal unsurlar ile açıklanamayacağını savunurken, bazı yazarlar ise Sosyal İnşacılığın, rasyonalist ve pozitivistler arasında bir orta yol olarak değerlendirmektedir. Bu dönemde, Sosyal İnşacılık, devletlerin davranışlarını ve uluslararası sistemin açıklanmasında son derece küçük katkılar sağladığı ve ortaya koyduğu hipotezler ile sağlam bir uluslararası ilişkiler teorisi olmaktan uzak olduğu yönünde sıklıkla eleştirilmiştir (Chernoff, 2008: 68). Ancak 1990'ların ortasında, bazı uluslararası ilişkiler teorisyenleri tarafından ortaya konulan alternatif çalışmalar, Sosyal İnşacılığın sağlam bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak gelişimine yardımcı olmuştur.

Elbette ki, bu süreçte en önemli etki, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen yeni sistemin ortaya çıkardığı sorunlar olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi, uluslararası ilişkilerin baskın söylemlerinin yetersiz/geçersiz kaldığı bir dönemi beraberinde getirmiş ve bu dönemde oluşan ikilemde Sosyal İnşacılığın ortaya koyduğu 'normlar', 'söylemler', 'kimlik' ve 'sosyalleşme' gibi argümanlar, uluslararası ilişkilerde küreselleşme ve güvenlik politikalarının açıklanmasında alternatif analizler sunmuşlardır (Checkel, 2008:72).

Bugün halen, Sosyal İnşacılığın bir uluslararası ilişkiler teorisi olup olmadığı tartışmaya açıkken, Sosyal İnşacılar özellikle 1990'lardan beri uluslararası ilişkiler dünyasında meydana gelen çeşitli olaylara kendilerine özgü alternatif yorumlar sunmaya devam etmektedirler.

1.2.1. Sosyal İnşacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sosyal İnşacılık yaklaşımının öncüsü

olarak nitelendirilen ABD’li akademisyen Nicholas Onuf, uluslararası ilişkilerin de insanlar tarafından inşa edildiğine vurgu yaparak, sosyal gerçekliklerin neo-Realistler tarafından ihmal edilmesini eleştirmiştir (Carlsnaes, Risse, Simons, 2002: 99). Onuf’u takiben, Sosyal İnşacılığın bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak yükselmesini sağlayan, Alexander Wendt, Emanuel Adler, Friedrich Kratochwil, John Gerard Ruggie ve Peter Katzenstein de Realistlerin ve Neorealistlerin savunduğu uluslararası politikanın rasyonel tercihler ve davranışlar ile aktörlerin ben-merkezli kararları ekseninde şekillendiği düşüncesine karşı çıkmış ve devletlerin, uluslararası sistem üzerinde sadece maksimum fayda hesabı yapan aktörler olarak değerlendirilmesinin yetersiz bir analiz olduğunu savunmuşlardır. Günümüzde hala uluslararası ilişkiler teorileri arasında daha yaygın hale gelmeye çalışan Sosyal İnşacılık, Realizm ve Neorealizmin sunduğu ‘çıkar’ ve ‘aktör’ odaklı analizlere karşın radikal bir alternatif olarak muhalif bir teori olmuştur diyebiliriz (Brown, 2005: 48-49).

Sosyal İnşacılığın analizlerinin ana odağı, uluslararası sistemin, ‘sosyal olarak inşa edilen’ bir sistem olduğu düşüncesidir. Ayrıca, insanın doğası gereği, yaşadığı sosyal ortam ile etkileşim halinde olduğunu ve bu etkileşimin hem birbirleri ile (aktörler arası etkileşim) hem de yapının kendisi ile (sosyal ortam) sürekli olarak devam ettiğini savunurlar (Chernoff: 68). Buna göre, Sosyal İnşacılar, aktör ile yapıyı eşit statüde tanımlayarak, her iki unsurun da karşılıklı etkileşimle birbirlerini ve sosyal yapıyı inşa ettiklerini belirtirler. Realistler ve Liberalistler için uluslararası aktörler doğuştan bencil ve maddi kazanç odaklı varlıklar iken, Sosyal İnşacılar için, uluslararası aktörler, özneler arası sosyal bir yapının üretimi sonucunda meydana gelen kimlikler tarafından oluşan sosyal varlıklardır (Reus-Smit, 195).

Sosyal İnşacılığın en bilinen isimlerinden olan Alexander Wendt, Sosyal İnşacılık yaklaşımına yaptığı önemli katkılar ile uluslararası ilişkilerdeki etkisini giderek arttırmış ve özellikle aktör-yapı arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Wendt’e göre, birbirinden ayrı düşünölemeyecek olan bu iki kavram arasında herhangi bir önceleme söz konusu değildir ve her ikisi de eşit değerlendirilmektedir. Wendt’in sosyal yapıların, daha çok

kurallar, dil ve kültür temelinde inşa edildiğine yönelik analizinin temelini de yapı ve aktör arasındaki bu etkileşim oluşturmaktadır. Wendt'e göre kurallar, dil ve kültür üzerinden inşa olan sosyal yapı ve aktörler arasındaki etkileşim, doğal olarak uluslararası sistemin de şekillenmesini sağlamaktadır (Wendt, 1999: 1-5). Bu etkileşimin bir süreçten ibaret olduğunu savunan inşacı yaklaşıma göre, aktörler ve sosyal yapı değişime ve dönüşüme tabidir. Bu bağlamda uluslararası politikada değişen ve dönüşen aktörler, aynı zamanda, sosyal yapının değişimini de doğurur.

Sosyal İnşacılığın, uluslararası politikayı 'sosyal' olarak nitelendirmesinin sebebi de, uluslararası politikanın, bireyler, devletler ve devlet-dışı diğer aktörler arasındaki etkileşim süreci ile bu aktörlerin çevresel yapısı vasıtasıyla oluştuğunu savunmasıdır. Bu da beraberinde aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettikleri bir süreç doğurur. Ortaya çıkan bu süreç ise eşzamanlı olarak uluslararası politikanın oluşumunu sağlar (Checkel: 72). Bu yüzden sosyal yapı ve aktörlerin de değişime açık olduğunu vurgulamaktadırlar. Aktörler ve sosyal yapı arasında meydana gelen değişime bağlı olarak, devletlerin çıkarlarında da zaman içerisinde değişim ve dönüşüm gözlemlendiği, Sosyal İnşacıların ileri sürdüğü bir diğer savdır. Dolayısıyla, toplumsal dünyayı oluşturan yapıların materyal unsurlardan oluşmadığını savunan Sosyal İnşacıların, bu düzenin ortak düşünce ve inanışlardan kurulu olduğunu ileri sürmeleri, araştırmamızın konusu olan AB içerisindeki yapının da daha iyi anlaşılması konusunda yardımcı olmaktadır (Küçük, 2009: 771-795).

Bununla birlikte 'anarşi' kavramını da Realistlerden farklı olarak sosyal bir yapı içerisinde inceleyen Wendt, 'anarşi'nin devletler arasında başlangıçtan beri var olan bir unsur olduğunu reddeder ve 'anarşi'nin devletler tarafından nasıl tanındığına vurgu yapar. Bu bağlamda Wendt, devletlerin 'anarşi'yi 'çatışma' olarak değil de 'işbirliği' olarak tanımlaması halinde iki devlet arasında çatışma doğurmayacağını da savunmaktadır (Wendt, 1992: 410). Ona göre, eğer devletler, birbirlerine işbirlikçi bir şekilde yaklaşırsa, davranışları bu şekilde gelişecektir ve aralarında çatışma çıkmasına yol açacak bir durum oluşmayacaktır. Bu durum eşzamanlı olarak da uluslararası sistemdeki yapının anarşiden uzak

olmasını ve işbirliğinin esas olduğu bir yapının doğal olarak inşa edilmesini sağlayacaktır. Ancak, devletler birbirlerine düşmanca yaklaşır ise, bu devletler arasında çatışma çıkmasına ve uluslararası sisteme anarşinin hâkim olmasına sebebiyet verir (Weber, 2010:62).

Bu durumu Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki çatışmaya referans vererek daha da iyi açıklayabiliriz. Doğu Bloğu ve Batı Bloğu karşılıklı olarak birbirlerini ‘düşman’ ilan ettikleri ve bu kanı üzerinden davranışlarını inşa ettikleri için uluslararası sistem bu dönemde son derece gergin bir hal almıştır. Aynı şekilde, Sosyal İnşacıların, Soğuk Savaş sonrası dönemde, devlet davranışlarını Realistlerin aksine güç ve tehdit temelinden uzaklaştıran yorumları, bu sebeple önem arz etmiştir. Buna göre önemli olan husus, devletlerin kendilerine biçilmiş hedef, çıkar veya davranış biçimini doğrudan kabul etmek yerine bunların gerçekliliğini sorgulanmaktır. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sosyal İnşa yaklaşımı “verili” kimlikleri reddederek, devletlerin kendi kimliklerinin içlerinde buldukları sosyal yapı ile birlikte oluştuğunu savunur (Wendt, 2005: 201). Dolayısıyla devletler kendilerini barışçıl olarak nitelerse, diğer devletlerde uluslararası sistemin yapısına uyum sağlayacak ve kimlikleri benzer unsurlar üzerinden inşa olacaktır. Devletlerin birbirlerine davranışlarının etkileşim süreçleri ve ‘uygunluk mantığı’ndan dolayı, uluslararası sistem daha barışçıl bir yapıya bürünecektir.

‘Anarşi’nin devletler tarafından algılanan ve sosyal olarak inşa edilen bir yapı olduğuna vurgu yapan Sosyal İnşacılar, bu sebeple analizlerinde rasyonellerin maddi unsurlara verdikleri değerleri de kısmen yok saymıştır ancak Post-positivist teorisyenler gibi de tamamen reddetmemişlerdir. Bununla birlikte, Realistlere ve Neorealistlerin analizlerinde yer vermedikleri ve devletlerin davranışlarını incelerken ihmal ettikleri kültür, ideoloji ve inanç sistemleri gibi bazı normatif unsurların da devletlerin kimliğini ve dolayısıyla çıkarlarını etkilediğini vurgulamışlardır.

Devletler kendi kimliklerini kültür ve/veya inanç sistemleri üzerinden yapılandırarak, davranışlarını belirler ve buna bağlı olarak çıkarları oluşur. Dolayısıyla bir devletin kendi kültürel alt yapısı ile çatışan bir kimliği inşa

etmesi ve yahut kendi kimliği ile çelişen bir çıkarı benimsemesi mümkün olmayacaktır.

Sosyal İnşacılığın gelişim sürecinde, Wendt gibi farklı birçok kuramcı, birçok farklı sınıflandırma yaparak, bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak Sosyal İnşacılığa literatürde yer aramışlardır. Bu sınıflandırmalardan birisi ise inşacılığı üçe ayıran yaklaşımdır: Sistematik İnşacı, Aktör-Merkezli İnşacı ve Bütüncül İnşacı yaklaşım (Reus-Smit: 199). Buna göre yukarıda ayrıntılarına değindiğimiz Wendt'in sistem temelinde ve devletler arasındaki etkileşime odaklanılan yaklaşımı, sistematik yaklaşım olarak değerlendirilirken, Peter Katzenstein'in iç politika ve yapıya odaklanan, devletlerin davranışlarını iç politikalarının ve yapılarının belirlediğini savunan yaklaşımı ise aktör merkezli yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. Sınıflandırmadaki üçüncü yaklaşım olarak dikkati çeken bütüncül inşacı yaklaşım ise, John Ruggie tarafından iç ve dış yapının analizlere dâhil edildiği ve devletlerin kimlik ve çıkarlarını bu temelde ele alan bir sistem olarak değerlendirilmiştir (Akkuş ve Eylemler, 2015:137).

Bu sınıflandırmadan yola çıkarak, esasen inşacı kuramcılarının detaylarda farklı yorumlarda bulunabilmekle birlikte kimliği ve yapıyı çeşitli düzeylerde analizlerinin temeline koyduklarını ve bununla birlikte 'uygunluk mantığına' önem verdikleri görebiliriz.

1.2.2. Sosyal İnşacılara Göre Sosyal Yapı ve Aktörler

Sosyal İnşacılık teorisinin savunduklarına genel olarak baktığımızda, aktörler (bireyler ya da devletler) ve bu aktörlerin içerisinde buldukları yapı arasındaki ayrımı tamamiyle kaldırdıklarını görmekteyiz. Örneğin, hükümetlerarasıcılık da aktör merkezli bir teori olarak bilinmektedir. Ancak yapının aktörler üzerindeki etkisinden söz ederken, bu iki kavramı ayrılmaz bir parça olarak almamaktadır. Ancak Sosyal İnşacılar, aktörlerin ve yapıların birbirlerini karşılıklı olarak inşa etme süreçlerine yaptıkları vurgu sebebiyle, hükümetlerarasıcılıktan farklı bir yorum benimsemekte ve aktörler üzerinde yapısal faktörlerin önemine de dikkat çekmektedirler.

Sosyal İnşacılara göre, toplumsal düşünceler, aktörlerin davranışlarını şekillendirir ve onların kimliklerini belirlemede de etkilidir. Aynı zamanda, bireylerin davranışları da, bu sosyal düşüncelere bağlıdır ve yapıyı da tekrar inşa ederler. Bu bağlamda Wendt'e göre yapı, bireyin 'kim' olduğunu etkilediği kadar, 'ne yaptığını' da etkiler ve sosyal yapılar, genel olarak üç ana unsuru içerisinde barındırır. İlki müşterek fikirler ve bilgilerdir. Sosyal yapıların kısmen müşterek algılardan, beklentilerden ya da bilgiden oluşur ve bunlar aktörleri ve aralarındaki ilişkiyi meydana getirir. Elbette ki bu ilişkinin 'çatışmacı' mı yoksa 'barışçıl' mı olacağını aktörlerin birbirlerine karşı davranışları belirleyecektir. Wendt'e göre güvenlik ikilemi de tam olarak bu mantık temelinde oluşmaktadır (Wendt, 1992:73). Bu yüzden sosyal dünya, insanların düşünceleri, inançları, fikirleri, söylemleri vasıtasıyla oluşan algının ve bilincin inşa ettiği bir dünyadır. Devletler de aynı şekilde uluslararası sistemi kendi algıları/bilinçleri üzerinden şekillendirmektedir. Uluslararası sistem üzerinde devletlerin birincil amacı 'varlıklarını sürdürebilmek' ve 'güvende' olmaktır. Sosyal İnşacılara göre, devletlerin bu amaçlarını gerçekleştirmek için aldıkları tavırları ancak onların kimliklerine ve ilgilerine bakarak çözümlerimiz. Çünkü devletlerin kimlikleri ve ilgileri, devletler arasındaki etkileşimi de şekillendirir.

Dolayısı ile Sosyal İnşacılara göre, uluslararası sistem, sosyal olarak aktörler tarafından oluşturulan bir sistemdir ve rasyonalistlerin savının tam tersi olarak verili bir sistem değildir ve aynı zamanda yapı ile aktör yani devletler sürekli olarak etkileşim halindedir. Bu bağlamda Realistlerin aktörlerin davranışlarını, çevresel faktörlerden bağımsız olarak değerlendiren ve doğaları gereği bencil ve bu sebeple çatışma eğilimli oldukları görüşünü de reddederler. Çünkü onlara göre, sosyal dünya, bireylerin algıları, düşünceleri ve inançları ile yarattıkları bir dünyadır. Elbette Sosyal İnşacılar, realistler için önemli olan materyal yapıyı da tamamen reddetmemektedirler. Buna göre, üç farklı yapının önemine de ayrıca vurgu yaparlar: normatif yapı, düşünsel yapı ve materyal yapı (Katzsentein ve diğerleri, 1999: 239). Normatif yapı ve düşünsel yapı yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Sosyal İnşacılara göre aktörlerin düşünsel

yapıları ile etkileşim sonucu oluşmaktadır. Realistlerin öncelikli olarak vurgu yaptıkları materyal yapı ise aktörlerin davranışları ve algıları üzerinden yorumlanarak oluşur. Dolayısı ile materyal kaynakların (bölgesel sınırlar, güvenlik, silahlanma ve fiziksel müdahaleler) aktörler tarafından nasıl algılandığı ve uluslararası güvenlik için nasıl kullanıldığı, materyal yapının oluşumunda etkilidir (Jackson and Sorenson, 2003).

Bununla birlikte Sosyal İnşacılar, uluslararası politikada, sosyalleşmenin diplomatik övgü ve sansür yoluyla gerçekleştiğini iddia ederler. Dolayısıyla devletleri, sosyalleşme sürecindeki tek aktör olarak değerlendirmezler. Normları oluşturanlar ve uluslararası örgütlerden oluşan ağlar, hedeflenen aktörün, uluslararası standartlara uyumunu gözlemleyerek, bahsi geçen aktörün yeni yasaları onaylamasını ve yeni siyasaları kabulünü zorlayarak, sosyalleşme sürecinin tamamlanmasını sağlar (Finnemore ve Sikkink, 1998: 902).

Tüm bunlara ek olarak, Sosyal İnşacılar yapı ve aktör arasındaki ilişkide önemli bir ikilemin de varlığına dikkat çekerler: ‘yeniden üretim’ ve ‘değişim’. Alexander Wendt, “*The Agent-Structure Problem in International Relations Theory*” (1987) başlıklı makalesinde bu durumu sosyolojik açıdan özetleyerek, uluslararası ilişkilerdeki yeri ile ilgili çeşitli parametreler ortaya koyar. Buna göre, sosyal yapı ve aktörler birbirlerini karşılıklı bir şekilde ontolojik olarak yeniden üretirken, diğer taraftan da sürekli olarak içerisinde buldukları dönüşüm sebebiyle ‘değişim’e açık hale gelirler (Wendt ve Duvall, 1989). Dolayısıyla, sürekli şekilde tekrar üretilen aktörler ve sosyal yapı, sosyal gerçekliğin bir parçası olarak, uluslararası dinamiklerin açıklanmasında dikkat edilmesi gereken unsurlardır.

1.2.3. Sosyal İnşacılar Göre Uygunluk Mantığı ve Sosyal Uyum

Çalışmamızın bu kısmında, Realistler ve Sosyal İnşacıların önem verdikleri iki farklı kavram üzerinde durarak, bunların karşılaştırmasını ve Sosyal İnşacı kuram çerçevesinde kullanımını açıklamaya çalışacağız. Bu

bağlamda inceleyeceğimiz iki kavram ‘sonuç mantığı’ ve ‘uygunluk mantığı’ olacaktır.

‘Sonuç mantığı’ ve ‘uygunluk mantığı’, aktörlerin (bireyler, devletler ya da örgütlerin) hareketlerinin mantığını karakterize etmede etkin olarak kullanılmaktadır ve aktörlerin davranışlarının daha iyi anlaşılması açısından da önemlidir. Realist teorisyenlerin çoğunlukla başvurdukları, ‘sonuç mantığı’, genel itibarıyla, bireylerin hareketlerini ve hareketlerin oluşturdukları/oluşturacakları sonuçlar yani çıktılar üzerinden yorumlar (March and Simon, 1993: 7). Bu kavramın en belirgin özelliği, alternatifler ve önceden hesaplanmış seçimler arasındaki öncelendirilmedir. Dolayısıyla sonuç mantığı ile hareket eden aktörler, kararlarını doğabilecek sonuçlarına odaklanarak oluştururlar. Ancak bu kararları, aktörlerin kendi kapasitelerinin analizi tam ve doğru bir şekilde yapmaksızın, kısmen eksikleri göz ardı ederek, başarıya odaklı bir şekilde hareket etmelerini sağlayacak ve dikkatlerini hedef odaklı olarak şekillendirecektir (Cyert ve March, 1992).

Buna karşın Sosyal İnşacıların kullandığı ‘uygunluk mantığı’ ise daha çok kurallar rehberliğinde oluşmuş belli bir yolu takip eden hareketleri tanımlar. Elbette bu kurallar, ortaya çıkan durumlara karşı oluşan uygun yanıtlara uyumlu olarak gelişir ve hem zımni hem de belirgin hareket formlarını (roller, alışkanlıklar, beceriler, rutinler, kapasite, tecrübe, bilgi, politikalar ya da bürokratik kurallar) içerisinde barındırır (March ve Simon, 1993:8). Kuralların rehberlik etmesi ise otomatik olarak benzer rutinleri takip etmesi, özenle yeni kurallara riayet etmesi ve motor becerilerin (yürümek, koşmak, yazmak, konuşmak ya da bisiklete binmek gibi) kullanılması anlamına gelebilir ve bu kurallar, aktörün önceki davranışlarından kaynaklanabileceği gibi, diğer aktörlerin davranışlarından da kaynaklanabilir.

Kısacası, aktörlerin içerisinde bulunduğu topluma uygun bir şekilde hareket etmesi, uygunluk mantığı olarak açıklanabilir. Dolayısıyla aktörler (bireyler veya devletler) o an için toplum ya da sistem için uygun olan

hareket tarzını benimser ve buna göre davranır. Bunun tam karşıtı olarak, ‘sonuç mantığı’ hareketlerinin sonucunda, onlara ne olacağı hususunda ‘kar-zarar hesabı’ çıkarır ve buna göre tavır belirler.

Sosyal İnşacılar, devletlerin uluslararası sistem içerisinde ‘uygunluk mantığına’ göre hareket ettiklerini savunur (March ve Olsen, 1999: 312). Dolayısıyla Sosyal İnşacılığa göre, devletler, fayda maksimizasyonuna odaklanarak değil, uluslararası sistem ile uyumlu davranışların standartlarını içeren normlar rehberliğinde hareket ederler. Çünkü ‘uygunluk mantığı’ içerisinde uygun ve doğru olanın, normlar rehberliğinde hareket etmek olduğuna inanırlar. Ancak elbette ki, Sosyal İnşacılık, bu süreci sadece sosyal yapı temelinde değerlendirmez, aynı zamanda aktörlerin ilgilerini, düşüncelerini ve kazanımlarını da dikkate alır ve tüm bunların ortak bir uygunluk mantığı içerisinde aktör davranışlarını belirlediğini savunurlar (Finnemore ve Sikkink,1998: 192-193). Bu bağlamda, diğer bir yandan aktörlerin ‘bir rol’ öğrenerek, uygunluk mantığını takip ettiğini de savunabiliriz. Buradaki önemli nokta ise yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu rolün ilgili aktör için sosyal olarak kabul edilip edilmediğidir (Checkel, 2005: 804).

Sonuç olarak, uygunluk mantığı ile hareket edilmesi, en basit ifade ile sonuçların hesaplanarak değil de, rolün aktöre yüklediği şekilde hareket edilmesi olarak tanımlanabilir. Bu aynı zamanda, Sosyal İnşacılar tarafından, ‘sosyal uyum’ olarak da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla aktör, uygunluk mantığını takip ederek, toplumun ya da içerisinde yer aldığı örgütün normlarını, ‘topluma uygun olanı yapmak’ için kabul eder (Checkel, 2005: 804). ‘Sosyal uyum’, Neo-Realistler ve neoliberaler açısından çok fazla üzerinde durulan bir unsur olmamıştır. Genel itibari ile sistemdeki başat aktörler arasında davranış dengesi kurulumunu açıklarken değinilse de, aktörlerin davranışları üzerindeki etkisi, Sosyal İnşacılar kadar dikkat edici bulunmamıştır. Sosyal İnşacılar ise özellikle AB gibi kurumların açıklanmasında ‘sosyal uyum’ unsuruna değinmiştir. Checkel, 2005’te yayınladığı “*International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework*” başlıklı makalesinde, AB

açısından sosyal uyumu iki önemli noktada incelemiştir: sosyal uyumu arttıran unsur ve sosyal uyumu merkezine alan kurum olarak. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi aşağıda yer alan başlıkta Sosyal İnşacılığın AB'ye yönelik analizlerini sunarken verilecektir.

1.3. SOSYAL İNŞACILIK VE AVRUPA BİRLİĞİ

Birçok farklı uluslararası ilişkiler teorisi gibi, Sosyal İnşacılık da Avrupa bütünleşmesi çeşitli alanlar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi, teorinin temel kavramları arasında yer alan 'kimlik' kavramıdır. Sosyal İnşacılara göre 'Avrupalılık kimliği' AB bütünleşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır ve devletler bu kimliğin bir parçası olduğunu hali hazırda hissettiği için AB bütünleşmesinin bir parçası olmak istemektedirler. Dolayısıyla kendini daha fazla 'Avrupalı kimliği'ne yakın hissedenler, birliğin amaç ve çıkarlarını daha fazla paylaşıırken, kendini bu kimliğin bir parçası olarak görmeyenler AB bütünleşmesinin derinleşmesi konusunda diğer üyeler kadar istekli değildirler.

Elbette, Sosyal İnşacılığın Avrupa bütünleşmesini açıklamada sadece kimlik faktörü üzerinde durduğunu düşünmek, yetersiz bir analiz olacaktır. 'Kimlik' kavramına yaptığı vurguya ek olarak Sosyal İnşacılık, AB politikalarını açıklama konusunda, diğer normatif unsurlara ve ideal kavramlara da başvurmakta ve analizlerinde bunlara yer vermektedir. Bu bağlamda, 'kültür' ve 'ortak değerler' gibi unsurları da bütünleşme sürecinde önemli bir noktada değerlendiren Sosyal İnşacılar, AB'nin politikalarını ve üye devletlerin davranış ve kararlarını açıklamada bu kavramlara dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu kavramlar, uygunluk mantığı ile ilişkilendirilerek, AB içerisinde yer alan üye devletlerin kendi politikalarının üzerinde bir karar ve davranış mekanizması olarak AB tutumunu benimsemelerine yönelik açıklamalar da sunmaktadır.

Diğer taraftan, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Sosyal İnşacılara göre

‘doğru olanı yapma’ yani ‘uygunluk mantığı’ esastır ve devletler uygunluk mantığına göre hareket ederek, politikalarını belirlerler. Bu uygunluk mantığı, AB’de üye devletlerin de karar alma mekanizmalarını etkileyen önemli unsurlardandır. Dolayısıyla, üye devletler, genellikle, AB açısından doğru olacak ya da birliğe en fazla katkıyı sağlayacak politikalar üretme konusunda uyumlu karar verebilmektedirler. Rasyonalistlerin, aktörlerin sadece kendi çıkarlarını temel alarak, karar aldıklarını savunmasının aksine, AB içerisinde bazen üye devletler kendi çıkarları ile çatışsa bile AB’nin faydasına olan politikayı uygulama konusunda karar alabilmektedirler. Rasyonalist teoriler ışığında aktörlerin kendi öz çıkarlarını ikinci plana atmalarını açıklamak son derece güç iken, Sosyal İnşacılar bu durumu, yukarıda da belirttiğimiz üzere ‘kimlik’, ‘kültür’, ‘ortak değerler’ ve ‘uygunluk mantığı’ üzerinden açıklamaktadır. Sosyal İnşacıların AB’nin yapısına yönelik düşüncelerini ve savunularını daha iyi analiz edebilmek adına, AB’nin gelişim sürecini Sosyal İnşacılar açısından ele almak faydalı olabilir. Aşağıdaki bölümlerde detaylı olarak yer verilecek analizler, bizlere AB’nin Sosyal İnşacılık açısından kısa bir değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır.

1.3.1. Sosyal İnşacılık Perspektifinden Avrupa Birliği’nin Gelişimi

Sosyal İnşacılar, AB’i analiz ederken öncelikli olarak düşünsel faktörlerin (dünya görüşü, fikirler, ortak anlayışlar, değerler, normlar vs.), siyasi kararları ve tutumları nasıl etkilediğini araştırmaktadırlar. (Abdelal ve diğerleri, 2010). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Sosyal İnşacılar arasında da önemli bir tartışma konusu olan, bu faktörlerin uluslararası toplum üzerinde ‘ne zaman’ ve ‘nasıl’ etki yarattığının açıklanmasıdır. Risse, Rop ve Sikkink gibi yazarlar, Realistlerin aksine, bu düşünsel faktörlerin, aktörlerin davranışlarının sadece bir protesto veya toplumsal bir başkaldırı ile oluşmayacağını, aynı zamanda süreç içerisinde zaten rolleri belirleyen faktörlerin bunlar olduğunu savunmuşlardır (Risse ve diğerleri: 1999).

Dolayısıyla aktörlerin rollerinin oluşması tüm bu düşünsel faktörlerin etkisi ile süreç içerisinde gelişmektedir. Ancak burada da karşımıza ulusal ve AB düzeyinde fikirler, anlayışlar ve değerler ile bunların etkisi ile rollerin oluşması çıkacaktır. Esasen, rol oluşumunu bütünselci inşacılık yaklaşımı ile uyumlu olarak iki farklı düzeyde ele alırsak, ulusal düzeyde gelişen rollerin, uluslararası düzeyde aktörden bekleneni verebilmesi ve bununla birlikte uluslararası düzeyde aktöre eklenen yeni değerler ve fikirlerin aktörün rolü ve toplumun yapısı ile uyuşması ve nihayetinde uluslararası düzeyde aktörün kendinden bekleneni yapması ile sonuçlanır diyebiliriz.

AB sürecini sosyalizasyon temelinde daha detaylı inceleyebilmek adına, sosyalizasyonun her iki gerçekleşme şekline de değinmemiz gerekmektedir. İlki ‘sosyal öğrenme’ modelidir. Buna göre, üye olmayan devletler, AB norm ve kurallarına kendi kimliği ve değerleri ile uygun olduğuna ikna olduğu takdirde uyarlar. AB ise norm ve değerlerinin aday ülkelerin kimlik ve değerleri ile çatışmadığı konusunda onları ikna etmeye çalışır ve bu konuda lobi faaliyetlerinde bulunur (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 18-22). Diğer model ise ‘ders çıkartma’ modelidir. Ders çıkartma modeline göre üye olmayan ülke, AB kurallarını herhangi bir teşvik veya ikna yöntemi olmaksızın uyarlayabilecektir. Ders çıkartma modeli, mevcut durumdan hoşnutsuzluğa karşı verilen bir cevaptır. Eğer ülke içinde bir hoşnutsuzluk varsa aday ülke mevcut sorunun çözümüne yönelik dışarıdan bir kural arayışına girer (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 35-40).

Sosyal İnşacıların, AB’ye bakış açısını da bu mantıksal çerçeve üzerinden yorumlayabiliriz. Bu bağlamda AB’nin kurumsal yapılanması ve bunun tarihsel sürecine de dikkat etmek çalışmamız açısından faydalı olacaktır.

1.3.1.1. AB'nin Kuruluşu

AB, Avrupa coğrafyasında yaşanan büyük çatışma ve savaşların ardından, sürdürülebilir bir barışın tesisi ve devam ettirilmesi amacıyla kurulmuştur. Avrupa coğrafyasında yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın ardından Avrupa vatandaşları ve devlet adamları, bölgede savaşın yeniden ortaya çıkmasını önleyecek yeni yollar arayışına girmiştir. Nitekim savaş önlemek kadar, barışı korumak ve Avrupa halkları arasında işbirliğini esas kılmak, bu dönemde Avrupa kıtası için öncelikli konulardan olmuştur.

Avrupa'da işbirliğinin temelleri henüz 1930'lu yıllarda başlamış ve Fransız Jean Monnet ve İngiliz Toynbee, Fransa ve İngiltere'nin egemenliklerini birleştirip, Avrupa kimliğini tesis ederek savunma ve ekonomide işbirliği teklifinde bulunmaları ile kayda geçmiştir (Çakmak, 2007, 17, Akalın, 2006, 5-8). Yine bu dönemde, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (Benelüks) arasında bir gümrük birliği oluşturulması amacıyla 'Ouchy Sözleşmesi' imzalanmıştır (Demirel, 2003, 4). Bu gelişmeleri takiben, 1941'de İtalya'da Anti-Faşist grupların desteklediği 'Unita Europea' (Avrupa Birliği) Dergisi tarafından bir hareket başlatılmış (Çakmak, 2007, 17), böylece 1942 yılında Belçika, İtalya ve Hollanda, 'Avrupa Federalist Harekâtı' adında bürolar açarak, birlik içerisinde hareket etmek üzere çalışmalara başlamıştır (Dinand, 2005, 331).

Bu dönemde Avrupa kıtasında yavaş yavaş hissedilmeye başlanan işbirliği ihtiyacı, 1943'te Jean Monnet tarafından, Avrupa'da sürdürülebilir ve istikrarlı bir barışın sağlanması için bölgedeki devletlerin ulusal egemenlik ve çıkarlarına dayanan politikalardan vazgeçerek, 'işbirliği'nin esas olduğu daha hükümetler üstü bir yapının kurulması önerilmiştir (Canbolat, 1998: 75). 1945 yılına kadar dönemin düşünürleri tarafından tartışılan bu konu, 1946 yılında İngiltere Başbakanı Churchill'in, Zürih Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Avrupa toplumuna vurgu yaparak, bu bölgede 'barış', 'güvenlik' ve 'özgürlük' alanının oluşturulması ve bu vasıta ile bölge için sürdürülebilir bir barış ve huzur ortamının inşa

edilmesinin amaçlanması gerekliliğini dile getirmesi, konunun devletler düzeyine taşınmasını sağlamıştır (Kavalalı, 2005, 5).

Bununla birlikte, Birliğin ilk temellerinin atılmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa topraklarında meydana getirdiği tahribatı gidermek için sağladığı 'Marshall Yardımı' olarak bilinen yardımların da etkisi olmuştur. Bu yapılanma, 16 Nisan 1948'de 'Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü' (OEEC) adıyla Paris'te kurulan ve ilerleyen dönemde (1960 yılında) adı 'Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü' olarak değişecek olan bir örgütün kurulmasını sağlamıştır. (Çakmak, 2007, 19, Canbolat, 1998, 77). 9 Mayıs 1950'de ise serbest ticaret, sosyal politikalar, gümrüklerin uyumlaştırılması konularında Avrupalı devletler arasında bir dizi toplantı düzenlenmiş ve Schuman tarafından, 'Schuman Deklarasyonu' olarak tarihte yerini alacak bildirge ile kamuoyuna duyurulmuştur. Buna göre, Batı Almanya ve Fransa'nın kömür ve çelik endüstrileri hususunda işbirliğine gitmelerine karar verilmiştir (Palabıyık ve Yıldız, 2007:7). Böylece altı Avrupa devleti (Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg), bölgedeki silah sanayii için önemli iki ürün olan kömür ve çeliğin kullanılmasının kayıt altına alınmasını kararlaştırmış ve Avrupa kıtasında sürdürülebilir bir barış inşa sürecini de başlamıştır.

Elbette ki temelleri 1930'lu yıllarda atılmaya başlanan, ancak Avrupa'da mevcut siyasi ve ekonomik yapının henüz kapsamlı bir işbirliğine hazır olmaması sebebiyle başarılı olamamış ve 1950'lere kadar çeşitli çabalar ile gündeme gelen Avrupa bütünleşmesi, kuruluşu itibariyle bir ekonomik ve ticari işbirliğinden öte olmamıştır. Henüz dünya savaşından yeni çıkmış Avrupa toplumu, bir kez daha savaşın topraklarında hüküm sürmesini istemez iken, diğer taraftan da uzun yıllardır birbiri ile savaşan devletlerin verimli bir işbirliğini nasıl kuracakları konusunda yeterli bilgi ve birikime sahip olmamaları, aslında o dönemde Birlik için önemli bir sınav olmuştur. İlk kez, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak altı Avrupalı devletin (Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda) bir araya gelmesi ile kurulan birlik içerisinde işbirliğini arttırma yönündeki eğilimler gün geçtikçe artmış ve bugünkü siyasi bir

bütünleşmes sürecine onları getirmiştir (AB Bakanlığı)

Günümüzde yirmi sekize ulaşan üye sayısı ile AB topraklarının sınırları içerisinde altmış yılı aşkın bir süredir yeni bir savaş tehlikesi gözlenmemiştir. Bu dönem boyunca AB üye devletleri birbirleri ile bütünleşmeyi derinleştiren adımlar atarken, birbirlerine karşı tehdit algısı ile hareket etmek yerine, birliğin çıkarlarını öncelmişlerdir. Ancak Realistler, ‘güvenlik ikilemi’ sebebiyle üye devletlerin birbirlerine karşı tehdit algısının sürekli olarak devam edeceğini savunmaktadır. Herz (1950: 157), düzenin ve bir egemenin bulunmadığı uluslararası sistemde, devletler bir saldırı endişesi ile karşılıklı olarak güç edinme savaşına girmelerini ‘güvenlik ikilemi’ olarak tanımlamaktadır. Çünkü Herz’e göre, anarşik bir düzende birimler diğerlerinin niyetleri hakkında ‘en kötüsünü farz etmek’ (*worst-case thinking*) zorundadır ve bu durum devletleri sürekli olarak birbirlerinden tehdit algılayan bir düzene sokar.

Dolayısıyla Realistler, Avrupa coğrafyasında halen potansiyel bir savaş tehdidinin varlığından bahsetmekte ve gelecekte Birlik’e üye olmalarına rağmen, çıkarları çatışan iki devletin, savaşa sürüklenebileceğini savunmaktadırlar. Realistlerin analizlerine dikkatlice baktığımızda, altmış yılı aşkın bir süredir işbirliği içerisinde olan ve bugün yirmi sekiz üyeli siyasi bir bütünleşme olmayı başarmış AB’de, çatışma ortamının çıkmaması, Realistlerin materyal unsurları ile açıklanamayacak kadar karmaşık olabilir. Bu bağlamda Realistlerin, kurumsal mekanizmaları ve normları ihmal eden ve devletleri uluslararası sistemi etkileyen ana aktörler olarak değerlendirmeleri de çıkabilecek olası bir çatışmayı açıklamada ya da çatışmanın çıkmamasını açıklamada Realistlerin analizleri yetersiz kalabilir.

Neo-realizmin tanınan yazarlarından John J. Mearsheimer (1990), Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte Avrupa içerisindeki istikrarın da tehdit altına gireceğini öngörmüş ve çok kutuplu sistem içerisinde üye devletlerin, devlet-üstü bir örgüt içerisinde varlığını devam ettirmek istemeyeceklerini savunmuştur. Ancak Soğuk Savaş’ın bitiminden yirmi yedi yıl sonra bile AB bütünleşme süreci devam etmekte ve bu dönem

içerisinde, bütünleşmeyi derinleştirmek adına üye devletlerce ciddi adımlar atılmaktadır: Ortak para birimine geçiş, Avrupa Topluluğu'ndan AB'ne geçiş, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve nihayetinde Lizbon Antlaşması vs.

Öyle ki Mearsheimer'in 1990'da yayınladığı analizinin hemen ardından, Soğuk Savaş sonrası gelişen yeni duruma karşı Birlik'in hareket alma mekanizmalarının geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmış ve böylece ekonomik bir işbirliğinden, siyasi bir işbirliğine geçişin zemini oluşturulmuştur. Dolayısıyla Realistler açısından, ortada bir tehdit kalmamasına rağmen, işbirliğini derinleştirmek adına AB üyelerinin yeni adımlar atması açıklanması zor bir durumdur. Oysa Sosyal İnşacılık perspektifinden baktığımızda, kuruluşundan 1990'lı yılların başına kadar olan süre içerisinde, başarılı bir işbirliği mekanizması sunan bu oluşum içerisinde kalmak ve işbirliğini arttırmak bir gereksinim değil, doğal bir sonuç olmuştur.

1.3.1.2. AB'nin Siyasi Gelişimi

1990'lı yılların başında henüz Soğuk Savaş yeni bitmiş ve özellikle Avrupa coğrafyasına çok yakın bir bölge olan Yugoslavya topraklarında iç savaşlar devam ederken, Birlik bir genişleme dalgası ile İsveç, Finlandiya ve Avusturya'yı üye devletleri arasına almıştır. Bu durum Soğuk Savaş sonrası AB'ye üye devletlerin, hem derinleşme hem de genişleme konusunda istekli olmasını beklemeyen Mearsheimer (1990)'ın analizleri ile de ters düşmekteydi. Mearsheimer (1990), ayrıca Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa topraklarında kısmen barışın hakim olmasını ise üç ana faktöre bağlar: uluslararası sistemdeki iki kutuplu yapının kıtaya etkisi, iki süper güç arasında askeri güç konusundaki kısmi eşitlik ve en önemlisi ise iki kutuptaki devletin de elinde bulundurduğu nükleer güç tehlikesi. Bu unsurların yarattığı gergin uluslararası sistemde, Mearsheimer, üye devletlerin, davranışlarının sonuçlarını hesap ederek, bu dönemde Avrupa kıtasında çatışma doğuracak bir tavra bürünmediklerini savunmuştur.

Nihayetinde Neo-Realistlere göre, bu dönemin ana sorunu mevcut sistemdeki gerginliğe bağlı olarak istikrarı korumaktı ve devletler kar-zarar hesabı yaparak, bu dönemde istikrarı korumayı seçmiştir.

Ancak bugün, uluslararası sistem, iki kutuplu sistemin nükleer savaş tehdidi içeren ortamından farklı bir noktaya ulaşmıştır. Çok kutuplu sistemde, uluslararası ortam içerisinde süper güçler kısmen erimiş ve devletler ile birlikte uluslararası örgütler, ulus-üstü yapılar da etkin hale gelmiştir. Mevcut sistemde Mearsheimer'in yukarıda belirttiğimiz faktörlerinden hiçbiri kalmamış iken, Neo-Realistler, Avrupa kıtasındaki istikrar ve barışın sürmesinin nedenini açıklamada zorluk çekmektedirler. Soğuk savaş döneminde çıkarlarını azamileştirmek amacı ile hareket ettiği iddia edilen üye devletlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Birlik içerisinde hareket etmesini, Realistlerin sonuç mantığı yaklaşımı üzerinden açıklamak kısmen zorlaşmıştır.

Diğer taraftan, Neo-Realistler açısından baktığımızda, uluslararası sistemde büyük güçlerin kısmen eridiği bir ortamda, genişleyen ve Avrupa bütünleşmesini güçlendiren AB'nin stratejik bir aktör olarak daha etkin hareket etmesi beklenmektedir. Ancak AB, bu dönemde stratejik bir aktör olarak işlev görmeye çalışmak yerine, Birleşmiş Milletler ve NATO ile uyumlu bir şekilde, özellikle kendi bölgesindeki sorunların çözümünde iştirakçi bir aktör olarak yer almıştır. Bretherton ve Vogler'in stratejik bir aktör olmak için gerekli olduğunu savundukları beş unsur ise (ortak değerlerin ilişkilendirilmesi, karar süreçlerinin iç mevzuat haline getirilmesi, dış politika için önceliklerin belirlenmesi, önceliklerin tanımlanması için gerekli yeteneklerin geliştirilmesi ve oluşturulan politikaların uygulanabilmesi için gerekli enstürmanların belirlenmesi), 1993 yılına kadar AB tarafından ihmal edilmiştir. Bu bağlamda 1993 yılına kadar, AB'nin dış eğilimleri 'dış politika' olarak tanımlanmamış, bu eğilimler, 1970 yılında kabul edilen Avrupa Siyasal İşbirliği (*European Political Cooperation – EPC*) kapsamında üye devletlerin dış politikaları ile koordine edilmiştir (Bretherton ve Vogler, 2006: 30). Ancak son yıllarda, AB'nin kendi sınırları içinde ve dışında hareket etmeye yönelik kapasitesini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle yukarıda da

belirttiğimiz üzere, AB, 1990lı yılların ikinci yarısı ile birlikte mevcut sistem içerisinde daha fazla etkin olması gerektiği aktörler tarafından hissedildiği için, entegrasyonu derinleştirmek adına etkili adımlar atmış ve bu dönemde özellikle sınır komşusu olan eski Yugoslavya topraklarında yaşanan iç çatışmalara ve savaş sonrası bu bölgede barışın tekrar inşa edilmesine önemli katkıları olmuştur. Yine aynı dönemde Asya, Güney Amerika ve Akdeniz ülkeleri için de yardım programları geliştirmiştir (White, 2001: 2-3). 1993 yılında, Maastricht Antlaşması ile Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) oluşturulmuş ve Haziran 1999'da Köln'de gerçekleşen Avrupa Konseyi'nde, Birlik'in ortak askeri güç geliştirmesi yönünde karar alınmıştır. Bunu takiben Birlik'in bir barış aktörü olarak uluslararası sistem içerisinde daha etkin hale gelmesi ise sistemin dönüşen zaman ve gelişen olaylar içerisinde AB'yi bu yönde öne çıkarması ile olmuştur.

1990'lı yıllarda eski Yugoslavya topraklarında yaşanan çatışmalara yönelik, ardından 2000'lerde Demokratik Kongo Cumhuriyeti'de meydana gelen etnik çatışmaları durdurmak üzere bu bölgelere gönderdiği barışı sağlama ve barışı inşa etme güçleri bu dönemde AB'nin uluslararası sistemde güçlenen rolünün bir göstergesi olarak sayılabilir. Bu bölgelerde meydana gelen çatışmaların yoğun insan hakları ihlallerine sebebiyet vermesi, Birlik'in ortak değerleri açısından rahatsızlık hissetmesine sebep olmuş, doğal olarak üye devletler Birlik nezdinde karar alarak, bu bölgelerdeki çatışmaların durdurulmasında ve sonrasında barışın sağlanmasında etkin rol oynamıştır. Elbette ki üye devletlerin her konu üzerinde anlaşmaları ve aynı yönde tutum sergilemeleri son derece zordur. Ancak insani yardım ve insan haklarının korunması, terörün engellenmesi ve çevresel sorunlara karşı duyarlılık gibi Birlik'in temel ortak değer ve çıkarı söz konusu olduğunda üye devletler müşterek karar alabilmekte ve uzun süreli politikalar üretebilmektedir (Möttölä, 2006: 7). Buna karşın, birçok AB araştırmacısı tarafından üye devletlerin bazı durumlarda aldığı ortak karar ve tutumların, uzun vadede Birlik içerisinde bir 'Avrupalı kimliği' yaratmayacağı yönünde de eleştirilmektedir. Çünkü bu ortak karar ve tutumlar, nihayetinde ortak bir kimlik gerektirecektir. Fakat AB

içerisinde bu ortak kimliği üretimi ne kadar olasıdır ya da bu konuda ne kadar başarılıdır diye tartışmamız gerekecektir.

Bu bağlamda karşımıza birçok soru çıkacaktır: ‘Avrupa Kimliği’ üye devletlerin öz-kimliklerinden bağımsız bir şekilde inşa edilebilir mi? Yoksa Almanlar, Avrupa kimliğine, Alman değerlerini yüklerken, Fransız ve İngilizler kendi değerlerini mi yüklemektedirler? Esasen Sosyal İnşacıların savunduğu ‘kimliğin’ sürekli olarak inşa edilen bir unsur olmasını temel alırsak, Avrupa Kimliği’nin tüm üye devletlerin ortak değerleri ve kültürel normların etkisi ile karşılıklı olarak inşa olduğunu savunabiliriz. Dolayısıyla, üye devletler arasında ortak değerler, birleşerek Avrupa Kimliği’ni ve ortak değerlerini oluşturmuş, bu da Birlik’in ilerleyen dönem politikalarında etkili bir unsur olmuştur diyebiliriz.

‘Kimlik’, Sosyal İnşacıların da savunduğu üzere, oluşması uzun zaman alan ve asla sonu olmayan bir süreçtir. Dolayısıyla bir uluslararası örgüt olarak AB’nin kimliğinin de oluşması uzun zaman almıştır ve halen değişime ve dönüşüme açıktır. Bu bağlamda AB’nin kimliğinin oluşmaya başlaması, ilk kurucu antlaşmaların geliştirilmesi ile olmuştur denilebilir. Kurucu anlaşmaları incelediğimizde, AB’nin normatif unsurlar temelinde karakterize edildiğini ve her yeni antlaşması ile AB’nin bütünleşme sürecinin güncellendiği gözlemlenmektedir. Başlangıçta Avrupa coğrafyasında yeni bir savaşı önlemek adına, ekonomik bir işbirliği öngören Birlik, yıllar içerisinde uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere de uygun olarak insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi kavramları içeren bir ‘kimlik’ geliştirmiştir.

Elbette ki Sosyal İnşacıların Avrupa bütünleşmesi ile ilgili analizleri sadece ‘kimlik’ kavramı üzerinden değildir. İnşacıların, AB bütünleşmesini açıklamada ele aldıkları bir diğer husus ise içerisinde buldukları entegrasyonun süreçsel yapısıdır. Bu noktada, ‘Avrupa bütünleşmesini bir süreç midir yoksa üye devletlerce üretilmiş bir oluşum olmaktan mı ibarettir?’ sorusu, Sosyal İnşacı yazarlar tarafından öncelikli araştırma sorularından birisi olmuştur (Checkel, 1999; Marcussen ve diğerleri, 1999). Bölgesel entegrasyonlara yönelik çalışmalar, bu

süreçlerin, halkların ya da siyasi aktörlerin bağılıklarını, beklentilerini ve siyasal tavırlarının yeni bir merkezde birleşmesini içerdiğini savunmaktadır (Haas, 1958:16). Buna ek olarak Leon Lindberg de siyasi entegrasyonun bir sonu olmadığını, bunun devletlerin kendi rızaları ile birbirlerinden bağımsız bir şekilde politika üretme haklarından vazgeçmelerinin doğal bir sonucu olarak oluşan bir süreç olduğunu savunur (Lindberg, 1963:6). Nitekim AB'nin 1951'den günümüze uzanan bütünleşme serüvenine baktığımız zaman, Birlik'in, bir ekonomik işbirliğinden siyasi bir entegrasyona dönüşümünü ve bu dönüşüm süresince alınan ivmeleri görmekteyiz. Örneğin, 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, AB'nin genişlemesinin Merkezi Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri de belirtmiştir. Bu kriterleri 'siyasi', 'ekonomik' ve 'Topluluk mevzuatının benimsenmesi' olmak üzere üç grupta değerlendiren, AB aynı zamanda dolaylı olarak da kendisini bir uluslararası aktör olarak tanımlamış ve ve Kopenhag kriterleri olarak da bilinen kriterleri benimsemiştir.

Bu bağlamda demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık hakları gibi konulara verdiği önemi, siyasal kimliğini açıklamada öncelikli olarak kullanmış ve Birlik içerisine katılacak yeni üyelerin de bu ortak değerleri paylaşan devletler olması gerekliliğini vurgulamıştır. Diğer taraftan ise bu dönemde ortak güvenlik ve savunma konularında da ortaklaşa hareket etme konuları gündeme getirilmiş ancak, üye devletlerin henüz güvenlik konularında kısmi egemenlik devrine hazır olmamaları sebebiyle, bu konuda görüş birliğine varılamamıştır. 1990'ların ilk yarısında kendi sınır komşusu olan eski Yugoslavya topraklarında yaşanan büyük iç çatışmalar ve insan hakları ihlalleri ile sınanan AB içerisinde ortak değerlerin tanımlanması ve üye olacak devletlerin bu değerlere olan saygısının talep edilmesi yeterli olmamış, bunun yanında sistemde bu değerlerin savunusu olarak, koruyucusu da olması gerektiğini göstermiştir. Bu sebeple, AB'nin bu değerleri korumak ve geliştirmek için, entegrasyonu güvenlik alanlarında da geliştirmesi gerekliliği iyice

hissedilir olmuştur. Bu bağlamda Maastricht Antlaşması'nda güvenlik konularında müşterek karar alma ve hareket etme konusunda çekimser kalan üye devletlerin, Amsterdam Antlaşması'nda nispeten daha istekli olmalarına sebep vermiştir. Ancak yine de AB çerçevesinde bir 'ortak ordu' kurulması üye devletler için birliğin işbirliği alanlarını aşacağı gerekçesi ile kabul görmemiş, bunun yerine, Batı Avrupa Birliği (BAB) ile AB arasındaki ilişkilerin geliştirilerek, BAB'ın, AB'nin savunma ve güvenlik konularındaki ayağı olarak değerlendirilmesi öngörülmüştür.

Böylece, AB'nin uluslararası sistemde gelişen ve değişen rolü ile uyumlu olarak kurumsal yapısı da daha kapsayıcı olmaya başlamış ve bu rol, Ekim 2007 tarihinde Lizbon Hükümetlerarası Konferansı'nda 'Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği İşleyişine Yönelik Antlaşma' olarak kabul edilen Lizbon Antlaşması ile daha da güçlendirilmiştir. Aralık 2007'de Avrupa Konseyi'nde imzalanan antlaşma, hukuki olarak onay sürecini tamamlaması ile birlikte, 2009 yılında yürürlüğe girmiştir (Güneş, 2008: 746). Lizbon Antlaşması özellikle dış politika, savunma ve güvenlik konularında bir dizi yenilik yaparak, AB'nin mevcut kimliğine yenilikler getirmeyi ve böylece bütünleşmeyi derinleştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda antlaşmanın savunma ve güvenlik konusundaki ilk yeniliği, 'Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası' (*OGSP, Common Security and Defence Policy*) aracını devreye sokarak, üye devletlerin birlik içerisinde ortak politikalar oluşturması ve uygulamasını sağlamak olmuştur.

Bu süreç entegrasyonun daha da derinleştiği, ekonomi, dış politika ve savunma gibi konularda üye devletlerin AB'ye daha çok yetki verdiği bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Realist yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, üye devletlerin kendi çıkarları gereği özellikle dış politika ve savunma gibi devletlerin öz-çıkarları ile doğrudan ilgili bir alanda bir üst otoritenin varlığını kabul etmesi ve kısmen bu otoritenin etkisi altında yer alması açıklanması oldukça güç bir tavidir. Oysa Sosyal İnşacılar açısından bakıldığında üye devletlerin böyle bir tutum sergilemesi son derece doğaldır. Çünkü bütünleşme son derece dinamik bir süreçtir ve değişen dünya şartlarında devletlerin (yani aktörlerin) birbirleri ile bağlantılarının da değişen normlar, kurallar ve değerler

üzerinden sürekli olarak gelişmesi, bu sürecin doğal bir sonucudur. İki düşman devlet arasından doğan bugünün AB'si sosyal yapının 'çatışma' değil 'işbirliği' üzerinden kurgulanmasını gerektiren bir dönemin ürünüdür diyebiliriz. Bununla uyumlu olarak, AB'nin gelişen sosyal ve siyasal entegrasyonu, yukarıda da belirttiğimiz üzere, 'barış, istikrar ve demokrasi' gibi konular üzerinden şekillenmiş ve bu konular AB'nin öncelikli ilgi alanları olmuştur.

Lizbon Antlaşması ile birlikte AB'nin barış inşa yaklaşımı da genel anlamda birliğin kurumsal düzlemine yayılmıştır. Böylece, Birlik'in barış inşa yaklaşımı Lizbon Antlaşması ile düzenlenen imkânlar ve yetenekler bağlamında gelişmeye başlamıştır (*European Parliament Policy Department Report*, 2010: 4). Reform anlaşması ile birlikte barış inşa yaklaşımını kimliğine yeni unsurlar eklenen Birlik için en önemli araç uzun vadeli bir süreç olan 'üyelik perspektifi' olmuştur. Buna göre ilgili bölgelerdeki yönetimlerle ilişkilerini özellikle 'üyelik perspektifi' üzerinden geliştiren Birlik, bu bölgelerde, bir yandan barış inşa süreçlerini desteklerken, eşzamanlı olarak da bu yönetimlerin, AB üyeliğine hazırlanmasını sağlamaktadır.

Aşağıda tartışılacağı gibi özellikle Batı Balkanlara yönelik çalışmalarında Birlik'e entegrasyonu önemli bir motivasyon olarak çatışma bölgesindeki devlet yetkililerine sunan AB, bu yolla ilgili bölgelerde demokratik devlet yapılarının kurulması, hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleştirilmesi ve insan hakları gibi son derece önemli konularda çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda Birlik'in dış ilişkileri konusunda Lizbon Antlaşması ile birlikte yeni bir kurumsal ve politik çerçeve geliştirilmeye çalışıldığı da söylenebilir. Buna göre Birlik, barış inşa politikasını öncelikli olarak 'sivil misyonlar' aracılığı ile uygulamaya koymuştur (Drent ve Zandee, 2010: 45). Genellikle silahsız kriz yönetimi ve bunu takiben sosyal, ekonomik ve siyasi kalkınmanın sağlanmasına yönelik çalışma ve destek programlarını içeren AB normatif güç vizyonuna uygun bir yaklaşım benimseyen bu sivil misyonlar vasıtasıyla, çatışma bölgelerinde güvenliğin korunması ve demokratik yapılanmaların kurulmasına destek vermiştir (Richmond ve diğerleri, 2011:455-456).

Bu bağlamda gelişen barış yaklaşımı ve buna bağlı olarak barış inşa stratejisi ile uyumlu bir şekilde AB hem komşuları hem de diğer bölge ülkeleri ile çeşitli programlar kurarak işbirliği geliştirmiş ve bu bölgelerde yaşanan çatışmalara yönelik sivil enstrümanlar kullanarak barış inşa süreçlerine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bu amaçla geliştirilen farklı bölgelere yönelik işbirliği türleri olarak Akdeniz İşbirliği girişimini, Komşuluk Politikasını ve Doğu Ortaklığı Anlaşmasını sayabiliriz. Bununla birlikte özellikle bu çalışmanın inceleme alanı olan Batı Balkanlarda meydana gelen çatışmalar sonrası bu bölgede barış ve devlet inşa süreçlerini yönetmek adına 'İstikrar ve Ortaklık Süreci' adı verilen programı devreye sokmuş ve böylece bu bölgelerde çatışma sonrası yeniden yapılanma ve sürdürülebilir barış ile demokratik devlet yapılanmalarının yeniden kurularak istikrarın sağlanması yönünde çalışmalar yürütmüştür (Kappler ve Richmond, 2001: 263).

1.3.2. Sosyal İnşacılık Ve AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Soğuk Savaş ve sonrasında uluslararası sistemde meydana gelen yeni gelişmelerin bir gereksinimi olarak, AB kurumsal yapısında da birçok değişiklik ve gelişim gözlemlenmiştir. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının, AB'nin mimari yapısının ikinci sütunu olarak ele alınması olmuştur. Her ne kadar Soğuk Savaş öncesi dönemde de Birlik içerisinde, yavaş yavaş Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının gereksinimi hissedilse de, 1950 ve 1960'lardaki mevcut konjonktür sebebiyle, bu dönemde Pleven Planı ve Fouchet Planı'nın öngördüğü 'dış politika ve güvenlik konularında müşterek hareket etme' düşüncesi üye devletler nezdinde kabul edilebilir olmamıştır (İnat, 2005: 9-13).

Bu çabaları daha sonrasında ise 1970'lerde Davignon Raporu takip etmiş ve ortak dış ve güvenlik politikası, Avrupa Siyasi İşbirliği sürecinin

içerisinde değerlendirilmeye çalışılmış ancak sürecin hükümetler arası yapısı sebebiyle, ODGP, 1992’de imzalanan Maastricht Anlaşması ile Birlik tarafından sınırları ve amaçları belirlenen bir politika haline almıştır.

Maastricht Anlaşması’nın 5. Bölümü’nde yer alan ODGP’nin temel amaçları ise;

- Birleşmiş Milletler Şartı ile uyum içindeki AB’nin ortak değerlerinin, çıkarının ve bağımsızlığının korunması,
- Birliğin güvenliği ile ilgili konularda politikaların geliştirilmesi
- Birleşmiş Milletler Şartı’nın temel ilkelerine, Helsinki Nihai Senedi prensiplerine, Paris Şartı’nın hedeflerine uygun olarak barışın korunması ve uluslararası güvenliğin sağlanması,
- Uluslararası sistemde yer alan tüm devletler ve aktörlerle işbirliğinin teşvik edilmesi
- Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi Birlik’in temel ortak değerlerinin geliştirilmesi ve bunların uluslararası sistem üzerinde korunmasının teşvik edilmesidir. (Canbolat, 1998, 217-218).

Böylece, AB içerisinde ortak strateji ile ilgili kararların alınması ve bununla birlikte ortak eylem, tutum ve pozisyonlarının belirlenerek üye devletler arasında işbirliğinin karşılıklı geliştirilmesi sağlanmaktadır (Canbolat, 1998, 218). Bu sebeple, ODGP’nin dizayn edilmesi, AB’nin hem bölgesel hem de uluslararası seviyede bir aktör olarak kapasitesini arttırmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple Sosyal İnşacılar da, AB’nin bir global aktör olarak sistemde varlığını arttırmasında ODGP’nin önemli bir etkisi ve AB’nin potansiyelini geliştirici bir unsur olduğunu savunmaktadırlar.

Dış politika oluşumunun doğası gereği her geçen gün değişime açık bir olgu olması, AB gibi çok sesli bir birlik içerisinde ortak karar alma sürecini de zorlaştırmaktadır. Ancak entegrasyonun derinleştirilmesi çabalarının son derece yükseldiği 1990’lı yılların başında, özellikle uluslararası yapıda meydana gelen değişiklik, Birlik için ODGP’nin de ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu sebeple, Sosyal İnşacılar ODGP’yi değerlendirirken, dış politikanın sürekli değişen bir olgu olmasını gözönünde tutmakta ve ortak politika oluşumunu bir süreç olarak

değerlendirmektedir. Zira ODGP'yi sadece 'çıktı' temelli açıklamak ve 'başarı' ya da 'başarısız'lığını bu 'çıktı' ile doğrudan ilişkilendirerek değerlendirmek, sürecin içerisinde barındırdığı ve etkisi altında olduğu normları, değerleri ve düşünceleri göz ardı etmek olacaktır.

Bu normları, düşünceleri ve değerleri göz ardı etmek, aynı zamanda aktörlerin (üye devletlerin) bencil ve kendi çıkarlarını azamileştirmeye çalışan bir yapıya sahip olduğu düşüncesini de doğuracaktır ki bu da diğer taraftan, AB'nin ve ODGP'nin bir parçası olmayı kabul ettikleri gerçeği ile uyuşmayacaktır. Üye devletlerin AB'ye üyeliklerinin kendi rızaları ile olduğu ve süreç içerisinde tüm devletlerin karar alma mekanizmasında yer aldığını düşündüğümüzde, üye devletlerin en başından AB'ye üye olmamaları ve aynı zamanda ODGP gibi kendi öz çıkarları yerine, Birlik çıkarlarını ön plana almalarını öngören bir yapıyı kabul etmemeleri gerekirdi.

Oysa ki Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile oluşan yeni ortam bir yandan AB'ye uluslararası bir aktör olarak yeni fırsatlar sunarken, diğer taraftan da AB'yi yeni krizler ve sorunlar ile de karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler (Yugoslavya'nın dağılması ile oluşan çatışma ortamı, Sovyetler Birliği'nden sonra oluşan Doğu Avrupa devletleri vb.) AB'nin daha etkin olması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Çünkü ortak değerleri olan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, kendi bölgesinde ihlal edilirken, Birlik sınırları içerisinde bu kavramların varlığını koruması son derece güçtür. Dolayısıyla ODGP'nin temelini, bir ölçüde uluslararası yapıda meydana gelen bu gelişmelere de bağlamak gerekmektedir (Bretherton ve Vogler:166). Bu bağlamda sınırları dışında ortaya çıkan yeni fırsatlar ve mücadeleler, bunlara cevap vermeye uygun yeni bir politikayı da gerekli kılmış ve eşzamanlı bu politikanın üretimini etkilemiştir.

Bu sebeple, Sosyal İnşacıların, AB dış politikasına yönelik analizleri, entegrasyon süreci, kurallar ve normlar ışığında politikaların oluşması, kimliklerin dönüşümü ve karşılıklı etkileşimi, düşüncelerin rolü ve dilin kullanımına verdikleri önem açısından ODGP'yi açıklama konusunda

yeterli ve kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır (Kauppi, 2003:776).

1.3.3. Avrupa Birliği Kimliği

Uluslararası sistemin en önemli ekonomik ve siyasi figürlerinden biri olan AB’de, kurulduğu günden bugüne kadar, uluslararası arenada, kuruluş amaçları ile doğru orantılı etkin bir aktör olma yolunda birçok büyük gelişme yaşanmıştır. Özellikle Lizbon Antlaşması, AB’nin siyasi kimliğinde önemli gelişimlere yol açmıştır. Ancak yukarıda gelişim sürecini detaylıca incelemeye çalıştığımız AB’de maddi bir kimlik gelişimden çok, sivil bir temelde AB kimliğinin geliştiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, AB kimliğinin temelini demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi unsurlar oluşturmuştur. Bu normlar üzerine oluşturulan ve Kopenhag Kriterleri, Lizbon Antlaşması gibi entegrasyonu derinleştirmeye yönelik hamleler ile beslenen formatif süreçler sayesinde, günümüz AB kimliği meydana gelmiştir.

Bu sebeple, Avrupa Kimliği’nin sosyal olarak inşa edilmiş bir kimlik olduğunu savunmak da yanlış olmayacaktır. Bölgesel savaşın son bulması için tek çare olarak görünen ‘anlaşmalı işbirliği’ şeklinde değerlendirebileceğimiz Birlik’in savaş sonrası geldiği nokta Avrupa kimliğinin ‘neden’ ve ‘nasıl’ oluştuğu hakkında da bizlere ipuçları vermektedir. Bu sebeple Realist düşünürlerden ayrı durarak, AB sürecinin sosyal olarak açıklanması gerektiğine inanmaktayım. Avrupa coğrafyasında yaşanan büyük savaşlar sonrasında kurulan Birlik, 1960’lı yıllarda da iki süper güç arasında bölgesel güvenliği sağlamak için önemli bir rol oynamıştır. 1990’lı yıllara gelirken, aşağıda daha detaylı olarak gelişim sürecine yer vereceğimiz Avrupa Kimliği, ortak bir geçmişe sahip Avrupa halklarına ortak bir gelecek vaad eden, önemli bir olgu olarak değerlendirilir.

Henüz daha 1973 yılında, o dönem dokuz üyesi bulunan Avrupa Topluluğu, ‘Avrupa Kimliği’ üzerine bir belge kaleme alınması hususunu

karara bağlamıştı. Bu karara göre, Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, ‘Avrupa topluluğunun dinamik doğası ile uyumlu bir Avrupa Kimliği’ oluşturulmasını kabul etmiş ve bu kimliğin, gelecekteki birleşmiş Avrupa’nın inşasında kilit rol oynaması için gerekenlerin yapılması konusuna vurgu yapmışlardır (*CEC 1973, Bulletin of the EC, No 12-1973*). Avrupa Topluluğu’nda meydana gelen bu ciddi adımları, 1975 yılında yayınlanan *Tindemans Report on European Union* izlemiş ve bu raporda da ‘Halkın Avrupası’ anlayışına vurgu yapılmıştır (*CEC 1976, Bulletin of the EC, Supplement 1/76*).

1983 yılında ise tüm üyelerin arasında ‘Avrupa bilincinin artırılması ve çeşitli kültürel alanlarda ortak eylem düzenlenmesi’ konusunda *Solemn Deklarasyonu* imzalanmıştır (*CEC 1983, Bulletin of the EC 6, 24*). Bu dönemde Avrupa Topluluğu’nda, ‘Avrupalı Kimliği’nin oluşturulması ve ortak bir çerçevede Avrupa Topluluklarının biraraya getirilmesi amaçlanmıştır. Tüm bu çalışmalar, Komisyon tarafından, kültürel bir girişimin başlatılmasına yönelik olarak verilen bir ‘yeşil ışık’ diye yorumlanmış ve AB kimliği çatısı altında ortak bir kültürel mirasın oluşturulması için çalışmalara yasal dayanak oluşturulmuştur.

1984 yılında düzenlenen Avrupa Konseyi Toplantısı ise, Konsey’in Avrupa halklarının ortak bir kimlik çatısı altında toplanma ihtiyacını daha sesli bir şekilde dile getirilmesine sahne olmuş ve halkların beklentilerinin karşılanması için ortak bir kimlik oluşturulmasının öneminden bahsedilmiştir (*CEC 1985, Bulletin of the EC 7/85*). Bu sebeple, Avrupa halkları içerisinde oluşan bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik, gerekli adımların izlenmesi için geçici bir komite kurulmuştur. Bu komite, Avrupa kimliği ile ilgili olarak gerekli hususlar üzerinde de çalışmış ve ortak bir kimlik inşasının temelini oluşturacak unsurlar (bayrak, marş vb.) ile ilgili olarak incelemelerde bulunmuştur. Bununla birlikte, Komite tarafından, Avrupa genelinde bir görsel-işitsel alan, Avrupa spor takımları, Avrupalı ülkeler arasında okul değişim programları ve daha güçlü bir Avrupa için eğitim alanında çeşitli çalışmaların yapılması teklif edilmiştir (Höjelid, 2001: 6).

Ancak tüm bunlar, ulus-inşa çalışmaları için son derece yetersizdi. AB Kimliği'nin oluşturulması için ancak başlangıç olabilirdi ve henüz alınacak çok uzun bir yol vardı. Bu sebeple Komisyon, topluluğun temelinde yer alan değerler ve prensiplerden yola çıkarak yeni sembollerin ihtiyacı üzerinde durmuş ve yayınladıkları bültende, sembollerin, AB'nin uluslaşması sürecinden artan bir önemde olduğunu belirtmiştir. Bu sembollerin doğru bir şekilde oluşturulması için de tarihsel bağlar ve ortak kültürel değerlerin temelinde bir Avrupa Kimliği'nin inşasının gerekliliğini vurgulamıştır (*CEC 1988, Bulletin of EC, Supplement 2/88*).

Bunları takiben, 1990'lı yıllarda, Maastricht Antlaşması ile birlikte Avrupa Vatandaşlığı artık yasal bir kavrama dönüşmüştür. Böylece, birliğe üye olan halklar arasındaki ortak kültürel ve siyasi değerler bütünü, beraberinde ortak ayrıcalıklı bir yapıyı da getirmiştir. Maastricht Antlaşması'nın Birliğe getirdiği siyasi tüm yenilikler yanında, belki Realistler tarafından ihmal edilen gençlik, kültür, müşteri haklarının korunması, kamu sağlığı vb alanlara da bakmak faydalı olabilir. Bu antlaşma ile birlikte, Birlik derinleşmeyi yeni bir boyuta taşıırken, AB Kimliği'nin de derinleşmesini sağlayacak günlük hayata yönelik bazı yeniliklere de zemin hazırlamıştır. Buna göre Madde 128'de Birlik, açık bir şekilde üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğine saygı ile ortak bir kültürel miras geliştirmeye katkı sağlayacağını altını çizmiştir ("*The Maastricht Treaty*"). Maastricht Antlaşması ile başlayan yeni dönemde, Birlik, vatandaşlarının birlikte ve işbirliği içerisinde olduğu sürece başarılı olabilecek bir durumda olduğunu kanıtlamıştır. Bu bağlamda, Birlik içerisinde, iki düzeyli bir kimlik inşası oluşmuştur: ulusal kimlik ve AB kimliği.

AB içerisinde bireylerin birliğe aidiyetleri sosyal ve kültürel değerlere odaklanıldığında rahatlıkla görünebilir. Özellikle adalet ve insan hakları konusunda Birlik üyelerinin ortak bir çerçevede buluşarak, demokratik standartların korunması ve kültürel bağlantıların kurulması yönünde hareket ettiklerini savunabiliriz (Colliver, t.y.). Paylaşılan bu ortak değerler, müşterek bir kimliğin oluşmasında etkili olmaktadır. Elbette, ortak kültürel değerler, ortak tarihi miras ve halklar arasındaki dostane

ilişkiler, Birlik üyelerinin günlük yaşamına da Birlik kimliğinin etki etmesini sağlamaktadır.

Sosyal İnşacıların vurgu yaptığı sosyal yapı kavramı, AB kimliğini incelerken daha fazla odaklanmamız gereken bir kavram olabilir. Zira Sosyal İnşacılar göre, bireyler içerisinde yaşadığı toplumdan izole bir şekilde yaşayamaz, grup ve topluluklar içerisinde belli bir kimliğe bürünerek yaşamlarını sürdürürler. Esasen, bireylerin bir gruba ya da topluluğa üyelikleri bir karar üzerine değil de doğal sürecin getirdiği bir benimseme temelinden oluşmaktadır (Stoyanova, 2011: 310). Bu sebeple, modern Avrupa'nın odaklandığı en önemli konulardan birisi ulusüstü bir Avrupa kimliğinin oluşturulması olmuştur. Başlangıçta üyelerine sadece bir ekonomik işbirliği sunan AB, yıllar içerisinde yukarıda bahsetmiş olduğumuz derinleşme hareketleri ile yavaş yavaş işbirliği temeli dışında halklar arasında ortak bir kültür ve değerler bütünü geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda entegrasyonun derinleşmesi beraberinde, üye devletler içerisinde yaşayan halkların da AB algısına daha da yaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, ortak para birimine geçilmesi Avrupa genelinde bu kimliğin, günlük yaşamda birebir bir sonucu ya da aracı olmuştur diyebiliriz. Benzer şekilde, Birlik sınırları içerisinde vize, oturma ve çalışma konularında sağlanan kolaylıklar, tüm Avrupa halklarının ortak bir toplumsal yapı içerisinde hissetmelerine yardımcı olmaktadır.

Dolayısıyla temelini insan hakları, eşitlik, farklılıklar içerisinde birlik, hukukun üstünlüğü gibi unsurlardan alan AB kimliği, Avrupalı vatandaşlara, kendilerini meşru ve değerli kılan çekici bir Avrupa kültürü ve eşitlikçi, farklılıklara saygılı ve demokratik bir kurumsal sisteme ait olduklarını hissetmelerini sağlayan, ortak bir değerler kümesi sunmaktadır (Castells, 2004: 3). Tüm bunlara değinilirken, AB kimliğinin bölgesel, tarihsel ya da dini özelliklerden de biraz soyutlamak gerektiğini söyleyebiliriz. Zira Avrupalı toplumlar yüzyıllarca birbirleri ile savaşmıştır. Bu sebeple, AB kimliği'ni sadece Avrupa bölgesindeki ülkelerle sınırlı tuttuğunu söyleyemeyiz. Birlik'in bu konu ile ilgili olarak tutumu, ortak Avrupa değerlerini savunan ve içselleştiren herkesin Avrupa

kimliğine sahip olabileceğine inanmaktadır.

Diğer taraftan ‘dini’ unsurların da AB kimliği içerisinde belirleyici bir yeri olmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar şu an için Birlik’e üye bir Müslüman ülke bulunmasa da, Birlik, dini değerlerin AB kimliği içerisinde yer almadığını, Avrupa’daki Müslüman azınlıkların varlığı ile ortaya koymaktadır. Ancak burada da karşımıza Avrupa’da yükselen İslamofobi çıkmaktadır. Avrupa’da yaşayan Müslüman azınlıkları hedef alan İslamofobi, aslında Avrupa kimliği inşa sürecinde bir takım sorunların olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak, AB klasik bir federal devlet olmanın ötesinde, nevi şahsına münhasır yeni bir yapılanma sunmaktadır. Bu yapılanma içerisinde doğrudan siyasi unsurlar olduğu gibi, ortak değerlerin belirlenmesi ve inşası gibi sosyal unsurlar da mevcuttur. Özellikle Bakanlar Konseyi’nin stratejik planlamasının içerisinde yer alan Avrupa halklarının ortak bir kimlik çatısı altında toplanması, toplumların detayına indiğimizde sorunlu gözükmektedir. Çünkü bugün ulus devletlerde bile zorlukla inşa olan kimliğin, AB içerisinde oluşması son derece zaman ve emek alacak gibi görünmektedir. Bununla birlikte, en önemli unsurlardan birisi de toplumun bunu istemesidir. Sosyal İnşacılık açısından bakacak olursa, AB’nin çeşitli çalışmalar ve reform hareketleri ile yerleştirmeye çalıştığı Avrupa Kimliği, Avrupa halkları tarafından ne kadar istenmekte ve desteklenmektedir? Zira Sosyal İnşacılara göre kimlik karşılıklı olarak oluşturulan bir kavramdır. Avrupa toplumlarının her biri, AB’nin bahsetmiş olduğu ortak değerlerden aynı şeyi mi anlamaktadır? Temeli demokrasi, insan hakları, siyasi ve kültürel çeşitlilik, tüm Avrupa için ortak bir gelecek vb unsurlara dayanan AB kimliği, bugün Birleşik Krallık’ın ayrılma çabaları, entegrasyona ilişkin siyasi ve ekonomik tartışmaların yaşandığı ve aslında AB’nin geleceğinin sorgulandığı bir dönemde tehdit altındadır diyebiliriz. Ancak bunu söylemeden önce belki de tüm bu tartışmalarının temelini, AB’nin başarısız AB kimliği inşası olduğunu savunabiliriz. Zira AB’nin, üye ve aday ülkelerde ‘Avrupa kimliği’ inşa ederken kullandığı ‘Avrupalılaşıma’ süreci ne kadar başarılı bir şekilde tamamlanırsa, kimlik oluşum süreci de o kadar sağlam bir

şekilde inşa edilmiş olur.

Radaelli (2000), Avrupalılaşmayı bir inşa etme, yaygınlaştırma ve resmi ve resmi olmayan kuralların, süreçlerin, politika tarzlarının, bir işin yapılış şeklinin ve ortak inanç ve değerlerin kurumsallaştırma süreci olduğunu savunur. Ancak, Avrupa değerlerinin, standartlarının ve politikalarının AB üyelerinin değerleri, normları ve politikaları çoğunlukla birbirinden çok farklıdır. Buna ilavaten, Avrupalılaşma süreci aynı zamanda, AB'nin üye ülkelerde yerleştirmeye çalıştığı uzun ve kısa dönem ilgilerinin dönüşüm sürecidir. Avrupalılaşma, yerel seçmenleri teşvik etmek amacıyla AB ve aday ülkeler tarafından ortak çaba ve istek ile yürütülür. Avrupalılaşma süreci iki işlev taşır. İlk olarak, Avrupa politikalarının ve kurumlarının yerel politikalar üzerindeki etkisini açıklar, diğer yandan ise yerel aktörlerin Avrupa'ya entegrasyon sürecindeki politika değişimlerine vurgu yapar.

Esasen Avrupalılaşma süreci karmaşık ve sürekli olarak devam eden bir değişim sürecini barındırmaktadır. 'Tarih'in en basit anlamıyla geçmişte olmuş olayların verilerinden ibaret olmadığını bilinciyle, bu süreci ele aldığımızda, 'tarih'in kimlik ve anlatılanların inşasını içeren bir hafızanın ürünü olduğunu savunabiliriz (Kratochwil, 2006: 5). Bu hafıza, geçmişten gelen alışkanlıklar ve tecrübelerle şekillenen kimliklerin de aynı zamanda temelini oluşturur. Nitekim bu aynı zamanda geçmiş zaman anlatılarının, günümüze dönüşümünü de sağlamaktadır (Flockhart, 2010: 788). Bu bağlamda, Avrupalılaşma da, geçmişin yeniden dönüşümü olarak dizayn edilmekte ve bir şekilde üye, aday ya da potansiyel aday ülkelerde bu kimlik yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, Avrupalılaşma, bir dönemin ya da anlık bir sürecin doğurduğu bir kavramdan çok uzak, kalıcı bir yeniden inşa ve yeniden yaratma sürecidir (Flockhart, 2010: 789). Bu sebeple, Avrupalılaşma esasen, devletlerin AB kurallarını ve değerlerini uyarladığı bir süreç olarak değerlendirilir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2003: 3).

AB karar süreçlerinde tanımlanan ve pekiştirilen ortak norm, düşünce ve değerler, üye ve aday ülkelerin iç süreçlerine, politik yapılarına, kamu politikalarının genel yapısına işleyerek, yaygınlaşmakta ve kurumsallaşarak inşa sürecini tamamlamaktadır (Radaelli, 2000: 25). Böylece, üye ve aday ülke iç politika alanları AB yasama süreçlerine uyumlu hale gelmekte ve politik ve kültürel dönüşüme uğrayarak, ekonomide ve siyasette AB standartlarını takip eder olmaktadır (Alujevic, 2012: 23).

İKİNCİ BÖLÜM:

BAĞIMSIZLIKTAN BUGÜNE BOSNA HERSEK

Bosna Hersek, içerisinde birçok farklı etnik grup barındıran, kanlı bir etnik savaşın ardından imzalanan bir barış anlaşması ile kurulmuş olan karmaşık bir devlet sistemi ile yönetilmektedir. Bugün halen, 1990'lı yılların ilk yarısında topraklarında yaşanan kanlı savaşın izlerini taşıyan Bosna Hersek'te, etnik grupların bir arada ve barış içerisinde yaşayabilmesi için uluslararası toplum gözetiminde bir sistem kurulmuştur. Bosna Hersek'in etnik yapısını ve tarihsel sürecini inceleyeceğimiz ikinci bölümde, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından meydana gelen çatışmalar ve bağımsızlık ilanları da ele alınacaktır. Bu bölümde aynı zamanda Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından başlayan savaş dönemi ve uluslararası toplumun savaşı durdurmaya yönelik çabalarına da yer verilecektir.

2.1.BOSNA HERSEK

Bosna Hersek'te yaşanan yoğun çatışmaların tarihsel süreci, bugün Bosna Hersek'teki mevcut durumu anlamamız için son derece önemlidir. Nitekim bugün Bosna Hersek, savaş sonrası kurulan yeni yönetim ile birlikte, günümüzde uluslararası toplum unsurlarının etkisinde, çeşitli yardım programlarının da desteği ile varlığını sürdürmeye ve yıllarca süren savaşın toplum ve ülke üzerindeki izlerini silmeye çalışmaktadır.

Aslında Bosna Hersek sorunu, temelinde ciddi bir kimlik problemini de beraberinde taşımaktadır diyebiliriz. Yugoslavya döneminde temelleri atılan 'Yugoslav' kimliği, süreç içerisinde güçlenememiş ve önemli bir kimlik problemi olmuştur. Uzun yıllar, farklı dönemlerde bu kimlik problemi farklı etnik gruplar arasında yükselerek milliyetçi hareketlere sebep olsa da, özellikle Tito döneminde alınan önlemler ile bertaraf edilmiş ancak uzun dönemli bir çözüm oluşturulamamıştır.

Bu dönemde Sırp'ların kendilerini Yugoslavya topraklarının gerçek sahibi olarak görmesi ve üstün ırk kavramına vurgu yapmaları, Tito'nun ardından Yugoslavya'da işlerin farklı etnik gruplar için olumlu ilerlemeyeceğinin de göstergesi olmuştur. Çok geçmeden ülke genelinde başlayan çatışmalar ve etnik gruplar arasındaki bağımsızlık talepleri, Yugoslavya'da Sırp'ları rahatsız etmiş ve ilerleyen dönemde çok ciddi kanlı çatışmalara da zemin hazırlamıştır.

Bosna Hersek'te iç savaşı bitiren anlaşma olarak adlandırılan Dayton Barış Anlaşması sonrası ise, istikrar ve devlet düzenin sağlanmasına yönelik olarak oluşturulan yeni devlet yapılanması, bölgenin farklı etnik gruplardan meydana gelen yapısının da bir sonucu olarak epey sorunlu olmuştur. Bu yeni yapıya göre Bosna Hersek, Sırp Cumhuriyeti ve Bosna Hersek Federasyonu ile 10 kanton ile bir özel bölgeden oluşan etnik yapıya sahip bir devlet yapısı olarak inşa edilmiştir. 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması ve sonrasında, genelde uluslararası toplum özelde ise AB, bölgenin, yaşanan kanlı savaşı atlatması ve Avrupa standartlarına uygun modern bir devlet yapılanmasını tekrar inşa etmesi konusunda destekçi olmuştur.

Bugün Bosna Hersek'in son durumunun, aslında temeli Osmanlı Devleti'ne kadar bile dayanan uzun süreçlerin ve değişen dinamiklerin bir sonucu olduğunu iddia edebiliriz. Bu sebeple Bosna Hersek'teki mevcut duruma gelene kadar etnik grupların karşılıklı tecrübeleri, hem iç savaş dönemini açıklamada hem de sonrasında devlet inşa süreçlerinde yaşanan problemleri anlamada bizlere yardımcı olabilir. Bu bağlamda Bosna Hersek'in tarihsel sürecini daha iyi analiz etmek için üç döneme ayırabiliriz:

- İç Savaş Öncesi Dönem: 1992 yılına kadar Bosna Hersek Yugoslavya'nın bir parçasıydı. Bu döneme kadar Yugoslavya içerisinde vatandaşlık temelli bir anlayış söz konusu idi ve cumhuriyet içerisinde yaşayan farklı etnik gruplar 'Yugoslav' kimliği çatısı altında birleşmekteydi.
- İç Savaş Dönemi: Bu dönem 1992-1995 yılları arasında Bosna

Hersek'te yoğun çatışma ve aşırı milliyetçi tutumların yaşandığı dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde bölgede aşırı milliyetçi akımlar önlenemez bir şekilde yükselmiş ve beraberinde iç savaş ortamı yaratılmıştır.

- İç Savaş Sonrası Dönem: 1995 sonrası Bosna Hersek'te, genellikle etnik ve dini temelli kimliklere odaklanılmış ve bu unsurlar üzerinden ortaya çıkan sorunlar tarafından şekillendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Tito'nun kendine özgü komünist rejimi ile yönetilen Yugoslav Federal Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Slovenya'yı içerisinde barındırmaktaydı (Anderson, 1995: 2). 1990'ların başında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi ile birlikte, içerisinde yer alan federe devletler de yavaş yavaş bağımsızlık mücadelelerine başlamış ve bölgenin iç içe geçmiş karmaşık yapısının etkisi ile kanlı çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Bu dönemde Bosna Hersek'te de yönetim, güney Slavist milliyetçiliğe karşı 'Kardeşlik ve Birlik' politikası üzerinden 'Yugoslav' kimliğini geliştirmeye ve korumaya çalışmıştır. Nüfusun yaklaşık %44'ini oluşturan Bosnalı Müslümanlar, %31'ünü oluşturan Sırlar ve %17'lik oran ile Hırvatlara ev sahipliği yapan Bosna Hersek'in etnik yapısının bu denli karmaşık olması, bunun yanında aynı karmaşık yapıyı destekleyen dini farklılıkların gözlemlenmesi, bu bölgede en kanlı iç savaşlardan birisinin çıkmasına neden olmuştur (Bjarnason, 2001: 14). Zira 'Yugoslav' kimliği kısmen yapay bir kimlik olarak Hırvat, Boşnak, Sırp, Sloven veya Makedon halkı arasında yerini almıştır. Aşağıda bu konuya daha detaylı yer vereceğiz ancak, 'Yugoslav' kimliğinin bir üst kimlik olarak bu etnik gruplar üzerinde kalması, etnik grupların içerisinde kendi kimliklerine olan bağlılıklarını esnetememiştir.

Etnik kimliklerin esnetilemeyen yapıları, Bosna Hersek'in tarihinde bir dönüm noktası olan 'İç Savaş Dönemi'nin de temellerini oluşturmuştur. Bu dönemde Bosna Hersek'te yaşayan farklı etnik gruplar (Sırlar, Boşnaklar, Hırvatlar ve diğerleri) çatışmanın birer tarafını temsil etmiştir.

Aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı bilgi verilecek olan iç savaşta, Bosnalı Sırlar, Sırp Cumhuriyeti başkanı Slobodan Milosevic tarafından, Bosnalı Hırvatlar ise Hırvat Cumhuriyeti başkanı Franjo Tuğman tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde Bosnalı Müslümanlar Yugoslavya'nın bölünmesi ve bağımsızlık talepleri konusunda pek de hevesli değildi. Zira bunun aynı zamanda Bosna Hersek'in Sırlar ve Hırvatlar arasında paylaşılacağı anlamına geldiğini biliyorlardı. Çok geçmeden Yugoslavya'da cumhuriyetler bir bir bağımsızlık ilan etmiş ve Yugoslav topraklarında savaşın sesleri yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştır.

Bosna Hersek'te meydana gelen iç savaş büyük bir etnik temizlik ortamı ve Bosna Hersek topraklarının kanlı bir şekilde bölünmesi gibi uzun yıllar uluslararası toplumun gündeminde kalacak bir sorunu doğurmuştur. Bu dönemde uluslararası toplum, krizi ele alma konusunda yetersiz kalmasının yanında, çatışmayı doğru anlamaktan da son derece uzaktı. Bugün Bosna Hersek'te sağlanan barışın ardından halen üç farklı etnik son derece karmaşık bir şekilde çizilmiş sınırlar içerisinde gruplar halinde yaşamakta ve hala yıllar önce yaşananlarla yüzleşmemektedir. Halk arasında ayrışma, imzalanan barış antlaşması ile giderilemeyecek kadar derindir ve bu sebeple, etnik gruplar arasında çatışmaya sebep verebilecek unsurların hala var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Skoko, 2011). Dolayısıyla 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması her ne kadar bölgeye barışı getirmiş olsa da yukarıda üçüncü dönem olarak adlandırdığımız 'İç Savaş Sonrası Dönem'de bölgeye 'gerçek istikrarın' getirilmesinde etkin olamamıştır. Bu konuyu ilerleyen başlıklarda daha detaylı olarak inceleyeceğiz ancak, Dayton Barış Anlaşmasının getirdiği yapay barışın aslında uzun vadede Bosna Hersek'te işler bir sistem kurmadığını söylemek peşin bir hüküm olmayacaktır.

Kanlı bir iç savaşın ve binlerce yerinden edilmiş, yaşamını kaybetmiş insanın ardından, Bosna Hersek'te demokratik ve barışçıl bir ortamın inşa edilmesi son derece zor olmuştur. Sorunun asıl ortaya çıkış noktasında tek bir sebebin olmaması, birçok farklı etkenin topluca savaşın zeminini

oluşturması, uluslararası toplumun en büyük sınavlarından birini meydana getirmiştir. Realist açıdan değerlendirecek olursak, çatışmanın ortaya çıkmasının ana etkenleri olarak, Tito'nun karizmatik liderliğinin öncülüğünde kurulan devlet yönetiminin, onun ölümünü takiben sorunlarla karşılaşması, Yugoslavya topraklarında çatışmaya sebebiyet vermiştir diyebiliriz. Ancak Yugoslavya'da sorun çok daha derin ve geçmişe dayalıdır. Zira Yugoslavya topraklarında 'devlet yönetimi eliyle' inşa edilmeye çalışılan 'Yugoslav' kimliğinin etnik grupları kapsayıcı ve onlarca kabul edilen bir rol olmaması, Yugoslavya'nın dağılıp sürecini hızlandıran ve yoğun çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir olgu olmuştur diyebiliriz. Realistlerin 'etnik' kimliklerin doğuştan geldiğini kabul eden tezlerine karşın, Sosyal İnşacılar göre kimliğin sosyal olarak inşa edilebilen bir unsur olması, bu dönemde Yugoslavya'da meydana gelen kopuşları açıklamamıza da yardımcı olacaktır (Vanderwerf, 2009a: 4). Çünkü aslında Realizme göre Yugoslavya topraklarında doğan ve yetişen herkesin 'Yugoslav' kimliğini doğrudan üstlenmesini beklememiz gerekirken, durum bundan son derece farklı olmuş ve halk arasında Hırvat, Sırp ve Bosnalı Müslümanlar olmak üzere üç ana ve birçok da küçük etnik grup oluşmuştur.

Buna bir de Tito'nun ölümü üzerine meydana gelen sosyal yapının hızlı değişimi eklenince, yapay bir şekilde inşa edilmiş olan 'Yugoslav' kimliği toplum içerisinde hızla anlamını yitirmiş ve mikro kimlikler etkinliklerini arttırmaya başlamıştır. Bu bağlamda etnik farklılıklardan beslenerek oluşan mikro kimlikler, beraberinde grup çıkarlarını doğurmuş ve toplum genelinde Yugoslavya'nın çıkarları arka planda kalmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da daha öncesinde Yugoslavya çatısı altında varlığını sürdüren cumhuriyetler içerisinde bağımsızlık talepleri ve bağlantılı olarak bağımsızlık mücadeleleri başlamıştır. Böylece meydana gelen yeni ortamın etkisi ile birlikte, etnik gruplar birbirleri ile çatışmaya başlamış ve uzun yıllar sürececek bir iç savaşın temellerini atmışlardır.

2.1.1. Bosna Hersek'in Tarihi ve Coğrafi Yapısı

Bosna Hersek topraklarında Bizans İmparatorluğunun hüküm sürdüğü dönemler, Bosna Hersek tarihi ile ilgili bilgi alabildiğimiz en eski dönemlerdir. Bu dönemde Bosna Hersek'in merkeze (Roma ve Konstantinopolis) olan uzaklığı sebebiyle çok fazla gelişmeden haberdar olmamaktayız (Donia ve Fine, 1994: 14). Ancak Slavların, bu bölgeye 6. ve 7. yüzyıl itibari ile yerleşmeye başladıkları söylenebilir. 7. yüzyıldan bu yana da bölge Slavların yurdu haline gelmiştir (Malcolm, 1999: 2-6). Hırvatlar ve Sırlar, diğer Slav ırklarını kendi etkileri altına alarak, kültürel olarak slav ırkları arasında bağlantıların gelişmesini sağlamışlardır (Donia ve Fine: 13-14).

Genel olarak erken dönem Bosna Hersek tarihi, Sırların ve Hırvatların bölgeye gelişi ile başlar diyebiliriz. Bosna Hersek'in çevresinde yer alan büyük devletlerin hükmü altına girdiği çeşitli dönemler, bölgenin temel yapısında çeşitli kültürel ve siyasi etkiler oluşturmuş olsa da, coğrafi olarak dağlarla çevrili Bosna Hersek'i kökten etkilemek uzun zaman almıştır. Bu sebeple, Bosna'da yerleşmiş pagan kültürü de Hırvatların Hristiyanlaşmasından sonra da devam etmiştir (Donia ve Fine: 15-18). 1340'larda Katolik Fransiskan mezhebinin oluşması ile birlikte, Bosna Hersek de katolikleşmiştir. Ancak 1460'larda Bosna Hersek'te başlayan Osmalı İmparatorluğu dönemi, Ortodoks ve en önemlisi ise Müslümanlığın da bölgede etkili olmasını sağlamıştır (Donia ve Fine: 21-23).

Osmanlılar'ın ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da uzunca bir süre bölgeye hükmetmiştir. 1918 yılında ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının bir parçası olarak Sırbistan ile birleştirilmiş ve 1946'dan itibaren de eski Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Nihayetinde ise, 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir (Uygun,1998: 142).

Bosna Hersek, Fatih Sultan Mehmet döneminde, Osmanlı topraklarına Rumeli vilayeti olarak dâhil edilmiştir. '*Pax-Ottomana*' ve Millet Sistemi

ile bölgenin çok işlevli ve çok-kültürlü değerlerinin varlıklarını korumalarına ve gelişmelerine özen gösteren Osmanlı Devleti, bu dönemde bölgede yeni bir devlet inşa etmeye kalkmadığı gibi, bölgede etnik asimilasyon ya da dini bir dönüştürme çabasına da girmemiştir (Özden, 2007: 60). Ancak Imamovic'in (2000: 26-27) analizinde yer verdiği üzere, Osmanlı Dönemi'nde de Bosna Krallığı'nda olduğu gibi etnik yapılanma devam etmiştir. Buna bir de Osmanlı'nın bu bölgeye getirdiği Müslüman halk eklenince, bölgede hem dinsel hem de etnik çeşitlilik giderek artmıştır. Roma, Bizans, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ın etkileri sonucu bölgede Ortodoksluk, Katoliklik, Protestanlık ve Müslümanlık başta olmak üzere birçok farklı dine mensup topluluk oluşmuştur (Uygun, 1998: 141). Bugün Bosna Hersek'te halen hüküm süren karmaşık toplumsal yapı da temelini bu tarihsel süreçten almaktadır.

Bu sebeple, Bosna Hersek tarihinde sadece etnik ayrılıklar değil, dinsel öğeler de büyük önem taşımakta ve etnik gruplar arasında ayrımın belirginleşmesinde etkili olmaktadır diyebiliriz. Bu konuya daha detaylı bakacak olursak, M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 6. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan Bosna Hersek'te bu dönemde Hristiyanlığın etkili olduğunu sonrasında çeşitli dönemlerde bölgeye göç eden halkların etkisi ile özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Müslümanlığın yükseldiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı 'dinlerin özgürce yaşanması' politikasının etkisi ile Hristiyanlık da Bosna topraklarında dinsel ve kültürel bir öğe olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun, bölgedeki Müslüman nüfusunu arttırmaya yönelik olarak bölgeye getirdiği Müslüman halk, toplum içerisinde rahatsızlığa sebebiyet vermiş ve özellikle Sırp'lar arasında Müslümanların topraklarını ellerinden almak isteyecekleri korkusu baş göstermiştir (Mughisuddin,1992: 30).

18. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti içerisinde ekonomik ve idari problem gittikçe artmış, bu sorunlar sadece devletin merkezinde değil aynı zamanda merkeze kısmen uzak olmasına rağmen Bosna Hersek gibi bölgelerde de kendini göstermiştir. Bu dönemde,

bölgede artan Müslüman nüfustan rahatsızlık duyan Sırp halk, Avrupalı devletlerin de etkisiyle, milliyetçi hareketler içerisine girmiştir. Bosna Hersek'te Sırp'lar arasında yükselen milliyetçilik akımlarının yanı sıra, merkezde ise Osmanlı İmparatorluğu, 1829'da uzun süredir devam eden Rus Harbi'ni sonlandırmak üzere imzalanan Erdirne Barış Antlaşması'nda Bosna Hersek'te, Sırp'lara bazı bölgelerde yönetimde öncelik verilmesini kabul etmiştir. Bu durum ise özellikle bölgedeki Müslüman halk arasında huzursuzlukların yükselmesine sebebiyet vermiştir (Görgülü,1992: 68).

Bu hoşnutsuzluk, bölgede yer alan diğer etnik gruplar üzerinde de ortaya çıkmaya başlamış ve Bosna Hersek'te mevcut yönetsel sorunlar ile birleşerek, yeni bir arayışı beraberinde getirmiştir. Diğer yandan Sırp'ların kendi egemenlikleri altında bir Bosna Hersek oluşturma isteği de bu dönemde Bosna'da yaşayan diğer etnik gruplar tarafından rahatsız edici bulunmuş ve karşı bir oluşum ile her etnik grup kendi milliyetçi akımlarının takipçisi olmaya başlamıştır.

Böylece dış aktörlerin de etkisi ile Bosna Hersek'te 1831 yılında, halk arasında hoşnutsuzluk gittikçe yükselmiş ve yavaş yavaş isyan hareketleri başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde bölgede meydana gelen birkaç isyanı güçlükle bastırmış, ancak çok geçmeden Avusturya-Macaristan'ın da desteği ile Hristiyan topluluk tarafından tekrar isyan başlatılmıştır. Bu dönemde bölgedeki gerilim hızla yükselmiş ve bölgede bir 'din ve mezhep' savaşını başlatmıştır (Karal, 1995:7). Bosna halkı içerisinde meydana gelen bu ayrışma, Osmanlı'nın 'Osmanlılık' kimliği üzerinden oluşturmaya çalıştığı sosyal yapının da toplulukların alt kimliği içerisine sızamadığını ve dahası alt kimlikleri bünyesinde kapsayamadığının göstergesi olmuştur. Dolayısıyla bölgede kimlikler, Osmanlılık üzerinden değil etnik grupların dinsel ve kültürel öğelerinden oluşmuş ve sosyal yapı da buna uyumlu şekilde oluşunca, en ufak bir kıvılcımda ayrışmaya neden olmuştur.

Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki karışıklıkları desteklemelerinin de neticesinde 1878 yılında Bosna Hersek, Avusturya ve Rusya gözetimine bırakılmıştır (TSK, 1978: 92). Bir süre sonra, Avusturya-Macaristan'ın

Bosna Hersek'i ilhak etmesi ile de Bosna Hersek yönetimi tamamen Avusturya-Macaristan'a geçmiş ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu himayesinde varlığını sürdürmüştür.

Bosna Hersek'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesinin ardından, İstanbul yönetimi ile tüm siyasi, dini ve kültürel bağlarının birden bire kesilmesi, Bosna Hersek'te mevcut durumun da aniden değişmesine sebep olmuştur. Oluşan yeni politik durumda, özellikle Bosnalı Müslüman halk, dinsel ve kültürel hakları için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti yönetimi sırasında Bosnalı Müslümanların, 'Boşnak' olarak tanımlanması da çok geçmeden değiştirilmiş ve 'Boşnaklar' olarak bilinen Müslüman halk sadece 'Müslümanlar' olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Sırp ve Hırvatların etkinliklerinin giderek arttığı bu dönemde, 'Boşnak' kavramı çok-dinli ve çok-kültürlü bir anlam üzerinden inşa edilmeye çalışılmış ancak uzun vadede pek de başarılı olamamıştır (Klemenčić, 2001: 68). Aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı değineceğimiz dinsel ve kültürel öğelerin Bosna Hersek'te üç farklı topluluk ve kimlik gelişimindeki etkisi, uzun vadede bölgede birlik ve beraberlik içerisinde, eşit hakların paylaşıldığı bir yönetim şeklinin kurulamamasında rol oynamıştır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, henüz Osmanlı Devleti yönetimindeyken dahi, Bosna Hersek topraklarında bir 'Osmanlı' kimliğinden söz etmek mümkün değildir. Oluşturulmaya çalışılan 'Boşnak' kimliği, Bosnalı Müslümanlar arasında kabul görmüş olsa da, esasında Müslümanları kendi etnik grupları içerisine almalarını amaçlanmaktaydı (Bora: 32). Bu dönemde hızla güç kaybeden Osmanlı Devleti ile Boşnak beylerinin özdeşleştirilmesi ve mevcut düzen içerisinde yükselen milliyetçi akımlar, Bosna Hersek'te etnik farklılıkların da su yüzüne çıkmasını tetiklemiştir. Ancak Bosna Hersek'te yaşayan halk için 'milli' bir kimlik arayışı ise devam etmiştir. Bu dönemde Müslümanlar ve Hırvatlar arasında bir yakınlaşma gözlemlenmiş, hatta bazı Müslümanların kendilerine 'milli' kimlik olarak Hırvatlığı benimsediği dahi görülmüştür (Bora: 32). İzleyen dönemde Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun bölgeyi ilhak etmesi ile birlikte Müslümanlar ve Hırvatlar iyice

birbirlerine yaklaşmış ve Sırp'ların görece aşırıya kaçan milliyetçiliğinin de etkisi ile Sırp'ları adeta dışlayan bir politika izlemişlerdir (Bora: 33). Elbette ki Müslümanlar ve Hırvatlar arasındaki bu ittifak, Sırp kanadında milliyetçilik akımlarının daha da derinleşmesini ve Sırp'lar arasında Hırvat ve Bosnalı Müslümanlara karşı 'düşmanlık' oluşmasını sağlamıştır.

Bu dönemi takiben başlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde (1878-1918), Bosna Hersek, siyasi olarak etnik varlığını mevcut ismi üzerinden sürdürebilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nı takiben kurulan Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı ve ardından Yugoslavya içerisinde yer alan bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmeye devam etmiş, Sırp'lar, Slovenler ve Hırvatlar ise kurucu unsurlar olarak sayılmıştır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler aslında daha sonraki yıllarda Bosna Hersek'te ortaya çıkacak çatışmaların da temelini oluşturmuştur. 1878 yılına kadar Bosna'da hüküm süren Bosnalı Müslümanlar'ın kurucu unsurlar arasında sayılmaması, Bosna'nın karmaşık yapısı içerisindeki pamuk ipliğine bağlı birlik ve huzuru zedeleyici olmuştur (Özden: 61). Öyle ki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminin bittiği yıllarda, Bosna'da Sırp'lar ve Hırvatlar arasında Bosna Hersek toprakları üzerine bir rekabet başlamıştır (Glenny, 2000: 256-266).

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan Krallık, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, Bosna Hersek ve Banat'ın bir bölümünden oluşmasına rağmen, yönetimde en etkin etnik gruplar Sırp ve Hırvatlar olmuştur. İlerleyen dönemde kurulacak Yugoslavya'nın da dağılmasında önemli bir etken oluşturacak bu iki büyük etnik grup arasındaki milliyetçilik çatışması, kendi kimlik inşa süreçlerine yoğunlaşmaları ile birlikte, karşı grupların da kimliklerini genelde 'Yugoslavyalı' özelde ise 'Bosna Hersekli' olmaktan öte, daha çok alt kimliklere yoğunlaştığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, öncelikle Osmanlı Dönemi'nde sonrasında ise Yugoslavya Devleti'nde birçok farklı etnik grubun bir 'üst kimlik' üzerinde birleştirilmeye çalışılması uzun vadede bölge halkının 'alt kimlikleri' ile uyumlaşmamış ve eşzamanlı olarak çıkarları ile de çatışmıştır.

Bosna Hersek içerde bunları yaşarken, dışarıda büyük bir savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamış ve İkinci Dünya Savaşı, dünya düzenini tekrar alt üst edecek yeni olayları beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyasının da desteklerini alan Hırvatlar, ‘Bağımsız Hırvatistan’ı kurmak istemiş ve Ustaşa adı verilen hareket vasıtasıyla silahlı mücadeleye girişmişlerdir (Bora: 39). İtalya ve Nazi Almanya’sının desteğini alan Ustaşa lideri Ante Pavelic önderliğinde ilan edilen ‘Bağımsız Hırvat Devleti’ neredeyse Bosna Hersek’in tamamını içine almaktaydı (Donia ve Fine, 1994: 131). ‘Bağımsız Hırvat Devleti’ çatısı altında yaşayan toplam altı milyon halkın, yaklaşık iki milyonu Sırlardan, otuz bini Yahudilerden ve yedi yüz elli bini ise Bosnalı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Faşist Ustaşa yönetimi, kurmuş oldukları devletin stratejisi olarak ilk olarak Yahudi ve Sırlardan kurtulmayı belirlemiştir. Bu stratejilerini de Sırların üçte birini öldürerek, üçte birini ise Sırbistan topraklarına sürerek, kalanını ise Katolikleştirerek gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Almond, 1994: 134-136).

Bu dönemde özelde Sırlar, genelde ise Hırvat yönetimine karşı olan tüm etnik gruplara yönelik soykırım ve Katolikleştirme politikaları uygulayan Ustaşa, altı yüz binden fazla insanı katletmiştir. Katledilen çoğu insanın Hırvatistan ve Bosna Hersek topraklarındaki Sırlardan oluşması, Sırlar içerisinde tarihi bir intikam duygusunun da yerleşmesine sebep olmuştur diyebiliriz (Mirkovic, 2000: 363). Ustaşa hareketinin liderleri, Sırlara yönelik başlattıkları ‘etnik temizliği’n ana sebeplerini, Sırp halkı arasında dini duyguların yeterince etkin olmaması ve ahlaki olarak benzer değerleri taşımamaları olarak açıklamışlardır (Doder, 1993: 3-27). Ancak Sırlara yönelik yapılan katliamları ve yerinden etmeleri sadece ‘ortak değerleri paylaşmama’ üzerinden açıklamak pek mümkün değildir. Her ne kadar ortak değerler ve kültürel öğelerin bireyler ve toplumlar üzerinde birleştirici etkisi olsa da, bu bağlantıların ya da değerlerin ortak olmadığı toplumlarda katliama yöneliş de çok sık rastlanan bir durum değildir. Bosna Hersek’te yaşananların bir intikam, ödeşme ya da kendi kimliğini bir diğerkininin üzerinden oluşturma çabası olarak değerlendirebiliriz. Zira Faşist akımın etkisi ile Ustaşa yönetimi de, bir kimliği ancak

kendinden farklı olanları yok ederek inşa edebileceğini inanmıştır diyebiliriz.

Diğer taraftan Bosnalı Müslümanların durumuna bakacak olursak, onlar için de durumun bir hayli karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Ustaşa yönetimi Bosnalı Müslümanların, Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılan Hırvatlar olduğuna inandığı için bu dönemde Bosnalı Müslümanların üzerine pek fazla gitmemiştir. Ancak Pavelic, Bosnalı Müslümanları kendisine müttefik olarak görmemiş ve hatta Müslümanlar bu dönemde hiyeyarşinin ancak en alt seviyelerinde yer bulabilmişlerdir (Lovrenović, 2001: 172). Aynı zamanda pratikte ‘böl ve yönet’ politikasını benimseyen *Ustaşa* yönetimi, Müslümanlar ve Sırlar arasındaki tansiyonun da yükselmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Bu bağlamda Sırlara karşı soykırımların gerçekleştiği bölgelerde, soykırım suçlusunu olarak Bosnalı Müslümanları ve Türkleri göstermeye çalışmışlardır (Bojić, 2001:189-202).

Bosnalı Müslümanlara her ne kadar dinsel özgürlük ve kendi okullarını açma gibi haklar tanınmış olsa da, Bosnalı tarihçi Bojic (185-187), bu dönemde Bosnalı Müslümanların da şiddetli bir asimilasyon politikası ile karşı karşıya kaldığını savunur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Ustaşa yönetiminin Bosnalı Müslümanların aslında Hırvat olduklarını savunmaları, dini ve kültürel bir asimilasyon politikasını da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple Müslümanlar arasında da huzursuzluklar başlamış, Ustaşa yönetiminin göstermelik ilgisi de yavaş yavaş dağılmıştır. Bunu takiben askeri bir birlik oluşturmaya karar veren Müslümanlar, örgütlenerek Nazi Almanya’sının desteği ile ‘Hançer’ adı verilen birliği kurmuşlardır. Bu birliğin askerlerinin birçoğu daha sonra Partizanlar’a katılmıştır (Bora: 41).

Ustaşa döneminde yaşananlar Sırlar ve Hırvatlar arasında bölgenin geleceğini etkileyecek bir düşmanlığın da yeşermesine sebep olmuştur. İki halk arasındaki çatışmacı kimlik mücadelesi, Yugoslavya’nın şiddet içeren tarihinde ciddi bir rol oynamıştır. Dahası, Faşist Hırvat yönetimine karşı olan Sırlara ve Sırp kültürüne karşı giriştiği soykırım, iki etnik grup

arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Sırlar ve Hırvatlar arasında meydana gelen etnik şiddet, temelini bu nefret ve kinden alarak gelecekteki soykırımlara zemin hazırlamıştır (Kostick, 2011: 14).

Özellikle okuma yazma oranının fazla olduğu bölgelerde, Müslüman aydınlar da Partizanlara destek vermiş ve *Ustaşa* yönetimine karşı Sırlar ile birlikte savaşmışlardır. Özellikle 1943 yılında Almanya tarafından çevrelenen Partizanların kurtuluşunda, Müslüman askelerinin büyük desteği olmuştur (Bora: 43). Bir taraftan Partizanlar, gittikçe güçlenirken, Ustaşa yönetimi de güç kaybetmiş ancak aynı zamanda partizanlar içerisinde yer alan Sırlar arasında ‘soykırım’ın intikamını alma isteği de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, başlangıçta Ustaşa yönetimine destek veren Müslümanları da suçlayan Sırlar, çok geçmeden Hırvat ve Müslümanlara yönelik katliam hareketlerine başlamışlardır (Bora: 44).

İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke içerisinde yükselmeye başlayan bu karşılıklı şiddete bir yanıt olarak, 1944 yılında Rus güçleri Yugoslav topraklarına girmiştir. Bu dönemde ülkeyi büyük bir Sırp Devleti haline getirmeyi amaçlayan Çetnikler ile Rusların da desteğini alan komünist grup Partizanlar arasında başlayan kanlı çatışmalar, Partizanların lideri Tito’nun önderliğinde yeni bir devletin kurulmasına yol açmıştır. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti olarak kurulan yeni devlet içerisinde barındırdığı farklı etnik gruplar ile uzun vadeli bir sorunun da habercisi niteliğindedir (Anderson: 4).

Sırlar ve Hırvatlar arasında meydana gelen bu çatışma ortamında Müslümanların da Nazi Almanyası’nın etkisi ile çatışmaların bir tarafı olması çok geçmeden Yugoslavya topraklarında şiddetin temel aktör olduğu bir ortam oluşturmuştur. Etnik gruplar arasında yükselen düşmanlık duygularının, tekrar ‘birlik ve kardeşlik’ anlayışı etrafında birleşmesi ise etkin bir otoritenin üzerinden tasarlanabilirdi. Bu dönemde Tito’nun yükselen liderliği, Yugoslavya’da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Geçmiş dönemlerde yaşanan tarihsel çatışmaların izleri ile kendi döneminde de karşılaşan Tito, ülke toprakları üzerinde yaşayan farklı etnik grupların sorunları ile de çokça uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle dini

ve kültürel farklar, ‘kardeşlik ve birlik’ politikasının oluşturulması ve halkın bu politika etrafında toplanmasının önünde ciddi bir sorun olmuştur.

Birçok araştırmacı tarafından kabul gören bir sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası Yugoslav devletleri içerisinde en büyük kayıpların Bosna Hersek topraklarında verildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Bosna Hersek’te yaşayan tüm etnik gruplar kanlı çatışmalardan nasibini almış ve çok sayıda kayıp vermiştir. Bu dönem etnik gruplar (ya da dini gruplar) arasında temelini milli duygulardan alan bir düşmanlığın yerleşmesine yol açmıştır (Lovrenović, 2001: 176). Dolayısıyla bu dönem ve öncesinde yaşanan etnik çatışmalar 1990’larda meydana gelecek büyük kırılmayı da hazırlayan unsurlar olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Bosna topraklarındaki etnik mücadele, Yugoslavya’nın dağılması ile oluşan bir çatışma değil, uzun yıllardır süre gelen bir mücadelenin su yüzüne çıkmasıdır.

Bu yüzden Tito, bir taraftan Hırvat diğer taraftan ise Sloven kökenli olsa da, Yugoslavya’da ortak bir algı, paylaşılan ortak değerler ve çıkarlar oluşturarak tek bir Yugoslav kimliği oluşturmaya çalışmış ve 1945’te yeni Yugoslavya Federal Devleti’ni kurmuştur (‘Josip Broz Tito’, 4.4.2018).

Bu dönemde, bölgede meydana gelen kanlı şiddet olayları ve çeteleşme, Yugoslavya toprakları içerisinde görünüşte ‘birlik’ içerisinde yaşayan farklı etnik grupların, aslında bastırılmış milliyetçi duygularını hala taşıdıklarını tekrar göstermiştir. Bir yanda Hırvatlar, büyük bir Hırvat devleti kurmak isterken, diğer tarafta Sırlar ‘Büyük Sırbistan’ ideali ile bölgede Sırplaştırma politikaları izlemişlerdir. Bu iki etnik grubun milliyetçi hareketleri, diğer etnik grupların da hareketlerini inşa etmede önemli bir rol oynamış ve diğer grupların kendilerini Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinden korumak adına kendi milliyetçi akımlarını yaratmalarına sebebiyet vermiştir.

Sırlar ve Hırvatlar içerisindeki bu yoğun milliyetçi duygular, Tito’nun Yugoslavya’da devlet yönetimine gelmesi ile birlikte kısmen yoğunluğunu yitirmiş, daha doğrusu Tito’nun yönetimi altında hareket alanı bulmak da

zorlaşmıştır diyebiliriz. Zira yönetime geçmesi ile birlikte Tito, birincil hedeflerinden birisi olarak, alt kimliklerin kutuplaşarak kendi sosyal yapılarını ve anlayışlarını oluşturmalarını engellemeye çalışmış ve üst kimlik yani Yugoslav kimliği çatısı altında etnik grupları birleştirmeyi amaçlamıştır.

Tito'nun liderliğe gelmesi ile kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti, bu çalışmanın ana alanı olan Bosna Hersek'in de aralarında yer aldığı altı cumhuriyet (Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve Bosna Hersek) ve iki otonom (Voyvodina ve Kosova) bölgeden oluşmuştur. Tito'nun ölümüne kadar bölgede etnik gruplar arasındaki çekişmelerin son bulduğu ve aynı çatı altında 'barış' ve 'birlik' içerisinde yaşanıldığı bir devlet sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Tito'nun liderliğinde kurulan yeni devletin anayasasında, 5 etnik grubun Yugoslav milleti olarak tanımlanması (Sırlar, Hırvatlar, Karadağlılar, Makedonlar ve Slovenler), Müslümanlar başta olmak üzere diğer etnik grupları hoşnut etmemiştir (Öner, 2013: 31). Özellikle etnik gruplar arasında sınırlar belirlenerek ayırım yapılması konusuna önem veren Tito, cumhuriyetler içerisinde etnik gruplara belirli haklar tanıyarak, bağımsızlık taleplerini engellemeye çalışmıştır (Anderson: 5). Bu dönemde, daha sonraları Titoizm diye adlandırılacak, kendine özgü bir komünist sistem ile yönetilen Yugoslavya, ekonomide işçi konseylerinin ön planda olduğu bir öz-yönetim sistemi, dış ilişkilerde ise bağlantısız bir politika izlemiştir (Öner:32).

Tito, Yugoslavya'daki toplum yapısını son derece iyi okumuştur. Bölgenin farklı birçok etnik ve dini gruptan insanı barındırdığını ve bu grupların arasında tarihsel bazı nefretlerin/kinlerin mevcut olduğunun farkındaydı. Ancak tüm bunların Yugoslavya'nın tek bir millet gibi hareket etmesini engelleyeceğini düşünmüyordu (Kostick: 18). Elbette ki bu bir süreci ve Tito, süreci doğru yönetebilmek adına, ilk olarak bölgedeki Sırp gücünü kırmanın yollarını aramıştı. Zira Sırlar ve Hırvatlar milliyetçilikte başı çekiyorlardı ve Büyük Sırbistan ya da Büyük Hırvatistan İdeali'nden önce Yugoslavya'nın birlik ve beraberliği gelmeliydi. Bu sebeple, Tito Güney Sırbistan'ın içerisinde bir Makedonya Cumhuriyeti oluşturmuştur ve

küçük çaplı Sırp Karadağ Krallığından ise ayrı bir millet oluşturarak, Kosova ve Vojvodina'ya Sırbistan içerisinde özerklik tanımıştır (Kostick: 18). Böylece ülkede hiçbir etnik grubun çoğunluğu elinde tutması mümkün olmayan bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak hala, Hırvat ve Sırların bölgedeki etkinliğini kırabilmiş değildi. Nitekim etnik problem, en öncelikli olarak Bosna Hersek'te kendini göstermişti. Hem Hırvatlar hem de Sırlar tarihsel olarak Bosna üzerinde hak iddia etmişlerdir ancak Tito, Yugoslavya'nın geleceğini etnik grupların işbirliği yaparak oluşturmasını amaçlıyordu, muhalefet ederek değil (Doder, 1993: 7-13). Tito, Yugoslavya'da farklı etnik gruplara sahip bir yapının ancak, ülkeyi bölgelere ayırarak gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Tito'nun ülkeyi bölgelere ayırma amacı, çok sayıda etnik grubun kimliğini ve ayrı bölgeler oluşturarak etnik grupları birbirlerinden korumaktı (Narasigha, 1997). Tito'nun diktatörlüğü altında, etnik grupların kendi bölgeleri içinde özgürleşmesine izin verilmesi, bir yandan ülkeyi de Tito'ya bağımlı bir hale getiriyordu.

Bununla birlikte, Krallık döneminde olduğu gibi Tito'nun Yugoslavyası içerisindeki en yoğun gruplardan biri olmasına rağmen Müslüman topluluğu uzun süre Yugoslavya'yı oluşturan 'millet'ler arasında ayrı bir şekilde tanımlanmamıştır. Ancak Tito'nun yukarıda bahsettiğimiz politikası gereğince, etnik grupların haklarına yönelik çalışmaları Müslümanların da kademeli olarak tanınmasında önemli bir süreç oluşturmuştur. Buna halk arasında artan huzursuzluk da eklenince, yeni Yugoslavya yönetimi Müslümanların tanımlanması ile ilgili çalışmalara başlamıştır. 1948'de bir kısım Müslüman, Hırvat olarak, bir kısmı ise Sırp olarak tanımlanırken, diğerleri 'millet olarak tanımlanmamış Müslümanlar' kategorisinde sayılmıştır. Buna karşılık, Müslümanlar arasında huzursuzluğun artması ile 1953 yılında gerçekleşen nüfus sayımında çoğu Müslüman, 'millet olarak tanımlanmamış 'Yugoslavlar' şeklinde sınıflandırılırken, 1961'de 'Müslüman etnik grup' olarak tanımlanmıştır. Nihayetinde 1971'de ise, 'Müslümanlar', Yugoslav hukuku uyarınca Yugoslavya'nın içerisinde yer alan altı milletten birisi olarak tanımlanmıştır (Klemenčić: 68).

Müslümanlar için, Yugoslavya tarihinde önemli bir yer alan bu ‘tanınma’ konusu, Yugoslavya’ya yönelik aidiyetleri hususunda da destekleyici olmuştur. Ancak eşzamanlı olarak Sırlar ve Hırvatlar içerisinde ise tepkilere yol açmıştır. Bu dönemde Müslüman halkı yönlendirici bir güçte olan İslam Topluluğu (*Islamska Zajednica*) örgütü de Tito’nun yönetimi ile benzer politikalar benimsemiş ve ayrılıkçı fikirler yerine, Yugoslavya’da birlik ve kardeşliğin geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır (Sorabji, 1996). Bu bağlamda ‘Yugoslavyacılık’ düşüncesini yaymaya çalışan yönetim, sosyalist bilincin, milli dil ve kültürün üzerinde olduğu bir sosyal yapı kurmaya çalışmıştır (Benson, 2004: 101). İlk başlarda milli kimliklerin üzerine inşa edilmeye çalışılan bu bilinç, ilerleyen dönemde milli dil ve kültürlerin ortadan kaldırma tehdidine karşılık, halk arasında rahatsızlıklara yol açmıştır (Öner: 33). Bu rahatsızlıktan karlı çıkan Müslümanlar, en nihayetinde çabalarının karşılığını 1981 Anayasası’nda resmen ‘millet’ olarak tanınarak almışlardır ancak diğer taraftan bu durum hâlihazırda milliyetçilik duyguları yükselen ve federasyondaki yerlerinden hoşnutsuz olan Hırvatları rahatsız etmiş ve şiddet olaylarını artırmalarına sebep olmuş ve 1980’lerin ortalarına kadar sürecektir olayları beraberinde getirmiştir (Crampton, 2002).

1980 yılında kurucu lider Tito’nun hayatını kaybetmesini takiben, federasyon içerisinde ayrılıkçı düşünceler de hızla yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde ilk hareketlenmeler federasyonun güçlü iki cumhuriyeti olan, Slovenya ve Hırvatistan’da yaşanmıştır. Tito’nun ölümünün ardından Yugoslavya’da meydana gelen zor durumla mücadele konusunda her bir cumhuriyetin kendi yönetim kademesinin aktif rol oynaması gerekmiştir. Ancak bu durum, beraberinde Yugoslavya’da geliştirilecek ‘çözüm’e ‘kimin’ öncülük edeceği hususunda problemlerin yaşanmasına yol açmıştır. Bir tarafta Miloseviç’in Sırp milliyetçiliğine dayanan stratejisi, diğer yanda rekabetçi çoğulculuğu savunan Sloven stratejisi, Yugoslavya’da sorunun ortak bir şekilde çözülmesinin güç olacağını göstermiştir. Cumhuriyetler arasında oluşan bu farklılıkları ve yükselen etnik milliyetçi tutumlar, yeni dönemin ‘Yugoslavcılık’ ideolojisinden

uzakta geliŖeceđine iŖaret etmiŖtir (Öner: 40).

Tito'nun ölümünden sonra hızla güçlenen Sırlara karŖılık Slovenya ve Hırvatistan çok daha gevŖek bir konfederasyona dönüŖülmesini talep etmiŖlerdi. Bu dönemde, yükselen bağımsızlık talepleri karŖısında Bosnalı Müslümanlar genelde sessizliklerini korumuŖlardır. Ancak Tito sonrasında Yugoslavya'da yükselen Sırp etkisi sebebiyle, Slovenya ve Hırvatistan'nın hoşnutsuzluğunun hızla artması ve Sırp yönetimine karŖılık bağımsızlık taleplerinin yükselmesi, çok geçmeden iki cumhuriyetin de bağımsızlık ilanları ile sonuçlanmıŖtır. Bununla birlikte ülkenin geneline yayılan bağımsızlık hareketleri çok geçmeden etnik çatıŖmalara dönüŖmüŖtür. AraŖtırma konumuz olan Bosna Hersek'e geldiğimizde ise, meydana gelen yeni geliŖmeler bölgedeki Hırvatlar ve Sırlar arasında da milliyetçilik hareketlerinin artmasına sebep olmuŖtur. Böylece, üç farklı ana grup arasındaki kültürel ve dinsel farklar çok geçmeden tekrar su yüzüne çıkmıŖtır.

2.1.2. Bosna Hersek'in Etnik Yapısı

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Yugoslavya sınırları içerisinde birçok etnik grup iç içe yaŖamaktaydı ve çalıŖmamızın inceleme alanı olan Bosna Hersek ise, cumhuriyetler arasındaki en karmaŖık nüfusa sahip olan cumhuriyetti.

Bosna Hersek içerisinde, en yoğun nüfus %48 ile BoŖnaklara ait olmasına rağmen, onları %37 ile Sırlar ve %14 oranı ile Hırvatlar takip etmekteydi. Bölgedeki etnik grup mozaiğine bir de dini çeŖitlilik eklenmekte ve farklı dine mensup gruplar da aynı coğrafya içerisinde yer almaktaydı. Dini farklılıklara bakacak olursak, bölgenin %40'ı Müslüman, %31'i Ortodoks, %15'i Roman Katolik ve %4'ü ise Protestandır. Buna ilaveten nüfusun %10'unu ise diğer dinlere mensuplar ve/veya hiçbir dini inancı benimsemeyenlerden oluŖturmaktadır (Hill, 2004: 4). Tito'nun ardından 1981 yılında yapılan nüfus sayımında ülkenin toplam nüfusunun 22.411.000 'Yugoslav vatandaŖı' olduğu ilan edilmiŖ ancak bu sayı içerisinde sadece ana etnik gruplardan (Sırlar, BoŖnaklar, Hırvatlar,

Karadağlılar, Makedonyalılar ve Slovenyalılar) bahsedilmiştir ve Türkler, Arnavutlar, Macarlar gibi küçük etnik gruplar ihmal edilmiştir (*RAD Background Report*). Dolayısıyla Bosna Hersek'in bu karmaşık yapısı, toprakları içerisinde komşu devletlerin etnik uzantılarını barındırması, hem bölgeyi dış etkiye son derece açmış hem de çatışmaların körüklenmesini kolaylaştırmıştır. Bölgenin bu karmaşık yapısı, kuşkusuz en kanlı iç savaşlardan birisinin bu coğrafyada meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.

Tarihsel olarak, 19. yüzyıla kadar Bosna Hersek nüfusunun 'Slavlar'dan oluştuğunu söyleyebiliriz. Bugün Sırp ve Hırvat olarak adlandırılan etnik grupların isimlendirilmesi ise daha çok coğrafi özellikten temel almaktadır. Sırlar, 6. yüzyılda güneye göç eden ve 9. Yüzyılda ise Hristiyanlığı benimseyen topluluktan oluşmaktadır. Bu dönemde aynı şekilde bugün Bosnalı Müslümanlar olarak bilenen grup da güneye doğru göç etmiş ancak, 15. Yüzyılda Müslümanlığı benimseyerek, bölgede kültürel bir farklılığın daha doğmasına zemin hazırlamıştır (Davis, 1996:2). Esasen Bosnalı Müslümanlar arasında hala devam eden bir etnik karmaşa tartışması bulunmaktadır. Bu bağlamda kimi Bosnalı Müslüman kendilerini etnik köken olarak Hırvat olarak tanımlarken, kimisi Sırlar ile yakınlıklarına inanmaktadırlar. Bunlar dışındaki bir grup ise Sırlar ve Hırvatlar'dan ayrı bir etnik grup ve aidiyete sahip olduklarını savunur (Ramet, 1994: 116).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Bosna Hersek topraklarında yaşayan halk etnik kimlikleri üzerinden değil de dini kimlikleri üzerinden tanımlanmış ve bu dönemde bölgede artmaya başlayan Bosnalı Müslümanların da dini özellikleri üzerinden adlandırılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde meydana gelen bu tanımlama ve sonrası Bosnalı Müslümanların baskın bir etnik gruba ya da siyasi oluşuma bağlı olmaması, kimliklerinin tanımlanmasının 'din' üzerinden devam etmesine yol açmıştır (Rogel, 1998: 47).

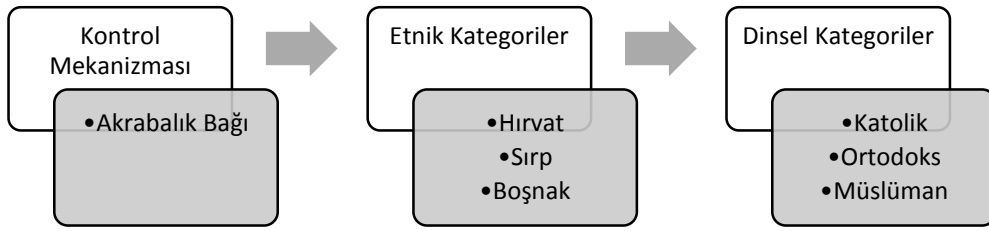
İlerleyen dönemlerde bu tanımlamadan rahatsız olacak olan Bosnalı Müslümanlar, 'Boşnaklar' olarak bilinmeyi tercih edeceklerdir. Zira

bölgede Ortodoks ve Katolik Hristiyan gruplar da olmasına rağmen, onların Hırvat ya da Sırp olarak tanımlanmalarının yanında Bosnalı Müslümanların sadece dinsel kimlikleri üzerinden tanımlanmaları, bir nevi dışlanma ve beraberinde siyasi kimliğin dinsel öğeler üzerinden inşa edilmesine sebebiyet vermekteydi. Oysa Bosnalı Müslümanlar, diğer etnik grupların onları Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan azınlık olarak tanımlama çabalarına karşı çıkarak, kendi kimliklerini, dinsel öğeler üzerinden değil etnik kimlikler üzerinden inşa etmeyi öncelemiştir. Siyasi kimliklerinde, dini unsurların belirleyici olması yerine, coğrafi özellikleri ve yaşadıkları toprakların belirleyici olmasını isteyen Bosnalı Müslümanlar, hem resmi belgelerde hem de günlük konuşma dilinde 'Boşnaklar' olarak anılmaya başlanmıştır. Bosnalı Müslümanların yani Boşnakların bu yeni adımı, onları aynı zamanda Hırvat ve Sırp'ların dünya genelinde hitap ettiği seküler topluluklara da ulaşma konusunda destekleyici olmuştur diyebiliriz (Klemenčić: 68).

Bosna Hersek'te halkın Müslümanlaşması'na bakacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Müslümanlığın giderek artmasının, asıl nedenlerinden birinin bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlara sağladığı bazı ayrıcalıklar olduğu söylenebilir. Devşirme sistemi, kölelikten özgürleşmek isteyenler ve şehir hayatını benimsemek isteyenler, İslamiyeti kabul etmeleri halinde ayrıcalıklara kavuşabiliyorlardı. Dolayısıyla bu gibi ayrıcalıklara erişmek isteyen halk içerisinde Müslümanlık yavaş yavaş artmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki Müslüman nüfusu arttırmak amacıyla, Hırvatistan ve Macaristan bölgelerinden Bosna Hersek'e taşıdığı Müslümanlar eklenince, bölgedeki Müslüman sayısı epey yükselmiştir. Dolayısıyla, Bosna Hersek'te bölgenin Müslümanlaşması bir dönüşüm süreci içerisinde devlet politikalarında yapılan değişiklikler üzerinden gerçekleşmiş ve kültürel ve/veya etnik bir temizlik yoluyla bölgenin İslamlaştırılmaya çalışması söz konusu olmamıştır (Heywood, 1993: 200). Bu da, bölgede Ortodoksluk ve Katolikliğin de canlı kalmasına sebep olmuştur.

Bosna Hersek'te bir etnik gruba/milllete üyelik, doğuştan kazanılmaktaydı ve akrabalık bağı da Bosna toplumunda etnik kimlik edinme hususunda önemli bir rol oynamaktaydı. Bu etnik kimlik aynı zamanda dinsel ve dinsel olmayan özelliklerin de aktarımını içermektedir. Dolayısıyla, dinin de etnik kimlikler üzerinde yoğun bir etkisi olduğunu savunabiliriz (Vanderwerf, 2009).

Şekil 1: Bosna Hersek'in Ana Etnik Grupları

(Vanderwerf, 2009b)

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü üzere, Bosna Hersek'te yer alan üç ana etnik grup aynı zamanda üç ana dinin de temsilcisidiler. Komünist dönemde etnik kimlikler ve dinsel aidiyetler, özellikle şehir hayatında pek de önemli değildi. Bu sebeple, bu dönemde Bosna Hersek halkı içerisinde bir aile, gerek etnik kimliklerini gerekse dinsel aidiyetlerini yeni nesile aktarma hususunda çok da titiz davranmamışlardır (Vanderwerf, 2009). Bu dönemde halk arasında Yugoslav yönetiminin de etkisi ile asıl motivasyon noktası 'kardeşlik ve birlik'ti ve Yugoslav kimliği varlığını etnik ya da dini bir temelden almamaktaydı. Bu sebeple, komşunun hangi etnik gruptan olduğu, bireylerin dikkat ettiği bir husus olarak karşımıza çıkmamaktadır (Markowitz, 2007: 41). Bu dönemde Bosna Hersek'te farklı etnik gruplar arasında yapılan evlilik oranının %30-40'larda olması, bölgede meydana gelen ortamın nispeten başarılı olduğunu gösterir (Sharp ve Clarke, 1996: 4). Ancak her ne kadar halk arasında komşunun etnik kimliği üzerinde durulmasa da, Bosna Hersek'te hangi etnik grubun, hangi köylerde yaşadığı ya da hangi evlerde ikamet ettiğinin halkın zihnine

işlenmesi, bölgede yer alan ‘kardeşlik ve birlik’ ruhunun temelde bazı sorunları olduğunu da ilerleyen dönemde gösterecektir.

Tito’nun yeniden inşa ettiği Yugoslavya’da her ne kadar altı eşit cumhuriyet oluşturulmuşsa da Müslümanların da bir millet olarak tanımlanması, Sırpların pek hoşuna gitmemişti (Barber, 1992). Bununla birlikte, Tito’nun bu dönemde Bosna Hersek’te de çok dinli bir Boşnak kimliği yaratmaya çalışması ne yazık ki başarılı olamamıştı. Zira bölgede üç farklı grup, üç farklı dini temsil ediyordu ve bu da halk arasında aynı kimlik altında birleşmeyi zorlaştırıyordu. Aynı toprak üzerinde büyümüş, yetişmiş olmalarına rağmen, her bir grubun bayramı ayrı, kültürü farklı ve değerleri kısmen ortak değildi (Klemencic: 68).

Tito döneminin ‘Kardeşlik ve Birlik’ ortamından, bu durum bir ‘sis perdesi’nin arkasında saklanmış olsa da, Tito sonrası dönemde yönetimdeki artan Sırp baskısı ve hatta 1980’lerde bazı Müslüman entellektüellerin tutuklanması ve hapse mahkûm edilmesi, etnik grupların ‘farklılıkları’ üzerindeki ‘sis perdesi’nin de artık kalktığını göstermiştir (Bora: 57). Bosna Hersek’te belli bölgelerde çoğunluk olarak gruplaşmış olan etnik gruplardan ziyade, birbirleri içerisinde yaşayan azınlıkların da varlığı bir yandan çözüm sürecinin hızlı bir şekilde yapılmasını engellemiş, bir yandan da savaşın şiddetinin artmasına sebebiyet vermiştir. Tito döneminde nispeten birlik içerisinde yaşayan farklı etnik gruplar, değişen konjonktür ile birlikte ‘Yugoslav’ kimliğini kaybetmiş ve bu kimlik dönüşerek etnik grupların milliyetçi duygularıyla birlikte ‘milli kimlikler’ haline almıştır. Eşzamanlı olarak ekonomik yapının bozulmaya başlaması ve cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıkların büyümesi, durumu giderek içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.

Her ne kadar Bosna Hersek, federasyonun zengin cumhuriyetlerinden biri olmasa da yukarıda da bahsettiğimiz coğrafi konumu ve Tito döneminde askeri savunma endüstrisinin bu bölgede kurulması, Bosna ekonomisi açısından büyük önem arz etmiş ve Bosna’yı federasyon içerisinde önemli bir nokta haline getirmiştir. Ayrıca komşu cumhuriyetlerin etnik uzantılarının yoğunlukla yaşadığı bir bölge olması, Bosna’yı iki büyük etnik grup olan Sırp ve Hırvatların etkisine açmıştır. İlerleyen dönemde

bu iki etnik grup arasında artan şiddet olayları, hızla Bosna geneline yayılmış ve tarihin en kanlı iç savaşlarından birisine zemin hazırlamıştır.

Bosna Hersek topraklarındaki karmaşık etnik yapı, sorunun kalbini oluştururken, yan etkenlerle birlikte (dinsel, dilsel ve kültürel farklılıklar ve buna ek olarak ekonomik problemler) 1992-1995 yılları arasında büyük bir iç savaş yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Farklı etnik grupların, yanlış devlet politikaları ile sınırlara yayılmaya çalışması ve bu sınırlar oluşturulurken, etnik, dini ve kültürel özelliklerin göz ardı edilerek yerleştirilmesi, çatışmaların kapısını aralamıştır. Günümüzde halen Dayton Anlaşması ile kurulan sınırlar ve devlet sistemi ile varlığını sürdüren Bosna Hersek'te suni bir yapılanmanın varlığı yine Dayton ile oluşturulmuş suni ve iç içe yapının bir sonucudur diyebiliriz (*The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*: 5.12.2017).

2.1.2.1. 'Din'in Etnik Kimliklerin Oluşumdaki Etkisi

Bosna Hersek'te dinsel öğelerin, sosyal ve kültürel özelliklerin besleyicisi ve eşzamanlı olarak da bireylerin/toplulukların kimliklerini belirlemede önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir (Pavković, 1997: 6). Yukarıda belirttiğimiz üzere, bireylerin dini kimlikleri doğuştan gelmekte ve doğuştan gelen dinsel kimlikler, aile içerisinde aldıkları kültürel ve sosyal özellikler ile birleşerek, etnik kimliklerini oluşturmaktadır.

Bosna Hersek'te din, etnik sembollerle yakından bağlantılandırılmıştır. Din bilimci Sells'in de belirttiği üzere Bosna'da soykırım dini olarak motive edilmiş ve özellikle soykırıma yoğunlukla maruz kalan kesimin Bosnalı Müslümanlar olması, dini bir cezalandırılma olarak da yorumlanmıştır. Buna göre dinin etnik gruplar arasındaki farklılıkları tarihsel olarak beslemesi, uzun vadede etnik kimlik özelliklerinin daha da derinleşmesine ve karşıtlıkların oluşmasına sebep olmuştur (Sells, 1996: 79-89).

Her ne kadar ‘din’ Bosna Hersek topraklarında temel belirleyici unsur olmamış olsa da, etnik kimlikler ve din arasındaki ilişkinin de önemi inkâr edilemez (Velikonja, 2003: 91). Bu önemi daha iyi anlayabilmek adına halk dini ve yüksek din arasındaki ayrıma da dikkat çekmek de fayda olabilir. Her ne kadar günlük hayatta ‘halk dini’ olarak tanımlayabileceğimiz ortak bir kültür gelişimi söz konusu olsa da, esasen Bosna Hersek’te üç farklı etnik grup ve üç farklı dine mensubiyet söz konusudur. Bu da her bir grubun kendi kültürlerini ve sosyal yapılarını doğal olarak birbirinden ayrı bir şekilde geliştirmişlerdir. Dolayısıyla bu üç grup, her ne kadar ortak yaşam alanında ortak değerler ve kültür temelinde bir arada yaşamışlarsa da, kendi özel alanlarında kendi din ve değerlerini yaşatmaya ve bunların etkisi ile kendi kültürlerini ve kimliklerini inşa etmeye devam etmişlerdir. Bu inşa süreci hem birbirlerinden izole bir şekilde gerçekleşmiş hem de kısmen birbirleri ile kültürel bir çatışma halini ortaya çıkarmıştır (Malcolm, 1996: 100). Dini farklılıklar, sadece Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ortaya çıkmamıştır, aynı zamanda Katolikler ve Ortodokslar da kendi aralarında dini ve kültürel bir ayrılık içerisinde olmuştur. Zira Sırp, dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti çatısı altında Ortodoks kimliklerini büyük bir titizlikle yaşatmayı başarmışlardır. Diğer tarafta ise Hırvatlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun himayesi altında geçirdiği dönemde kendi kimliğini Katoliklik üzerinden şekillendirmeye devam etmiştir (Barber, 1992).

Burada önemli bir nokta Bosnalı Müslüman kimliğinde karşımıza çıkmıştır. Zira yukarıda bahsettiğimiz üzere Müslümanlık hem dini hem de milli kimlik olarak Boşnaklar tarafından benimsenmiştir. Bosnalı Müslümanlar her ne kadar kendi milli kimliklerini ‘Boşnak’ olarak adlandırmaya çalışsa da genelde Bosnalı Müslümanlar olarak görülmüşlerdir (Bora: 52). Buna karşılık Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırp ise kendi dinlerine ait değerlerin ışığında gelenek ve kültürlerini inşa etmişlerdir. Bu üç farklı dini topluluğun, Bosna Hersek topraklarında varlığı ve kendi geleneklerini bir arada yaşaması birbirlerini rahatsız etmemiştir. Ancak 1950 - 1970 yılları arasında Müslümanlar arasında

İslami eğilimin artması ve İslamın dini bir temelden ziyade Bosnalı Müslümanlar için etrafında toplanılan bir unsur olması Sırpı rahatsız etmiştir.

Kısaca dini eğilimlerin, Bosna Hersek topraklarını etnik grupların kimliklerine önemli bir etkisi olduğunu savunabiliriz. Öyle ki üç farklı dine mensup, üç farklı etnik grubu aynı çatı altında toplayabilecek bir değerler dizisi bulmak oldukça güçtür. Her ne kadar, ‘iyi komşuluk ilişkileri geliştirmek, dürüstlük, anlayış vb.’ evrensel değerler genelinde ortak noktaları olsa da bireyin oluşumunu sağlayan özel unsurlarda meydana gelen farklılaşmalar, eşzamanlı olarak etnik grupların kimliklerinin birbirlerinden farklı bir şekilde oluşmasını sağlamaktadır.

2.1.2.2. ‘Dil’in Etnik Kimliklerin Oluşumdaki Etkisi

Dilin birçok farklı işlevinin yanında en önemlilerinden birisi de kuşkusuz ki, bireylerin ve toplumların kimliklerinin oluşumdaki katkısıdır. Bir yandan bireylerin birbirleri ile iletişime girmelerini neden olan dil, diğer taraftan farklı grupların birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan bir unsurdur. Dolayısı ile Bosna Hersek’teki durumu analiz ederken, üç farklı ana etnik grubu etkileme gücü olan komşularını da incelemekte fayda olacaktır.

John Joseph (2004: 94)’in belirttiği üzere, ortak bir dil, milli kimliklerin oluşmasında en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Dışarıdan bakıldığında ortak bir dilin, bireyler arasında bir bağ kurmak ve onların kimliklerini betimlemek anlamında önemli bir araç olduğu söylenebilir (Fishman, 1999: 4) Farklı dilleri konuşan bireylerin birbirlerinden kültürel düzeyde de farklılıklar göstermesi, geniş perspektifte onların farklı etnik kimlikler oluşturmalarını da besleyecektir diyebiliriz. Nasıl ki ortak bir dil, beraberinde bireylere kollektif bir birlik anlayışı verebilirse, farklı dillerin aynı coğrafya içerisinde kullanılıyor olması da uzun vadede ayırıştırıcı bir ekiye sahip olabilir (Newbigın, 1989: 185).

Bu sebeple, Bosna Hersek'te etnik grupları birbirinden ayıran önemli bir özellik olarak aynı bölge içerisinde birden farklı dilin kullanılmasını göstermek yanlış olmayacaktır. Billig (1995: 27-29), tek bir milli kimliğin hegemonyasında azınlıkların milli dil özelliklerinin eritilmesinin nispeten kolay olduğundan bahsederken, Bosna'da üç ana etnik grubun etkisinde olan yönetim altında milli bir dil oluşturulmasının da zorluğuna değinmiştir. Bölgede 'dilin', üç etnik gruba ayrılması, dilin sembolik işlevinin bu etnik gruplar arasında daha da pekişmesine ve beraberinde bireyler arasındaki iletişimin ise azalmasına sebep olmaktadır (Baotić, 2002: 157-159).

Tito döneminde Yugoslavya içerisindeki Bosna Hersek'te medya ve okullarda kullanılan ortak dil olan Sırp-Hırvat dili, Latin ve Kiril alfabesinin değiştirilebilir bir şekilde kullanıldığı ve Sırp ve Hırvat dilinin farklı bir lehçesi olarak değerlendirilebilir. Bu ortak dil, aynı zamanda ortak bir kimlik olarak 'Bosnalı' kimliğinin de gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak bu durum çok uzun süreli olmamış ve farklı etnik grupların kendi dillerini günlük konuşma hayatında kullanmaları, ortak bir kültürün gelişmesinde önleyici bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla, halk arasında Hırvatlar, Hırvatça konuşurken, Sırp Sırpça konuşmuş, Boşnaklar ise Boşnakçayı tercih etmiştir. Boşnakçayı kullanan kesim, doğrudan bir etnik gruba bağlı olmak yerine, daha çok bölgesel olarak Boşnakçayı benimseyenler olmuştur. Bosna Hersek'te yaşayan üç büyük etnik grup üzerinde dursak da, esasen Boşnak olarak nitelendirilen grup içerisinde bölgesel olarak Türkler, Arnavutlar vb küçük etnik gruplar da yer almaktadır.

Yugoslavya döneminde, Sırp Cumhuriyeti'nde Kiril alfabesinin kullanılması, bu bölgede görünür bir kültürel sınırın da oluşmasını sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde Sırp Cumhuriyeti'nden, Bosna topraklarına yerleştirilen Sırp'ların, bu bölgeye gelmeleri ile birlikte Kiril alfabesinin çeşitli mecralarda kullanımının artması, bölgede kültürel sınırların da keskinleşmesine sebep olmuştur. Özellikle gazetelerde de kiril alfabesinin kullanılmaya çalışması bu dönemde, etnik gruplar

arasında ayrıştırıcı bir özellik olarak değerlendirilebilir (Husic, 1999: 19).

Wittgenstein, kelimelerin arkasındaki anlama ve onların genel açıklamalarıyla karşılaştırma konusundaki düşüncelerini, aktörlerin amaçları ve davranışlarına da etki ettiğini savunmaktadır. Bu sebeple, dili hareketten doğan bir oluşum olarak değerlendirir ve aktörlerin amaçlarından ve davranışlarından ayrı tutmaz (Wittgenstein, 1958:7, 23, 65, 66). Bu yaklaşım, Sosyal İnşacılığın savunuları ile de doğrudan örtüşmektedir. Zira Sosyal İnşacılığa göre, düşünceler, değerler ve inanışlar aktörlerin davranışlarının oluşumunda etkilidirler. Dil ise ortak değer ve inanışların oluşumunda son derece etkili bir araç olduğu için, Sosyal İnşacılık perspektifinden baktığımızda, dili aktörlerin davranışlarını etkileyen ve daha da derinlemesine incelediğimizde onların kimliklerinin oluşumunda önemli rol oynayan bir araç olarak değerlendirebiliriz. Bu sebeple 1967 yılında Yugoslavya'nın resmi dilinin ne olduğu konusunda ihtilafların ortaya çıkması ve etnik gruplar arasında bu konuda anlaşmazlıkların oluşması normal karşılanabilir.

Bu bağlamda, Hırvat eski sosyalistler tarafından desteklenen bir hareket ile Zagreb'te Hırvat dilinin durumunu resmiyete dökmeye çalışan bir bildirge yayınlanması ve Hırvatistan'da kullanılacak resmi dilin Hırvatça olması yönünde çabalar aykırı karşılanmayacaktır (Jozić, 2012: 35). Buna karşılık olarak Sırp yazarlar da benzer bir bildirge yayınlamaya, Sırp dili için bir teklif bulunmuştur. Bu dönemde Yugoslavya'nın resmi dili olarak geçen 'Sırp-Hırvat' her ne kadar ticarete, diplomatik işlemlerde ve federal kurumlarda kullanılan dil olsa da etnik gruplar kendi bölgelerinde kendi dillerini de konuşmaya devam etmiştir (Greenberg, 2009).

Buna göre Bosna Hersek'in komşularından Hırvatistan'da 1990 yılında Hırvat dili resmi dil olarak kabul edilmiş, bunu takiben 1991 yılında da Sırbistan'da Sırpça, resmi dil olarak ilan edilmiştir. Yugoslavya'nın dağılmasına kadar ülke genelinde resmi dil olarak kullanılan ve halk arasında 'Sırp-Hırvat' dili olarak tanımlanan Yugoslavca, böylece Sırbistan ve Hırvatistan'da resmiyetini kaybetmiştir (Jozić, 2012: 35).

Yugoslavya'nın tarihi boyunca resmi dilin her daim hem Sırpça hem de Hırvatça'yı içeren bir dil olması, bu iki milletin bölge üzerindeki etkinliğinin de bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

Bosnalı Sırp, dillerini, genellikle Bosna Hersek'te kullanılan Ijekavski lehçesinden ayırıştırarak, Ekavski lehçesine uyumlaştırmaya çalışmışlardır. Bunun sebebi ise Ekavski lehçesinin birçok Sırp ve Hırvat tarafından Sırp lehçesi olarak bilinmesidir. Buna göre Bosna Hersek'te dil her ne kadar karmaşık bir olgu olsa da, Ekavski lehçesi Hırvatlar, Ijekavski lehçesi için tipik olarak Sırp tarafından kullanılmaktadır (Carl Michael, 2002: 113). Diğer taraftan Bosnalı Müslümanlar ise, Boşnak dilinin (*'Bosnjacki jezik'*) federasyon içerisindeki Hırvatlar tarafından kullanılmasını eleştirmektedir. Bosnalı Müslümanların, Hırvatlar ve Sırp'ların kendi etnik dillerini kullanma eğilimine karşı reaksiyonları, iki çeşit olmuştur diyebiliriz. Bazıları Sırpça ve Hırvatça'dan farklı bir Boşnak dilini benimserken, çoğunluk ülke içerisinde üç dilin de (Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça) resmi dil olarak kabul edilmesini referans vererek, bunların hepsinin özünde aynı dil olarak değerlendirilmesini savunmuştur. Bu dönemde Boşnakça kitapları ve dil bilgisi ders kitapları yayınlanmış ve Türkçe kelimelerin Boşnakça içerisinde kullanımında artış gözlemlenmiştir (Husic, 12-16).

Özetle, Bosna Hersek'te karmaşık etnik yapı varlığını, dilin ve dolaylı olarak kültürel öğelerin etkisi ile günlük yaşamda Tito yönetimindeki Yugoslavya çatısı altında dahi sürdürmüştür. Zira 'dil' günlük yaşamda bireyler arasında doğrudan etnik kimliği belli eden bir olgu olmuştur. Bunu küçük bir örnek ile açıklayan Vanderwerf, 'ekmek' kelimesinden yola çıkarak, günlük yaşamda kimliklerin nasıl da ayrıştığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Buna göre Hırvatlar, ekmek kelimesini 'kruh', Sırp'lar 'hleb' and Boşnaklar ise 'hljeb' olarak kullanırken, günlük bir konuşma sırasında karşıdakinin etnik kimliği, 'Yugoslavyalı' kimliğinin önüne geçmekte ve kendi öz kimliği ile ilgili doğrudan bir işaret vermektedir.

2.2. BOSNA HERSEK’TE SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM

Yugoslavya’nın dağılış sürecinde ortaya çıkan iç savaşlardan birisi olan Bosna Hersek iç savaşı resmi olarak Nisan 1992’de başlamıştır. Slovenya ve Hırvatistan’ın 15 Ekim 1991’de bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Bosna Hersek içerisinde yaşayan Hırvatlar arasında da hareketlenmeler başlamıştır. Ancak Bosnalı Sırp lar, Yugoslavya’nın genelinde olduğu gibi Sırp yönetiminde bir Yugoslavya’nın varlığının devam ettirilmesini savunmuştur. Ancak buna rağmen, Bosna Hersek’te bağımsızlık için, 29 Şubat – 1 Mart 1992 tarihleri arasında bir referandum gerçekleştirilmiş ve Müslümanlar ve Hırvatlar, Bosna Hersek’in bağımsızlığı için oy kullanmıştır. Bu durum Sırp ları rahatsız etmiş ve referandum, Sırp lar tarafından boykot edilerek, savaşı başlangıcını fitillemiştir (Bougarel, 2007).

İç savaşlar konusunda çeşitli araştırmalarda bulunan akademisyenler, Bosna Hersek iç savaşıda özellikle ‘kimlikler’ üzerinde durmuş ve kimliklerin, etnik grupların hareketlerini bazen daha sert bazen ise daha yumuşak bir şekilde şekillendirdiğini savunmuşlardır (Kalyvas, 2008). Benzer şekilde kimliklerin de sosyal dinamiklere etkisi ile şekillendiği ve Bosna Hersek’te meydana gelen iç savaşı da bu karşılıklı şekillenmeden etkilendiği savunulabilir. Zira Yugoslavya’nın dağılma sürecine girmesi ile birlikte ortadan tamamıyla kalkan ‘Yugoslav’ kimliği, Bosna Hersek’te de alt kimlikler arasında var olan farklılıkların gün yüzüne çıkmasına ve beraberinde kendi çıkarlarını oluştırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, Bosna Hersek iç savaşı daha iyi anlamak için öncelikli olarak Yugoslavya’nın dağılış sürecini incelemek faydalı olacaktır.

2.2.1. Yugoslavya’nın Dağılış Süreci ve Bosna Hersek’e Etkisi

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti, yukarıdaki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere tarihi boyunca karmaşık ve sancılı süreçlerden geçmiş

ve nihayetinde 1991 yılında dağılarak hukuki varlığını sonlandırmıştır.

Tito, Yugoslavya'da yönetime geçtiğinde, hem devlet yönetiminde hem de halk arasında etnik gruplar arasındaki rekabete son vermek üzere çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde, etnik gruplar her ne kadar barış içerisinde bir arada yaşamayı başarsa da, günlük yaşamda etnik grupları birbirinden ayıran farklılıklar (dil, din ve kültürel öğeler) yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde oluşturulmaya çalışılan Yugoslav üst kimliği, etnik gruplar arasında yayılamamıştır. Tito'nun izlediği politikalar, ülke içerisinde sıcak etnik çatışmaları engellese de farklı gruplar arasında var olan 'etnik problemi' ortadan kaldıramamıştır (Anderson, 1995: 5). Her bir etnik grubun, kendi içerisinde paylaştığı ortak değerler ve dil etrafında toplanarak, bir diğeri ile komşu olmuş ama aynı kimliği paylaşmamıştır.

1980'lerde tüm dünyada baş gösteren ekonomik çalkantılar ve beraberinde Yugoslavya'nın dış politikada izlemekte olduğu bağlantısızlık politikasının getirdiği problemler, bu dönemde Yugoslavya yönetiminin kurumsal yapısı içerisinde çözülemeyecek duruma gelmiştir (Anderson: 5). Yugoslavya yönetimi hâlihazırda boy gösteren bu iki büyük problem ile uğraşmaktayken, bir yandan dünyada yükselen milliyetçilik akımlarının yavaş yavaş Yugoslav topraklarına da sirayet etmesi, Yugoslavya'da toplum arasında bastırılmış olan milliyetçilik akımlarının da yükselmesine sebep olmuştur.

Toplum içerisinde yer alan farklı etnik gruplar arasında siyasi kimlikler, 'Yugoslav' kimliği üzerinden değil, Hırvatlar, Sırp ve Müslümanlar olarak gelişmeye devam etmiştir. Dolayısıyla Yugoslavya'da Tito'nun ölümünün ardından, kendi dönemi boyunca yaratmaya çalıştığı ve esasen hiçbir etnik grubu içermeyen 'Yugoslav' kimliği, süreç içerisinde Sırp, Hırvat ve Müslümanların kimliklerini eritememiştir. Nitekim Tito döneminde, Hırvat Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Sırp kendilerini Hırvat olarak tanıtmamaktaydılar. Bu sorun Yugoslavya çatısının altında iken bir problem olarak ortaya çıkmamıştır çünkü söz konusu milli bir devlet değil, birçok farklı etnik kimliği barındıran bir federasyondur.

Ancak Hırvatlar, milli temellere dayalı bir şekilde bir devlet kurma ideali ile bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde, Hırvat Cumhuriyeti içerisinde yaşayan Sırp ve diğer etnik gruplar için sorun gün yüzüne çıkmıştır (Holbrooke, 1998: 335).

Bosna Hersek dışındaki cumhuriyetlerde, etnik grupların dağılım oranı belli bir düzene sahipti. Buna göre Hırvatistan'da Hırvatlar, Sırbistan'da Sırp, Makedonya'da Makedonlar ve Karadağ'da Karadağlılar çoğunluğu oluştururken, Bosna Hersek'te durum daha karmaşık idi. Hırvatlar, Sırp ve Müslümanlar, yukarıda belirttiğimiz gibi benzer oranlara sahiptiler ve bu durum da bu cumhuriyeti bir etnik gruba ait olmaktan yoksun bırakıyordu.

Tito'nun ölümünün ardından, Yugoslavya'da üç ana problem baş göstermiştir: muhtelif etnik gruplara yönelik ilgi, yetersiz ekonomi ve ülkenin elverişsiz kurumsal yapısı. Bu dönemde ülkede gün yüzüne çıkan birçok ekonomik ve siyasi kriz, Yugoslavya'da istikrarın bozulmasında etkili olmuştur. Kosova bölgesinde patlak veren etnik şiddet, bölgede etnik hareketlenmenin de başladığının bir göstergesi olmuştur. Bu dönemin en önemli siyasi gelişmelerinden biri olarak Slobodan Miloseviç'in, öncelikle komünist partinin lideri sonrasında ise Sırbistan Cumhuriyeti'nin başkanı olarak atanması, bölgenin geleceğini tarihsel olarak etkileyen bir hamle olmuştur. Çünkü Miloseviç, her daim Sırp milliyetçiliğini önceleyen bir siyasetçi olmuştu. Onun başa geçmesi aynı zamanda Sırp milliyetçiliği ve bölgede Sırp baskısının da yükseleceğinin işaretiydi (Allcock, 2018).

Sırbistan'ın, Yugoslavya yönetiminde gittikçe güç kazanması, Arnavutlar arasında rahatsızlıklara sebep olmuş ve Arnavut milliyetçi hareketinin yavaş yavaş belirmesini beraberinde getirmiştir. Sırp'ların giderek yönetimde güçlenmesini kendilerine yönelik bir tehdit olarak gören Arnavut milliyetçi hareketi özellikle Hırvatistan ve Slovenya'da yaşayan Arnavutlar arasında güçlenmiştir. 1989-1990 yıllarında Doğu Avrupa'da komünizmin yıkılışı ve çok partili seçimlerden sonra milliyetçi partilerin güç kazanması ile Yugoslavya topraklarındaki cumhuriyetlerin genelinde milliyetçilik akımları güçlenir olmuştur (Crampton, 2007: 148).

2.2.2. Yugoslavya'da Cumhuriyetlerin Bağımsızlık Mücadeleleri

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gelişmeleri takiben, bölgede bağımsız olma taleplerini ilk dile getiren Hırvatistan ve Slovenya olmuştur. İlk büyük çaplı kriz de yine, Katolik, Batı yanlısı ve aynı zamanda altı Yugoslav cumhuriyetinin en küçüğü ve en zengini olan Slovenya'da meydana gelmiştir. Slovenya'da yönetim, ilk olarak kendisini Miloseviç'in artan baskısından korumak adına, yeni bir anayasa kabul etmiş ve kendisine yasama hakkı vererek, Slovenya Cumhuriyeti'nin yasalarını, federal devlet anayasasından üstün tutmuştur (Malcolm, 1999: 335).

Diğer taraftan Hırvatistan'da da durum gittikçe karışıyordu. Kendilerini Hırvat yönetimi içerisinde baskı ve tehdit altında hisseden Krajina bölgesindeki Sırlar, özerklik kampanyası başlatarak Sırp Ulusal Konseyi'ni kurmuşlar ve bu bölgenin özerkliğini ilan etmişlerdir (Kut ve Soysal: 1997: 4-5). Bosna Hersek'te ise bu dönemde Müslümanlara yönelik, 'İslam fundamentalizmi' ve 'Humeynicilik' suçlamaları yükselmiş ve Sırlar arasında Osmanlı Dönemi'nden kalma tarihsel sorunlar tekrar gündeme getirilerek, Sırp halk arasında diğer etnik gruplara yönelik intikam duyguları yükseltilmiştir. 1987 yılında Yugoslavya Devlet Başkanlığı sırasını teslim alan Müslümanların temsilcisi Raif Dizdareviç'in sülalesinin İkinci Dünya Savaşı sırasında Sırlara karşı olan 'Hançer SS' grubuna mensup olduğu söylentisinin halk arasında yayılması ile birlikte, Sırp milliyetçiliği giderek yükselmiştir (İlhan, 2010: 23). Buna bir de özyönetim sisteminden doğan önlenebilir mali sorunların sebebi olarak Müslümanların gösterilmesi eklenince, bölgede Müslümanlar son derece zor bir durumda kalmış ve birçok Müslüman teknokrat ve bürokrat tutuklanmıştır (Bora: 58). Tüm bunları takiben, 1990 yılında yeniden yapılanma dönemine giren Yugoslavya'da, en karmaşık durumda olan cumhuriyet Bosna Hersek olmuştur. Zira yukarıda da bahsettiğimiz üzere tek bir milletin çoğunluğunun olmaması bölgede

işleyişi ve bölgesel gelecek konusunda kararın verilmesini de zorlaştırmıştır.

Yugoslavya’da cumhuriyetler içerisindeki seçimlerde milliyetçi partilerin başarılı olması, halk arasında Yugoslav üst kimliğinden uzaklaşmanın son hızla devam ettiğinin de bir göstergesi idi (Yıldız, 1993:125). Bunun yanı sıra devlet başkanlığı sırasının Hırvatistan’a gelmesine rağmen, Sırp tarafından Hırvatistan’a sıranın verilmemesi, halk arasında Sırp etkinliğine karşı tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetler içerisinde yönetime gelen milliyetçi hükümetler ise, Yugoslavya’daki kimlik bunalımını arttıracak politikalar ile ‘soydaşlarını korumaya’ yönelmişlerdir (Halilović Tekin, 2012: 18). Dolayısıyla Yugoslavya’da artık ‘Yugoslavya’nın ‘çıkarı’ değil, ‘etnik grupların’ kendi ‘çıkar’larının ön planda olduğu bir dönem başlamıştır.

Bosna Hersek özelinde baktığımızda ise, Hırvatlar ile Sırp, Bosna Hersek için kendi ideallerinin ışığında bir gelecek hayal ediyor, ancak Müslümanları bu hayale dâhil etmiyorlardı. Buna ek olarak, Hırvatlar’ın için Müslümanlar, Osmanlı Dönemi’nde zorla Müslümanlaştırılmış Hırvatlardı ve bu sebeple de Hırvatlar tarafından Müslümanların Hırvat milli kimliğini benimsemesi ve Hırvatların yanlarında yer almaları bekliyorlardı (Bora: 59). Ancak Müslümanlık, Bosnalı Müslümanlar arasında artık modern anlamda bir kimliğe dönüşmüştü ve toplum içerisindeki en yoğun gruplardan birini oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla ne Hırvat ne de Sırp milli devleti altında yönetilmeleri mümkün görünmüyordu. Nitekim Müslümanlar da, Sırp ve Hırvatlar arasında yükselen milliyetçi hareketlere, Bosna topraklarında milli bir devletin kurulmasının mümkün olmadığını savunarak cevap vermiştir.

Kaldor (1999: 41), 1990 yılında yapılan seçimlerden altı ay öncesinde yapılan anketlere göre, Bosna Hersek’te yaşayan nüfusun %74’ünün milliyetçi partilerin siyasetten men edilmesini desteklediğini belirtmiş olsa da, 1990’ların sonu itibariyle uluslararası sistemde yaşanan yeni olaylar (Soğuk Savaşın sona ermesi, Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Sovyetler Birliği’nin dağılması vb), Yugoslavya topraklarında etnik grupların

milliyetçilik hareketlerini alevlendirmiştir. Bu dönemde Bosna Hersek'te Hırvatlar ve Boşnaklar, Yugoslavya'dan ayrılmayı desteklerken, Sırp nüfus bu fikre karşı çıkmış ve Tito'nun ölümü sonrası Sırp'ların etkin olduğu bir Yugoslavya'nın çatısı altında kalmayı savunmuşlardır. Bosna Hersek'te yaşayan üç farklı etnik grup arasında ortaya çıkan bu görüş farklılığı çok geçmeden bölgede yoğun şiddetin de yaşanacağı bir çatışma ortamı doğurmuştur.

2.3. BOSNA HERSEK'TE SAVAŞ DÖNEMİ

1992 yılında bağımsızlığını ilan eden ve aynı yıl Birleşmiş Milletlere üyeliği kabul edilen Bosna Hersek'te çok geçmeden etnik gruplar arasında çatışmalar şiddetlenmiştir. Bunun üzerine Bosnalı Müslümanlar bir yandan Sırp'larla diğer yandan ise uzun yıllar komşusu oldukları Hırvatlarla savaşmak zorunda kalmıştır. Hırvatlar da aynı şekilde hem Bosnalı Müslümanlarla hem de Sırp'larla savaşmıştır.

2.3.1. Bosna Hersek'te Yaşanan Çatışmalar

1992 -1995 yılları arasında süren Bosna Hersek iç savaşında, tüm Bosna halkını derinden yaralayan ve ağır sonuçlara sebep olan büyük bir trajedi yaşanmıştır. Bu dönemde adeta bir etnik temizlik yapılmış ve binlerce kişi yaşamını kaybederken, binlercesi ise yerinden edilmiştir (Dalar, 2008:96). Sırp'ların hem kendi aralarında oluşturdukları militer güçler hem de Yugoslav düzenli ordu birliklerinden aldıkları destek ile daha da güçlü bir hale gelmeleri, savaşın farklı dönemlerinde farklı gruplara karşı şiddet yoğunluğunu arttırmıştır (Babuna, 2003:23). Yine bu dönemde savaşın her üç tarafı da farklı argümanlar ile çatışmaların doğru tarafında olduklarını savunurken, karşıdakine saldırmaktan çekinmemişlerdir.

Bosnalı Sırp'lar, bir yandan Bosna Hersek'te yaşayan Müslüman ve Hırvatların bağımsızlık taleplerini kesinlikle kabul etmez iken, diğer

yandan da bu iki etnik grubun, önce Osmanlı Devleti egemenliğinde, sonra ise Nazilerin desteği ile Hırvat Ustaşa devletinin kurulduğu İkinci Dünya Savaşı döneminde kendilerine işkence çektirdiklerini ve adeta soykırım yaptıklarını savunmaktadırlar. Sırların savaş boyunca ileri sürdükleri bu argüman, ilerleyen dönemde girişecekleri hareketleri açıklamada son derece yetersiz kalmış ve uluslararası toplum nezdinde dahi durdurulması gereken bir davranış olarak nitelendirilmiştir (Dalar: 96). Böylece Bosna Hersek'te milliyetçi hareketler giderek yoğunluğunu arttırmış ve cumhuriyet içerisinde ayrılıkçı hareketlerin varlığı daha da hissedilir olmuştur.

Miloseviç, Yugoslavya içerisinde yer alan cumhuriyetlerin bir bir bağımsızlıklarını ilan etmelerini ve Yugoslavya'nın dağılmasını diplomatik ve/veya uluslararası lobi faaliyetleri ile engelleyememiş ve bağımsızlık çabalarına karşı daha sert önlemler alınması gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla bağımsızlığını ilan edecek cumhuriyetlerde Sırları silahlandırarak kışkırtmış ve bu cumhuriyetlerde çatışma ortamı doğmasına sebebiyet vermiştir. Ancak meydana gelen çatışmaların da bağımsızlık kararlarını engelleyememesi üzerine şiddetin ve silahlandırmanın dozu arttırılmış ve bu bölgeler iç savaşa sürüklenmiştir. Yugoslavya'nın bütünlüğü koruma çalışmaları içerisinde olan Miloseviç'in aslında politikalarının temelinde de Yugoslav topraklarında büyük bir Sırp Cumhuriyeti kurulması ideali yatmaktaydı. Bu durum, bölgede şiddet eylemlerinin başlamasının da zeminini oluşturmuştur.

Bosna Hersek'te nüfusun çoğunluğu Sırlar ve Hırvatlar tarafından meydana gelmişti. Bunların arasında da dini bir yakınlık söz konusu olmasına rağmen temelde kültürel ve ortak değerler açısından birçok farklı özellikleri barındırmaktalardı. Bunun yanında nüfusun diğer büyük kısmını oluşturan, Bosnalı Müslümanlar ise hem dinsel açıdan farklı bir kanatta yer alırken, hem de kültürel özellikleri bakımında diğer etnik gruplardan ayrılmışlardı. Kaldı ki Bosnalı Müslümanlar kendileri bir etnik temel yerine dini temel ile kimliklendirmektedir, bu da etnik gruplar arasındaki çizgilerin daha da kalınlaşmasında önemli bir etken olmuştur.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Tito yönetiminde etkinliği artırılmaya çalışılan Yugoslav kimliği, Tito'nun ölümü ardından toplumsal hayat içerisinde varlık gösterememiş ve dahası farklılıkların daha görünür olması ile birlikte etkisini kaybetmiştir. Bosna Hersek'te toplam nüfusun %44'ünü oluşturan Bosnalı Müslümanlar, toplam nüfusun %48'ini meydana getiren Hırvat ve Sırlara karşılık yoğun olarak bu bölgede yaşamaktaydılar. Ancak bölgede yoğunluğu oluşturmalarına rağmen, ilk etapta bağımsızlık hareketlerinin bir parçası olma yönünde eğilim göstermemişlerdir. Bosna Hersek'teki Sırlar ve Hırvatların kendi ana vatanları olan Sırbistan ve Hırvatistan ile birleşme istekleri ve çabaları ve buna karşılık Bosnalı Müslümanların Sırp ya da Hırvat hükmüne girmek istememeleri ve bu sebeple kendilerini korumak için şiddet eylemlerine başvurmaları bölgede etnik çatışmaların yaşanacağını göstermiştir.

Miloseviç'in önderliğindeki aşırı milliyetçi Sırlar'ın Büyük Sırbistan hayalinde Bosna toprakları büyük öneme sahipti. Bu sebeple de bu toprakların Müslümanlardan arınması Sırlar açısından son derece önemliydi. Şubat 1992'de yapılan referandumu takiben bölgede başlayan çatışmalar hızla devam etmiş, çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, yerinden edilmiş ve/veya göç etmiştir. Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Sırp saldırıları da başgöstermeye başlamış ve Müslüman nüfusun fazla olduğu Biyelyina şehri Sırlar tarafından işgal edilmiştir. Burada meydana gelen çatışmalarda beş bine yakın insan yaşamını kaybetmiştir (Bora: 88). Akabinde Sırlar, Saraybosna'yı kuşatmıştır. Bunun üzerine ise Birleşmiş Milletler (BM) ve AT devreye girerek diplomatik yollarla Sırları hemen kuşatmaya son vererek, şiddet eylemlerini durdurması hususunda uyarmıştır ancak Sırlar bu uyarılara kulak asmamıştır. Sırları bu şekilde durduramayacağını anlayan BM ve AT ise ekonomik yaptırımlara başvurarak, Sırlara yönelik ekonomik ambargo uygulamaya başlamışlardır (Şirin, 2013: 92). Sırlar daha sonra çoğunlukta buldukları bölgelerde otonom bir Bosna Sırp Cumhuriyeti kurduklarını ilan etmişlerdir. Hırvatlar da bağımsızlığını ilan eden

Hırvatistan'a bağlanmak için hem Sırlarla hem de Müslümanlarla çatışmalara başlamışlardır.

Çatışmaların bir türlü son bulmaması ve taraflar arasında bir barışın sağlanamaması üzerine uluslararası toplum müdahalede bulunup, arabuluculuk yapmak zorunda kalmıştır. Ancak tarafların bir türlü sakinleşmemesi ve barış masasına dahi oturamayışları BM'nin çabalarının sonuçsuz kalmasına sebep olmuş ve BM Barış Gücü gönderilmesinin tarafların barışa istekliliklerine bağlı olduğu vurgusu yapılmıştır. Uluslararası toplumun bölgeye yönelik barış çalışmaları ilk başta vukuu bulmamış ve BM tarafından hem Bosnalı Müslümanlar hem Sırlar hem de Hırvatlar savaşa sebebiyet vermek ve sürdürülmesi için çatışmaları teşvik etmekle suçlanmıştır. BM'nin harekete geçmemesini takiben de çatışmalar Bosna geneline yayılarak devam etmiş ve özellikle Müslümanların yoğunlukla yaşadıkları bölgelerde şiddetin dozu artmaya başlamıştır. BM; S/RES/742 sayı ve 21 Şubat 1992 tarihli kararıyla, bölgeye UNPROFOR (*UN Protection Force*) adıyla barış gücü göndermiş ve böylece tüm taraflara silah ambargosu uygulanmıştır. Bu karar, esasında Yugoslav ordusunun silahlarını Sırlara teslim etmesi ile birlikte Bosna'da işleri daha da çıkmaza götürmüş ve Bosnalı Müslüman ve Hırvatların, Sırlar karşısında savunmasız kalmasına neden olmuştur.

Bu dönemde, Hırvatlar, Hırvatistan lideri Tujman'dan gelen silah yardımı ile Sırlar ise Miloseviç'in desteği ile hızla silahlanmaya devam etmiştir. Ancak Bosnalı Müslümanlar ambargo sebebiyle silah bulma konusunda güçlük yaşamıştır. Nitekim 1992 Nisan ayında Sırlar Foca, Bijelina ve Zvornik'i ele geçirerek bu bölgelerde Sırp militanlar oluşturmaya başlamışlardır. (Yenigün ve Halıcıoğlu, 2007:216) Daha sonra oluşturulan Sırp Gönüllü Muhafızları ile birlikte ise soykırıma varan şiddet eylemlerinde bulunmuşlardır.

Bu bağlamda bu dönemde şiddet eylemlerinin ve kıyımların başını çeken başlıca Sırp liderler; Sırp Gönüllü Muhafızları lideri Zeljko Raznjalovic (Arkan), 'Kasap' lakabı ile savaş suçluları arasında yer alacak olan

Radovan Karadzic ve General Ratko Miladić olmuştur. Bosna'da Sırp azınlığı galyeyana getirerek silahlandırılan ve kışkırtıp özellikle Müslümanlar ve Hırvatlar'a karşı şiddet eylemleri gerçekleştirmelerine sebebiyet vermişlerdir. Zeljko Raznatović, Arkan lakabı ile Bosna'da Sırp Gönüllü Muhafızları adıyla oluşturulan paramiliter grubu komuta etmiştir. Bu gruba ayrıca Arkan'ın Kaplanları (*Arkan's Tigers*) da denilmekteydi.

Bosna'da çatışmalar Arkan'ın Kaplanlarının sınır kasabalarına saldırımları ile alevlenmiştir. Saraybosna'da yüz binden fazla insanın çatışmalara tepki olarak barış için bir araya gelerek gösteri yaptıkları sırada Sırp militanlar kalabalığa karşı ateş açmışlardır. Saraybosna'nın tam merkezinde Sırpların silahsız kalabalığa ateş açması sonucunda 6 kişi hayatını kaybetmiş, birçok kişi ise ağır bir şekilde yaralanmıştır. Savaşın ilk kurbanları/kayıpları olarak tarihe geçecek Müslüman Boşnak Suada Dilberović ve Hırvat Olga Sušic ise Vrbanja Köprüsü üzerinde protesto ederken Sırp nişancılar tarafından vurulmuştur. Olay sonrasında altı Sırp nişancı tutuklanmıştır ancak Sırplar, Bosnalı Polis Merkezi komutanını öldürmekle tehdit ederek esir almışlar ve sonrasında ise merkezi ele geçirerek kendisini tutuklamışlardır (Maksic, 2017: 2).

Arkan komutasındaki Sırp Gönüllü Muhafızları, 20 Eylül 1992'de 12 Sırp olmayan erkeği Sanski Most'tan alarak Trnova'ya götürmüş ve burada on bir kişiyi topluca öldürmüşler, birini ise ağır yaralamışlardır. Ertesi gün ise yine aynı köyden aldıkları 65 erkek ve bir kadını Sasina adlı köye götürerek toplu bir şekilde katletmişlerdir (Željko Ražnatović 'Arkan':10.01.2018). Olayların böylesi bir noktaya ulaştığı Bosna'da yukarıda da belirttiğimiz üzere ABD ve BM önceleri soruna müdahil olmada çekinceli davranmıştır. Ancak meydana gelen çatışmaların geri dönülmez noktalara doğru ilerlemesi karşısında 1993 yılında BM Bosna Hersek'te altı 'güvenli bölge' oluşturacağını açıklamıştır.

2.3.2.1 Bosna Hersek'te Savaşı Sonlandırmaya Yönelik Çabalar

Bosna Hersek'te yaşanan çatışmaların gittikçe büyümesi, uluslararası toplum nezdinde de çözüm arayışlarına sebep olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bölgede derin yaraların, ortak değerler ve normların kaybolmasını ya da zaten sağlıklı bir şekilde hiçbir zaman inşa edilmemiş olmasını görmezden gelerek, kâğıt üzerinde belirlenen sınırlar vasıtasıyla barış inşa edilmeye çalışılmıştır. Dayton Barış Anlaşmasına giden yolda BM ve AT ortaklığında birçok çözüm planı hazırlanmış ancak bu planların hepsi, normatif unsurların ihmal edilmesi ve tüm taraflar için adil bir çözüm önerisi sunamaması sebebiyle başarısızlık ile sonuçlanmış ve Dayton'a giden yolda Bosna Hersek'te barışın ne denli zor inşa edileceğinin de sinyallerini vermiştir. Bu bölümde Bosna Hersek'te yaşanan çatışmaları dindirmeye yönelik hazırlanan barış planları ve başarısız olma sebeplerine değinilecektir.

2.3.1. Vance-Owen Planı

Yugoslavya'da, Soğuk Savaş sonrası başlayan iç savaşa karşı, ABD ilk etapta mesafeli dururken, AT de sadece ihtimaller üzerinden geçmekle yetiniyordu.

Cyrus Vance'in BM tarafında görüşmelere temsilci olarak atanması, bölgede barış arayışlarının da ciddiye alınmasına yardımcı olmuştur (Holbrooke, 1999: 51). Böylece ABD başlangıçta ne kadar uzak durmaya çalışsa da artık işin içine karışmıştı. Vance'in bölgeye BM temsilcisi olarak atanması ile birlikte bölgede barışın sağlanması hususunda umutlar yeşermiştir. Zira Vance, 'doğuştan arabulucu' olarak değerlendirilmekte ve diğer yetkililerin dikkat çekmediği 'Hırvatistan'a bir BM barış gücü getirilmesi' konusuna yaptığı vurgu nedeniyle de sorunun çözümüne alternatif çözümler getireceği beklenmekteydi (Holbrooke: 51).

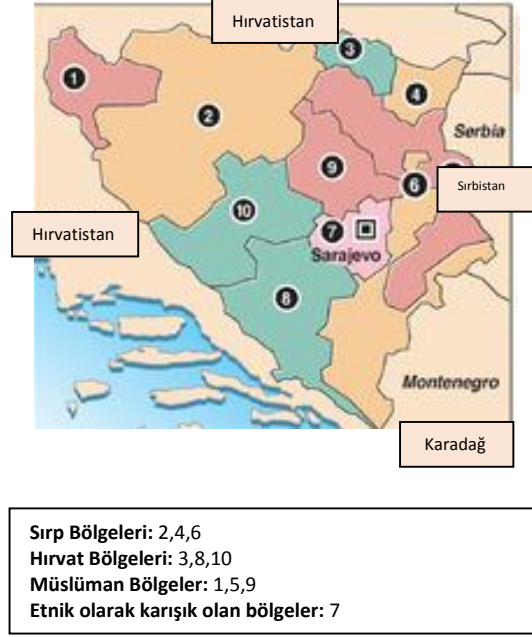
Bu dönemde Vance'i en çok zorlayacak konulardan birisi ise Almanya'nın AT ve ABD'ye karşı, Hırvatistan'ın bağımsızlığı tanınmasıdır (Holbrooke: 51). Hem AT hem de ABD, cumhuriyetlerden birinin bağımsızlığının

tanınmasının diğere cumhuriyetlerdeki bağımsızlık taleplerini yükselteceğini biliyordu. Hırvatistan'dan sonra oluşacak dalga Bosna Hersek'in de bağımsızlık talebinde bulunmasını ve Bosna'da mevcut Sırp halkının Müslüman bir yönetim altında yaşamak istememesi ile sonuçlanacağı aşikârdı. Holbrooke, bu durumu bir Yugoslav'ın sözleri ile şöyle ortaya koymuştur: "Sen benim devletimde azınlık olabilecekken neden ben senin devletinde azınlık olayım ki?". Bosna'daki durum tam da bu sözlerde saklıydı. En önemli soru ise "Bosna Hersek kimin?"di. Böylece Bosna Hersek'te en önemli sorunlardan biri olan Bosna'nın kimliği sorunu da iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bosna'da Sırp lar hızla daha fazla Sırplaşırken, Hırvatlar ise daha fazla Hırvatlaşıyor ve Bosna Müslümanların ise bu etnik grupların hızlıca millileşmesine karşılık, yeni ve daha sağlam bir Boşnak kimliği geliştirmesi kaçınılmaz oluyordu.

Ağustos 1992'de BM ve AT'nin ortak desteği ile toplanan Londra Konferansı genel olarak Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bu coğrafyada meydana gelen ve devam eden çatışmalar hususunda barışı sağlamayı amaç edinmiştir. Bu konferansta, Yugoslavya heyeti iç sınırlara saygılı olacağını taahhüt ederken, Bosnalı Sırp ların lideri konumundaki Karadzic etnik temizliği kınayarak, toplama kamplarının derhal kapatılacağı sözünü vermiştir (*International Conference on the Former Yugoslavia*, 5.4.2018).

Londra Konferansı'ndan sonra 1993 yılı Ocak ayı başlarında, BM Özel Temsilcisi Cyrus Vance ve Avrupa Topluluğu Temsilcisi Lord Owen, Bosna'da savaşıyan tarafların liderleri ile bir barış planı üzerine görüşmeler başlatmışlardır. BM tarafından desteklenen ve Vance-Owen Barış Planı olarak bilinen teklif, Bosna'nın on yarı özerk bölgeye bölünmesini içermektedir. Bu plan uyarınca Bosna Hersek 3 kurucu ulustan oluşacak çok eyaletli ve âdemi merkezîyetçi bir yapıya sahip olacaktı. Aynı zamanda Saraybosna'ya ise özel bir statü verilecek ve bu eyaletlerden ayrı tutulacaktı (Bora: 243).

Vance-Owen Planı'na göre ayrılan 10 eyaletten üçü Bosnalı Müslümanlara, üçü Bosnalı Sırlara ve kalan üçü de Bosnalı Hırvatlara verilecekti. Saraybosna ise özel statüsü ile üç kurucu ulus arasında ortak bir şekilde yönetilecekti. BM, bölgenin güvenlik ve huzurdan sorumlu olacak ve barış gücü askerleri ile sürdürülebilir bir barışın sağlanması için gerekli düzeni oluşturup, koruyacaktı (Bora: 243).

Harita 1: Vance Owen Barış Planı

Kaynak: “Vance-Owen peace plan for Bosnia”

Bu plan, etnik yapısı itibariyle son derece karmaşık olan Bosna için riskli bir barış önermekteydi. Zira plan uyarınca yapılan toprak paylaşımında daha önce Sırların zorla işgal ettikleri topraklardan da çekilmesi öngörülmüştür. Nitekim tüm uluslararası baskılara rağmen plan, Sırlar ve Bosna Hersek hükümeti tarafından başlangıçta kabul edilmemiştir. Bunun üzerine BM ve AT tarafından yapılan ambargoların artması ve devreye NATO askeri güçlerinin girmesinden çekinen Miloseviç, Karadzic'i planı kabul etmesi hususunda zorlamıştır. Akabinde Karadzic de Sırp tarafını temsilen planı kabul ettiğini açıklamıştır. Esasında Vance-Owen Planı eski Yugoslavya'da barış için bir hayal kırıklığıydı. Bosnalı Müslümanlar planı desteklememelerine rağmen, gönülsüzce kabul etmek

zorunda kalmışlardır. Planı uygun bulan ve kabul eden tek ulus ise Hırvatlar olmuştur (Mearsheimer, 1993).

Karadzic planı kabul ederken, Bosna Sırp parlamentosundan geçirilmesi şartını önü sürmüştür. Parlamentodan plana karşı red kararının çıkması ve aynı zamanda Sırp'ların Bosna'nın doğusunda şiddet eylemlerine devam etmeleri ise barış için kaçırılan bir fırsat olarak kayda geçmiştir. Ancak Vance-Owen Planı hakkaniyetli bir barış öngörmediği için zaten çoğu uluslararası aktör - özellikle ABD - tarafından desteklenmemiş ve başarı şansı da çok yüksek görülmemiştir. Plan süresince bir taraftan Sırp'lar diğer taraftan da Hırvatlar bu karmaşadan faydalanarak daha fazla toprak elde etmenin peşine düşmüş ve çatışmalara hız kazandırmışlardır. Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatların silah ambargosu yüzünden kendilerini korumakta yetersiz kaldıkları bir durumda, Hırvatlar bağımsızlığını ilan etmiş olan Hırvatistan'dan silah desteği alırken, Sırp ve Hırvat şiddetine maruz kalan Bosnalı Müslümanlar çaresiz kalmışlardır (Soysal ve Kut, 1997: 36).

Sonuç olarak Vance - Owen Planı, bölgeye barış getirmekten çok uzak kalmış, Sırp'lar ve Hırvatları daha fazla toprak elde etmek istemelerine sebep olmuş ve bölgedeki etnik temizliği hızlandırmıştır.

2.3.2. Güvenli Bölgeler Planı

22 Mayıs 1993 tarihinde uluslararası toplumun önde gelen ülkeleri ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve İspanya, Müslümanların Sırp'lar tarafından kuşatıldığı altı bölgede 'güvenli bölgeler' oluşturarak, bu bölgeleri silahsızlandırmış ve burada BM askerleri tarafından korunan bir sistem oluşturmuştur. Bu altı 'güvenli' şehirde (Saraybosna, Tuzla, Zepa, Srebrenica, Gorajde ve Bihaç) uygulanan silah ambargosu, bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar için adeta ölüme teslimiyet niteliği taşıyordu (UNSCR, 1993). Müslüman Bosnalıların, kendilerini ölüme terk etmek sayılacak bu karara tepkisi büyük oldu ve kendilerini korumak adına şiddet eylemlerini arttırdılar. Müslümanların şiddet eylemlerini

yoğunlaştırması karşında birlikte hareket etmeye başlayan Hırvatlar ve Sırlar, Müslümanlara karşı ortaklaşa şiddet eylemlerinde bulunmaya başlamışlardır. Bundan sonra ise çatışmalar daha fazla şiddetlenmiş ve önlenemez noktalara ulaşmıştır (Bora: 122).

Bu bölgelere sığınmak üzere başka bölgelerden gelen binlerce kişi Sırların saldırılarına maruz kalmış ve bu bölgelerde Sırlar tarafından adeta etnik temizlik yapılmıştır. Bu bağlamda silahsızlandırılan bu bölgelerden Srebrenica’da yapılan bombardıman sonucunda 70 bin insan göçe zorlanmıştır. Srebrenica’dan sonra ise Zepa ve Gorajde’de Sırlar yoğun saldırılara devam etmişlerdir. Birçok insan öldürülmüş ve yerlerinden edilmiştir. Bu bölgelere, BM tarafından insani yardımlar gönderilmiştir ancak bu yardımlar da Sırp saldırılarına maruz kalmış ve yardımların çoğu Müslümanlara ulaşamamıştır (Bora: 121). Güvenli Bölgelerdeki insanlar bir taraftan açlık ve sefalet ile mücadele ederken, diğer taraftan da Sırların gittikçe yoğunlaşan saldırılarına karşın hayatta kalmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde sadece Sırlar değil Hırvatlar da Bosnalı Müslümanlara yönelik yoğun saldırılarını sürdürmüşlerdir. Hırvatlar, özellikle Mostar bölgesinde Müslümanlara karşı etnik temizlik uygulamış ve birçok Müslümanı topraklarından zorla göndermişlerdir. Bölgede şiddet ve etnik çatışma son derece yoğun iken, güvenli bölgeler planı bölge halkını korumaktan son derece uzaktı. Bunun en büyük kanıtı ise bölgede, dünya tarihindeki en büyük katliamlardan biri olacak olayların yaşanmasıdır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 824 sayılı kararı uyarınca ‘Güvenli Bölge’ ilan edilen bölgelerden birisi olan Srebrenica, 6 Temmuz 1995 tarihinde Sırlar tarafından kuşatılmış ve şehrin çeşitli yerleri ateşe vermeye başlanmıştır. Altı yüz BM askeri tarafından korunan Srebrenica’da Sırlar yoğun bombardımana başlamış ve Sırp General Milovanović, radyoda yaptığı açıklama ile Srebrenica’da olayların büyüyeceğinin sinyalini vermiştir: “Srebrenica şu anda büyük bir bekleme salonu gibi. Orada yaşayanların yapabileceği tek şey oturup, gelmemizi ve işimizi bitirmemizi beklemek.” (“Survivor Stories”, 10.4.2018).

Güvenli Bölgeler Planı ilk kez uygulanmaya başladığında BM'in 'koruma' sözüne karşılık, bölgede büyük bir katliamın yaşanması söylemler ile hareketlerin süreç içerisinde değiştiğinin en önemli örneklerinden biri olmuştur. Zira BM komutanı kendi askerlerinin yaşamı için, Srebrenica'da yüzlerce masumun hayatından vazgeçmiştir. BM içerisinde görev yapmakta olan Hollandalı birliğin, mevcut şartlar altında oluşan çıkarları, Srebrenica'daki binlerce insanın ölümüne sebebiyet vermiş ve bugün hala halk arasında uluslararası topluma karşı mevcut olan 'güvensizliğin' temelini oluşturmuştur.

BM, çok geçmeden sürecin kendi planladığı gibi işlememesi sonucunda kendi çıkarlarını ön plana alarak, ortaya yeni çıkan şartlarda, 'söz veren' konumundan 'tehdit eden' konumuna geçmiştir. Oysa BM'in planı tamamen öngörülen süreç üzerinden tasarlanmıştır ve bu şekilde 'söz verici' olunmuştur. Nitekim Bosna Hersek'te süreçler son derece hızlı ilerlemiş, oyun kurucular ile oyuncular hızla yer değişmiştir (Fierke, 1996: 481). Srebrenica'da 12 Temmuz 1995 tarihinde, Sırpların bölgedeki kadın ve çocukları otobüslere doldurarak başka bölgelere götürdüğü ve 12-77 yaş arası erkekleri ise 'savaş suçlusunu' ilan ederek, kurşuna dizdiği bölgede oluşan yeni ortam, etnik gruplar arasında barışın ne denli imkânsız olduğunu da vurgulamak için yeterlidir ("*Srebrenica Massacre*", 6.4.2019).

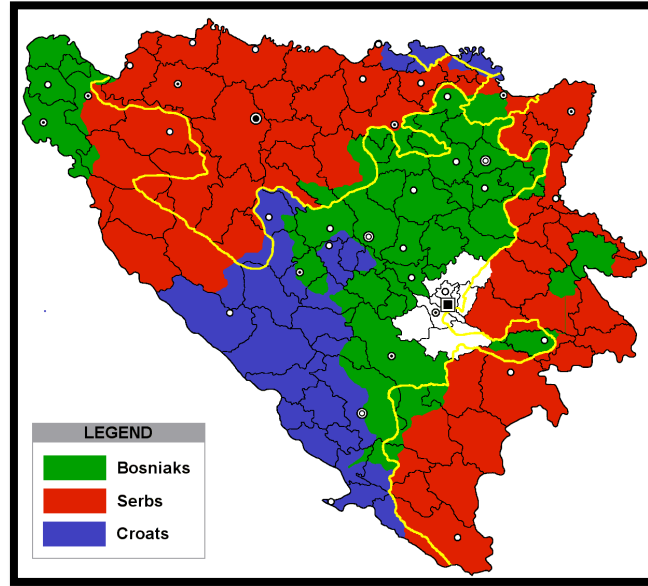
2.3.3. Owen-Stoltenberg Planı

Bosna'da durumun eskisinden bile daha kötü bir hal aldığı dönemde, Sırp ve Hırvatlar çatışmalar sonrasında kazandıkları toprakla övünürken, uluslararası toplum da Bosnalı Müslümanları, Vance - Owen planının başarısız olmasına sebebiyet vermekle suçluyordu (Sosyal ve Kut: 41). Nitekim Vance - Owen Planı, etnik olarak karmaşık bir şekilde ayrılmış 10 bölge sunması sebebiyle, Bosna'da özellikle Bosnalı Müslümanlar açısından hem can hem de toprak kayıplarına sebebiyet vermiştir. Özellikle Sırpların, Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan ettiği

dönemi takiben, iç çatışmalarda edindikleri bölgeleri, Sırlara vermesi Bosnalı Müslümanlar açısından kabul edilmesi zor bir plan masaya koyuyordu.

Vance- Owen Planı'nın başarısız bir şekilde son bulmasının ardından BM Özel Temsilcisi Cyrus Vance istifa etmiş ve yerine Thorvald Stoltenberg görevlendirilmiştir. Stoltenberg'in görevi devralmasının ardından, Bosna için yeniden barış yolları aranmaya başlanmıştır. Owen ile masaya oturan Stoltenberg'in yeni teklifi, etnik çoğunluğa dayalı yarı-bağımsız üç kurucu devlet oluşturmaktı (Sosyal ve Kut: 41).

Owen-Stoltenberg Planına göre Bosnalı Müslümanlara %30 oranında toprak verilirken, toprakların %53'ü Sırlara ve %17'si de Hırvatlara verilmiştir. Bununla birlikte bu üç kurucu devlete kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilmiştir. Böylece istedikleri zaman bağımsızlıklarını ilan edebilir ya da başka bir devlete bağlandıklarını açıklayabilirlerdi (Taşar ve diğerleri, 1996:270).

Harita 2: Owen-Stoltenberg Planı

Kaynak: "Owen-Stoltenberg Plan"

Bu plan da üç grubu memnun etmekten son derece uzaktı. Bosnalı

Müslümanlar azaltılan toprakları konusunda itirazlarda bulunurken, Hırvatlar, Müslümanların Adriyatik Denizine ulaşmalarını engellemeye çalışmaktaydı. Sırp lar ise gitgide daha fazla ödün koparma peşindeydiler. Nitekim plan en başta Bosnalı Müslümanlar tarafından reddedilmiştir. Vance-Stoltenberg Planı bir diğer adıyla Cenevre Planı ile birlikte Bosna Hersek'te kurulmuş olan Sırp Cumhuriyeti de meşruluk kazanıyordu. Bosnalı Müslümanlar için sadece 'yaşama hakkı' olarak adlandırılan bu plan, başta Müslümanlar tarafından yoğun tepki çekmiş olmasına rağmen çatışmalarda geline nokta ve Müslümanların dayanacak gücünün kalmaması konuyu Bosna Hersek Parlamentosuna götürmüş ve Aliya İzzetbegović ise planın ne kadar haksız olursa olsun, hayatta kalmak için istişare edilmeye değer olduğunu savunmuştur. Böylece Bosna Hersek yönetimi Cenevre'deki görüşmelere katılmıştır (Ramcharan, 1997: 305-307).

Ancak bu plan da taraflarca uygulanamamış ve barış bir kez daha mümkün olamamıştır. Çatışmaların olağanüstü şiddet boyutlarına ulaşması Bosna'da binlerce insanın hayatını kaybettiği, kadınlara yönelik tecavüzlerin yaşandığı ve toplama kamplarında toplu kıyımların gerçekleştirildiği bir döneme sebep olmuştur.

2.4. BOSNA HERSEK'TE İÇ SAVAŞ SONRASI DÖNEM

Dayton Barış Anlaşması, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da meydana gelen en büyük ve kanlı çatışmalardan birini resmen bitiren anlaşma olarak bilinmektedir. Ancak, kâğıt üzerinde karara bağlanan hususlar ve tasarlanan etnik yapının, gerçek hayata yansımaları pek de mümkün olamamıştır. Etnik gruplar arasında etkileşim tam olarak sağlanamaz iken, özellikle siyasi düzlemde seçim dönemlerinde etnik gruplar, farklı etnik gruba mensup adayları desteklememekte ve yönetimde karar alma süreçlerinde aksaklıklar çıkarmaktadırlar (Dempsey, 1998).

2.4.1. Dayton Barış Anlaşması

Uzun zamandır süren kanlı çatışmaların ardından savaşın üç tarafı, Kasım 1995'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletine bağlı Dayton kentindeki askeri üste uluslararası toplumun gözetiminde bir araya gelerek, barış için masaya oturmuştur.

Bosna Hersek'te savaşın son derece sertleştiği bir dönemde tarafların barış için hevesli olmaktan başka çareleri kalmamıştır. Bu sebeple uluslararası toplum tarafından tekrar bir araya getirilen taraflar arasında Bosna Hersek'in karmaşık yapısının daha da karışmasına sebep olacak olan Dayton Barış Anlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmanın görüşmeleri için ilk olarak ABD'de bulunan Dayton'da, Hırvatları temsilen Franjo Tujman, Sırp lider Slobodan Miloseviç ve Bosnalı Müslümanları temsilen Alija İzzetbegoviç bir araya gelmiştir. Görüşmelerin ardından tekrar Paris'te bir araya gelen taraflar bugün halen yürürlüğünü sürdürecektir olan anlaşmayı 21 Kasım 1995'te paraflanmış, 14 Aralık 1995'te Paris'te imzalanmıştır. Uluslararası toplumu temsilen ise gözlemci ve tanık olarak anlaşma metninde imzaları da bulunan ABD, Almanya, İngiltere, Rusya ve AB temsilcileri de toplantıya iştirak etmişlerdir.

Dayton Barış Anlaşması askeri ve sivil olmak üzere iki alandan oluşan bir Genel Çerçeve Antlaşması ve buna bağlı 11 ekten meydana gelmektedir. Antlaşma genel anlamda bir yandan sıcak çatışma ortamını bitirmeyi öngörürken, diğer taraftan da içerisinde barındırdığı ekler ile savaş sonrası Bosna Hersek'te kurulacak yeni sistemin unsurlarını belirtmektedir. Buna göre anlaşma metnine ilaveten onaylanan 11 ek ve düzenleme şu şekildedir (Karatay, 2002: 127-184):

- Ek 1-A: Barışın Askeri Yönlerini İçeren Antlaşma
- Ek 1-B: Bölgesel İstikrar Antlaşması
- Ek 2: Birimler Arası Sınır Hattı ve İlgili Konular Antlaşması
- Ek 3: Seçimler İle İlgili Antlaşma
- Ek 4: Bosna Hersek Anayasası
- Ek 5: Tahkim Antlaşması

- Ek 6: İnsan Hakları Antlaşması
- Ek 7: Mülteciler ve Yerlerinden Olanlar Antlaşması
- Ek 8: Milli Anıtları Koruma Kurulu Antlaşması
- Ek 9: Kamu Teşebbüsleri Kurulması Antlaşması
- Ek 10: Barış Sürecinin Sivil Uygulama Antlaşması
- Ek 11: Uluslararası Polis Görev Gücü Antlaşması

Anlaşma uyarınca, Bosna Hersek ikiye ayrılmıştır: Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar tarafından yönetilen Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp tarafında idare edilen Sırp Cumhuriyeti. Ayrıca Brcko adıyla, demografik açıdan üç etnik grubun yaşadığı ve uluslararası denetim altında olan özerk bir bölge de bulunmaktadır.

Bosna Hersek'te farklı entiteler hukuksal olarak gerçek bir sınır niteliği taşımayan ve uluslararası güçler tarafından denetlenen bir sınır ile birbirlerinden suni olarak ayrılmışlardır. Bosna Hersek'te yaşanan onca trajediden sonra özellikle Bosnalı Müslümanların katledildikleri bölgelerin Sırbistan Cumhuriyeti'nde kalması Bosnalı Müslümanlar için daha da yaralayıcı olmuştur. Anlaşmanın askeri yönünde ise NATO liderliğinde kurulan IFOR (Uygulama Gücü) bir yıl süre ile görevlendirilmiş, sonrasında ise görevini SFOR (İstikrar Gücü)'a devretmiştir. Böylece, IFOR, 60 bin kişilik askeri gücünü öncelikle Aralık 1996'da 30 bine düşürmüş, takiben de görevi SFOR'a teslim etmiştir. Çok geçmeden de NATO, bölgede istikrarın sağlanması ve savaşı önleyici unsurların sürdürülmesi için görevi AB'ye teslim etmiştir. Bu bağlamda 2004 yılında Avrupa askeri gücü EUFOR göreve gelmiştir. Ayrıca Antlaşmanın sivil unsurlarının uygulanmasından ve sürdürülebilir bir istikrar ortamının kurulması için gerekli kurumsal yapıların kurulması ve denetlenmesinden de AB Yüksek Temsilcilik makamı sorumlu tutulmuştur. Böylece, Bosna Hersek'te AB'nin etkinliği giderek artmıştır (Dalar, 2008:99). Ancak toplumsal düzlemde baktığımız zaman, önceki başlıklarda da belirttiğimiz gibi çatışmalar sırasında uluslararası toplumun başarısız çabaları, çatışmaların yoğunluğunun artmasına sebebiyet vermiş, aynı zamanda da halk arasında uluslararası topluma yönelik güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Bu sebeple Dayton Anlaşması ile kurulan yeni sistem ve uluslararası toplumun bölgedeki varlığı, ülkedeki barış inşa çalışmalarına

doğrudan katkıyı zayıflatmıştır.

2.4.2. Dayton Barış Anlaşması'na Göre Bosna Hersek'in Siyasi ve İdari Yapısı

Dayton Anlaşması ile birlikte oluşturulan yeni sistemde Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar, Bosna Hersek'in üç ana kurucu unsuru olarak kayıtlara geçmiştir. Antlaşmaya göre, Bosna Hersek'te başkanlık 8 aylık rotasyon ile yürütülmekte ve Başkanlık seçimleri toplum içerisinde yer alan tüm halkların katılımı ile yapılmaktadır. Devletin başı olarak görev yapmakta olan Başkanlık, temelde dış polikanın yürütülmesinden ve devlet bütçelerinin teklif edilmesinden sorumludur. Bakanlar Konseyi olarak adlandırılan konsey ise diplomatik ve ekonomik konuların görüşüldüğü aynı zamanda ise etnik gruplar arasındaki sorunların gündeme getirildiği bir platform olarak görev almaktadır. Her bir etnik gruptan bir üyenin yer aldığı bu konseyde daha çok devletin iç meseleleri gündem konusu edilmektedir (Bojkov, 2003).

Bununla birlikte, Dayton Barış Anlaşması ile oluşturulan anayasasının öngördüğü sistem de son derece ilginç ve nevi şahsına münhasırdır. Zira yasama ve karar alma süreçlerinde her üç etnik grubun da onayının gerekmesi, Entite meclislerinde karar alma ve yasalaştırma sürecini epey zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda entite meclisinde bir yasa tasarısıyla ilgili çoğunlukla karar alınabilmesine karşın, alınan kararda her bir etnik grubun en az üçte bir onayı olmadan tasarı yasalaşamamaktadır. Buna ek olarak, çıkarılacak bir yasanın 'ulusal hayati çıkar' ile de uyuşması gerektiğinden, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ndeki bir üyenin itirazı ile kararın yasalaşması önlenebilmektedir. Kararname çıkmış ise üç gün içinde karşı çıkan üyenin bağlı olduğu entitenin meclisinde oylamaya sunulur ve on gün içerisinde üçte iki çoğunlukla entite meclisi de aynı karara varırsa Cumhurbaşkanlığı kararnamesi geçersiz sayılır (Dalar, 2008: 100). Antlaşma ile kurulan sistem teoride etnik yapıya sahip bir devlette etnik gruplar arasında tansiyonu belli bir seviyede tutmayı başarmaktadır ancak bununla birlikte pratikte işlevselliği olmayan bir politik sistem ve dış güçlere bağımlı bir

devlet yapılanması oluşturmuştur (Troncotă, t.y.).

Bosna Hersek'te iktidar iki merkez arasında dağılmıştır. Buna göre federal yönetimin yetkileri tüm ülke ve yurttaşları kapsarken, federe yönetimlerin yetkileri ise sadece belirli bir kısım yurttaş üzerinde sınırlıdır. Böylece çoğunluğun Bosnalı Müslümanları ve Hırvatlar tarafından oluşan Bosna Hersek Federasyonu ile çoğunluğu Sırp tarafından oluşan Sırp Cumhuriyeti, kendi yurttaşları üzerinde belirli yetkilere sahiptir. Ancak buna rağmen ülkede üç kurucu halkın da yer aldığı bir 'konsensüs demokrasisi' kurulmaya çalışılmıştır. Bu demokrasi modelinin, Bosna Hersek siyasi ve idari yönetiminde meydana getirdiği sorunlara ise ilerleyen bölümlerde yer vereceğiz.

Bosna Hersek Anayasası'na göre yasama, yürütme ve yargı işlevlerini yürütme görevi Federal Parlamento, Başkanlık, Bakanlar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi arasında paylaştırılmıştır. Dayton Barış Anlaşması ülkenin silahlanması ile ilgili de uluslararası toplum görevlendirilmiş ve Bosna Hersek'te 20bini ABD'li 35 farklı ülkeden 60 bin askerin bulunduğu NATO tarafından idare edilen Uygulama Gücü (IFOR) yer almıştır. IFOR, askeri olarak görevini tamamlamasının ardından ise, İstikrar Gücü olan SFOR'a dönüştürülmüştür.

Haziran 2004'de kadar bölgede görev yapan SFOR, NATO'nun İstanbul Zirvesi'nde alınan karar ile görevini Aralık 2005'te AB tarafından idare edilen EUFOR'a devretmiştir.

Bosna Hersek'te kurumsal yapılanmanın işlerlik kazanmasını önleyici sebeplerden en önemlisi kuşkusuz, ideal bir federasyonda olması beklenen en önemli özelliğin Bosna Hersek'te var olmamasıdır. En basit anlamıyla kurumsal yapısı doğru işleyen bir federal yapıda, toplulukların ortak amaçları ve federasyona aidiyetleri söz konusudur. Oysaki Bosna Hersek'te tam tersi bir durum söz konusudur. Bosna Hersek'te kurumsal yapılanma ya da anayasal düzlemde ortak bir amaç, payda ya da tüm etnik kesimleri içerisine alacak bir üst kimlik oluşturulamamıştır. Mevcut

karmaşık sistem içerisinde en büyük motivasyon noktası ‘AB üyeliği’ olan Bosna Hersek, iki farklı kimliğin de çatışması, karmaşık yapısının hem bir sonucu hem de bu yapının içerisindeki çatışmayı besleyen önemli bir unsur olmuştur: ‘Bosnalı Kimliği ve Avrupalı Kimliği’.

2.4.2.1. Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve Bakanlar Kurulu

Dayton Anlaşmasının ‘Başkanlık’ başlığını taşıyan beşinci maddesinde belirtildiği üzere, Bosna Hersek’te cumhurbaşkanlığı konseyi üç üyeden oluşmaktadır. Buna göre doğrudan Boşnak-Hırvat Federasyonu topraklarında yaşayan halk tarafından seçilen bir Boşnak ve bir Hırvat üye ve Sırp Cumhuriyeti halkı tarafından seçilen Sırp üye, cumhurbaşkanlığı konseyinin üyelerini oluşturmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı ise üç üye arasında 8 ayda bir dönüşümlü olarak yapılmaktadır. Bakanlar Kurulu ise iki eş başbakan ve bir başbakan yardımcısından oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu’nda her bir bakanlık ise üç etnik grubun da temsilcilerinden oluşturularak, eşit bir temsil oluşturulmaya çalışılmıştır.

Dayton Anlaşması, aynı zamanda başkanın görev ve sorumluluklarını da; Bosna Hersek’in dış politikasının oluşturulması, uluslararası temsilcilerin ve elçilerin atanması ve Bosna Hersek’in AB ve diğer uluslararası platformlarda temsil edilmesi olarak düzenlemiştir.

Aynı zamanda cumhurbaşkanı, Bakanlar Konseyi’nin başkanını da aday göstermektedir (“*General Framework Agreement For Peace in Bosnia and Herzegovina*”, UN General Assembly Security Council).

2.4.2.2. Parlamento

Dayton Anlaşmasının dördüncü maddesi ile Bosna Hersek’in Parlamentosu da tasarlanmıştır. Buna göre ülkenin başkenti Saraybosna’da

yer alan Parlamento iki meclisten oluşmaktadır: Halklar Meclisi ve Temsilciler Meclisi.

Halklar Meclisi, üçte ikisi Boşnak-Hırvat Federasyonu (5 Hırvat ve 5 Boşnak olmak üzere), üçte biri ise Sırp Cumhuriyeti (5 Sırp)'nden olmak üzere 15 temsilciden oluşmaktadır. Antlaşmaya göre ilgili temsilciler, Boşnak-Hırvat Federasyonu'nda Halklar Meclisi tarafından, Sırp Cumhuriyeti kısmında ise Ulusal Meclis tarafından seçilmelidir ("*General Framework Agreement For Peace in Bosnia and Herzegovina*", *UN General Assembly Security Council*, Erişim Tarihi: 15.4.2018).

Diğer taraftan Temsilciler Meclisi ise 42 üyeden oluşmaktadır ve ülkenin yasama organı olarak Halklar Meclisi ile birlikte çalışmaktadır. Bu sebeple tüm yasama kararlarının her iki mecliste de onaylanması gerekmektedir ("*General Framework Agreement For Peace in Bosnia and Herzegovina*", *UN General Assembly Security Council*, Erişim Tarihi: 15.4.2018).

2.4.2.3. Anayasa Mahkemesi

Bosna Hersek'te anayasal düzenin korunması ve konuyla ilgili gerekli takiplerin yapılması için oluşturulan Anayasa Mahkemesi, Dayton Barış Anlaşması'nın Ek 4'te yer alan Madde 6 ile kayıt altına alınmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesi dokuz üyeden oluşmaktadır. Bunların dördü Boşnak- Hırvat Federasyonu Temsilciler Meclisi ve ikisi de Sırp Cumhuriyeti Meclisi tarafından seçilmektedir. Diğer üyeler ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı tarafından, Cumhurbaşkanlığı'na danışarak atanmaktadır. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından seçilecek üyelerin Bosna Hersek vatandaşı olmaması gerekmektedir ("*General Framework Agreement For Peace in Bosnia and Herzegovina*", *UN General Assembly Security Council*).

Bu şekilde seçilen/atanan üyelerin görev süresi, antlaşma metninde beş yıl olarak belirtilmiştir. Beş yıl sonrası görev süresi doğan üyelerin tekrar

atanması/seçilmesi mümkün değildir (*“General Framework Agreement For Peace in Bosnia and Herzegovina”*, UN General Assembly Security Council).

2.4.3. Dayton Anlaşması Kapsamında Bosna Hersek’te Yer Alan Uluslararası Toplum Unsurları

Bosna Hersek’te sıcak savaşı ve çatışmaları sona erdiren Dayton Barış Anlaşması, bir yandan da içerisinde barındırdığı birçok ek ile savaş sonrası Bosna Hersek’te yeni bir devlet düzeninin de kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak gerçekte anlaşmanın tam olarak bir ‘devlet inşası’nı sağlamak için gerekli unsurları içermemesi ve bununla birlikte Bosna Hersek’te ‘sorunlu’ bir yapılanma ve uluslararası toplum unsurların yoğunluklu etkisi altında yönetilmeye çalışılan karmaşık bir devlet doğurmuştur.

2.4.3.1. Barış Uygulama Konseyi

1995 yılında savaşın artık durdurulamayacak noktaya gelmesi ile birlikte savaşın taraflarının Birleşmiş Milletler nezdinde Ohio’da bir araya getirilmesini takiben imzalanan Dayton Barış Anlaşması’nın uygulanma süreci daha sonrasında bölgedeki konumu ile de uyumlu olarak AB’ye bırakılmıştır.

Bu amaçla kurulan Barış Uygulama Konseyi, Dayton Anlaşması’nın uluslararası hukuku uygun olarak, yine uluslararası toplumun eliyle uygulanması için çalışmaktadır (Chandler, 2007: 339). Konsey’in tarihçesine bakacak olursak, Dayton Barış Anlaşması ile eşzamanlı kurulum sürecinin işlediğini görebiliriz. Zira Kasım 1995’te barış antlaşması görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasını takiben ilk kez 8-9 Aralık 1995’te Londra’da düzenlenen Barış Uygulama Konferansı, anlaşmanın uygulama sürecine uluslararası toplumun desteğini çekilmesini amaçlamaktaydı. Bu hedefle bir araya gelen uluslararası toplum, Dayton Barış Anlaşması ile birlikte bölgede görev yapmak üzere

bir Barış Uygulama Konseyi'nin de kurulmasına karar vermiştir (*Office of the High Representative* , 2018). Ayrıca konferansta Barış Uygulama Konseyi için bir Yürütme Kurulu'nun da oluşturulması kararlaştırılmış ve yürütme kurulunda; Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık, ABD, Avrupa Komisyonu ve İslam Konferansı Örgütü temsilcilerine yer verilmiştir (Numanoviç, 2011: 30).

Barış Uygulama Konseyi, Bosna Hersek'te çatışma sonrası barış inşa sürecinde farklı yollarla yer alan 55 ülke ve kurum/kuruluştan oluşmaktadır. Bu üyeler, özellikle EUFOR'un Bosna Hersek'te yürüttüğü operasyonlara doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda Konsey, Bosna Hersek'te uluslararası toplumun öngördüğü çabaların, yine uluslararası toplum ve antlaşmanın uygun gördüğü sınırlar çerçevesinde koordine edilmesi için Yüksek Temsilcilik Ofisi'nden bir dizi çalışma gerçekleştirmesini talep etmiştir. Bu çalışmalar 2002 yılında Prensipler Kurulu'nun oluşturulmasını sağlamıştır (Yürür, 2007: 109).

2.4.3.2. Yüksek Temsilcilik

Dayton Barış Anlaşması'nın onuncu ekinde yer alan 'Barış İnşasının Sivil Uygulamaları Üzerine Anlaşma'da Bosna Hersek'te çatışmaların ardından ekonomik ve siyasi yeniden yapılanma ve ihtiyaç olması halinde insani yardım ile ilgili konuların takibi ve yürütülmesi kurulacak olan Yüksek Temsilcilik Makamı'na bırakılmıştır.

Buna göre Yüksek Temsilcilik, genel anlamda barışın uygulanmasını denetlemekten, taraflar ile yakın iletişim sağlanmasından ve taraflar ile uluslararası toplum arasında gerekli üst düzey işbirliğinin sağlanmasında sorumlu tutulmuştur. Başkent Saraybosna'da bulunan Yüksek Temsilci, Barış Uygulama Konseyi'nin aday gösterdiği temsilcisinin BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması ile göreve başlar (Yürür:109).

Bosna Hersek'te Yüksek Temsilci'nin görev alanları ve yetkileri oldukça fazladır. Bu bağlamda temsilcinin barış anlaşmasına uyulmadığını

saptadığı durumlarda ilgili resmi yetkilileri görevden alma ve gerekli yasal uygulamaları yerine getirme yetkisi bulunmaktadır (Türbedar, 2010). Yüksek Temsilciliğe tanınmış bu yetkiler, farklı temsilci dönemlerinde toplam 150 kez kullanılmıştır. Bu da bize Dayton sürecinin esasında ülkede uluslararası toplum nezdinde bir otoritenin kurulduğunu ve bu otoritenin görece ‘keyfi’ bir yönetim sürdürebileceğini göstermektedir. Son derece esnek ve yasal olarak mesuliyet almaması, Yüksek Temsilciliği, ülke yönetiminde de sıkıntılı bir noktaya getirmektedir. Zira bir tarafta antlaşmaya uygun davranmadığına kanaat getirdiği resmi yetkilileri yerel otoritelerden izin almaksızın görevden alabilirken, diğer yandan konuyla ilgili yerel ya da uluslararası alanda bir mesuliyetinin olmaması, Bosna Hersek’te kurulan sistemin ne derece sorunlu olabileceğinin de bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir (Chandler, 2007: 338). Buna bir de halkın uluslararası topluma/aktörlere olan güvensizliği eklenince, sistemin pek de sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Dayton Barış Anlaşması uyarınca Bosna Hersek’te çatışma sonrası demokratik devlet yapılanmasının kurulması ve işlev kazanması oluşturulan uluslararası denetleme ve yürütme mekanizmasının Eylül 1996’da yerini kendi başına yönetilen bir Bosna Hersek’e bırakması bekleniyordu. Ancak bu dönemde ülke yönetiminin henüz kendi başına idare edilir olmadığına kanaat getiren uluslararası toplum, Bosna Hersek’teki uluslararası toplum gözetimi iki yıl daha uzatma kararı almış ve sonrasında Aralık 1997’de ise belirsiz bir süre için uzatmıştır (Chandler, 2007: 339).

Uluslararası toplum tarafından alınan bu karar, Bosna Hersek’in kendi başına bir yönetime uzun süre ulaşmayacağıının da bir göstergesi idi. Dayton Anlaşması’nın yeni bir devlet kurabilecek kadar kapsamlı olmaması, sadece uluslararası toplumun denetimi altında bir yapı ile ilgili kısıtlı bir rehber niteliği taşıması, Dayton sonrası Bosna Hersek’te işlerin biraz daha karışmasına sebebiyet vermiştir.

1997-1999 yılları arasında Yüksek Temsilcilik görevini yürüten Carlos

Westendorp'un Dayton Antlaşması Ek 10'a atıfta bulunarak, Dayton'un kendisine kendi 'yetki' ve 'gücü'nü dahi yorumlama hakkını verdiğini belirtmiştir (Chandler, 2007: 340). Westendorp'un sözlerinden özelde Yüksek Temsilcilik genelde ise uluslararası toplumun gücünün aslında yine uluslararası toplumun inisiyatifine bırakıldığını anlayabiliriz. 1996 ve 1997 yıllarında farklı zamanlarda toplanan Barış Uygulama Konseyi, Westendorp'un bahsetmiş olduğu 'yetki' ve 'güç'leri tekrar tanımlayarak, bölgede Yüksek Temsilciliğin yetkilerini ve gücünü arttırmıştır.

Bu bağlamda Mayıs 1997'de Portekiz'in Sintra kentinde yapılan toplantıda, Dayton Barış Anlaşması'nda öngörülen yapılar ve uygulamalar ile ilgili herhangi bir uyumsuzluk görülmesi halinde yurtdışına çıkışlarda vize kısıtlamalarına ve/veya ekonomik yaptırımlara başvurulabilirler (Chandler, 2007: 341). Bunu takiben, 1999 yılında, Yüksek Temsilci'ye 'Bonn Yetkileri' olarak bilinen yeni yetkiler yüklenmiştir. Buna göre Yüksek Temsilci, Dayton Anlaşması'na uymadıkları gerekçesi ile seçilmiş devlet görevlilerini ve resmi yetkilileri görevden alma yetkisine sahip olmuştur (Chandler, 2007: 341). Ancak, AB'nin bölgedeki görev ve yetkisi yine 'Dayton Anlaşması'nın 'sivil uygulamalarının' hayata geçirilmesi ile sınırlıydı ve AB bu dönemde destekleyici bir politika ile Dayton önceliklerinden şaşmamaya çalışmıştır.

2.4.3.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) – Bosna Hersek Misyonu

Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Bosna Hersek'te göreve başlayan AGİT, genel anlamda seçimlerin demokratik ve adilane bir şekilde gerçekleşmesinden ve insan hakları konularında çeşitli çalışmalar yürütülmesinden sorumlu olmuştur. Bosna Hersek'te demokratik ve hukukun üstünlüğüne saygılı bir devlet yapılanmasının kurulması için görev alan AGİT, özellikle belediyeçilik hizmetlerinin yeniden tasarlanmasını ve Avrupa standartlarına uygun hale getirmesine yardımcı olmuştur (Tangör, 2007: 139).

Günümüzde AGİT'in seçimler, güvenlik ve bölgesel askeri kontrol konularındaki çalışmaları, genel anlamıyla, tamamlanmış ve bu konulardaki görevleri Bosnalı yetkililere devredilmiştir (*Commission on Security and Cooperation in Europe*, 2007).

AGİT yetkilerinin bir kısmını Bosnalı yetkililere devrettikten sonra da bu konulardaki çalışmaları dikkatlice izlemeye devam etmiş ve özellikle savaş sırasında yerinden edilenlerin ülkelerine döndükten sonra topluma tekrar adaptasyonu için çalışmalar yürütmüştür. AGİT misyonu, aynı zamanda ülkede bağımsız adalet organlarının tekrar oluşturulmasında da önemli görevler üstlenmekte ve ülkenin adli sisteminin bu yönde oluşturulması için gerekli eğitim ve rehberlik hizmeti sunmaktadır.

2.4.4. Dayton Anlaşması'nın Bosna Hersek'te Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Uluslararası toplum aracılığı ile hazırlanan Dayton Barış Anlaşması, Bosna Hersek'te güçlü bir âdemi merkezîyetçi yapıya sahip üç farklı etnik grubun fiiliyatta yönetimi paylaştığı bir federasyon kurmuştur. Her ne kadar Dayton Barış Anlaşması, silahlı çatışmayı sona erdirse de, yeni kurulan Bosna Hersek Devleti'nde, benzer ciddiyette yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde uluslararası toplum, ülkeyi derinden yaralayan şiddet olayları durdurmaya odaklanmıştı ancak eşzamanlı olarak kurulan sistemin uzun vadede işlevselliği olan bir yönetim sistemi sunup sunmadığını değerlendirmeyi ihmal etmiştir.

Zira etnik tansiyonu düşürmek, eşzamanlı olarak etnik grupların işbirliği içerisinde ortak bir kimlik inşa etmesine olanak tanımamış, bunun yerine kurulan yeni sistem, etnik kimlikler arasındaki izolasyonu daha da arttırmıştır (Bottlik, 2017: 71). Etnik gruplar arasındaki sıcak çatışma, kâğıt üzerinde son bulmuş ve barış sağlanmış olsa da, dünya üzerinde eşi benzeri olmayan etnik temeller üzerine ve karar alma mekanizmasında üç

etnik grubun etkili olduğu bir yapı kurulmuştur.

Dayton Barış Anlaşması, Bosna Hersek'te sıcak savaşı bitirmiş olmasına rağmen, ülkede işlevsiz bir yönetim sistemi hayata geçirmiştir. Devlet yapılanmasının etnik ayrımlar üzerinden şekillenmesi ve bunu yaparken de temsi yetkisini sadece üç ana etnik gruba tanınması, devlet düzeyinde 'güç paylaşımı' nın işlevsiz kalmasına sebebiyet vermiştir (Marko, 2005: 7). Başkanlık ve parlamentodaki etnik temellere dayalı sistem, karar alma mekanizmasını zorlaştıran hatta imkânsızlaştıran bir hal almıştır. Etnik temsilcilerin veto hakkının olmadığı tek kurum ise Anayasa Mahkemesi'dir.

Devlet sisteminde yaşanan zorlukların yanında toplumsal düzeyde de ciddi sorunların önüne geçilememiştir. Zira fiili savaşın sona ermesine rağmen, etnik temizlik ve bölgelerin etnik olarak homojen hale getirilmesi çabaları devam etmiştir. 2000'li yıllara kadar etnik gruplar kendi topraklarına dönmek yerine, Dayton Anlaşması ile çizilen sınırlar içerisinde yaşamışlardır. Dolayısıyla Hırvatlar ve Boşnaklar, Sırp Cumhuriyeti içerisinde kalan yurtlarına dönüş sağlayamamıştır (Marko, 2005: 8).

Bununla birlikte, 'ana dilde eğitim hakkı' sebebiyle okullardaki etnik ayrımcılık devam etmiştir. Buna göre öğrenciler hangi etnik gruba mensup iseler o grubun okullarına gitmiş ve etnik homojenlik devam etmiştir. Ancak burada da azınlık hakları sorun oluşturmuştur. Zira anayasada üç kurucu unsur olan Boşnak, Sırp ve Hırvatların dilleri ana dil olarak kabul edilmiştir.

Bosna Hersek her ne kadar bağımsız bir devlet olarak ilan edilmişse de, yönetiminde halkın ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Zira uluslararası toplumun, seçilmiş devlet yetkililerini bile görev alabilme yetkisi, ülkede uluslararası toplum denetimin nerelere ulaştığını göstermektedir.

Dayton Barış Anlaşması'nın bölgede ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan birisi de 'kurucu unsur' problemidir. Zira bölgede yoğun olarak Bosnalı Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırlar yaşamakta olsa da diğer azınlıkların hakları ile ilgili bir düzenleme yapılmaması toplum içerisinde

bölünmüşlüğe sebebiyet vermiştir (Türkeş, 2012: 14). Zira ülkenin cumhurbaşkanı olarak seçilme hakkı sadece bu üç etnik grup mensuplarına verilmiştir. Diğer etnik gruplar arasında rahatsızlığa sebep olan bu durum, Roman kökenli Sejdic ve Yahudi kökenli Finci'nin konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AIHM) kadar taşımalarına kadar gitmiştir ("Case of Sejdíc And Finci v. Bosnia And Herzegovina). Bunun yanında Bosna Hersek'te kurulan devlet sistemi öylesine karmaşık bir yapıdadır ki, bir evrakın Boşnak-Hırvat Federasyonu'ndan Sırp Cumhuriyeti'ne geçmesi için bile bir çok onay ve işlem den geçmesi beklenmekte ve tüm bu işlemler oldukça zaman almaktadır.

Günümüzde de devam etmekte olan Bosna Hersek'teki bu hantal yapı, beraberinde ekonomik istikrarsızlıkları da getirmektedir. Ağır bir savaş döneminden çıkan üç kurucu unsur arasında 'güven' inşa edilebilmiş değildir. Zira Bosna Hersek'te bir kararın çıkabilmesi için bir şekilde her üç unsurun da onayı gerekmektedir ancak birbirleri ile sürekli olarak çıkar çatışması için olmaları, bir diğerinin kararını veto etmelerine sebep olmaktadır.

Diğer taraftan, Bosna Hersek'te 'çift vatandaşlık' esasına bağlı bir rejim kurulmuş ve halk öncelikle ait oldukları etnik yönetimin, sonrasında ise Bosna Hersek devletinin vatandaşlığına bağlanmıştır. Ancak etnik gruba mensup bir vatandaş, doğrudan Bosna vatandaşı olurken, Bosna devletinin, etnik vatandaşlık atama yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Parlamenterler Meclisi, herhangi bir etnik grup tarafından vatandaş ilan edilmeyen bir bireyin Bosna Hersek vatandaşı olduğunu kabul edebilir ve bu yönde vatandaşlık sunabilir. Lakin etnik vatandaşlığı olmayan bir bireyin, devlet yönetimine katılması ya da diğer vatandaşlık haklarından yararlanması pek de mümkün gözükmemektedir. Zira Bosna'da halen son derece güçlü bir etnik yapı mevcuttur ve sistem tamamiyle etnik kökenlere dayandığı için, bireylerin etnik vatandaşlığının olması ülke içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri ve anayasal haklarından faydalanabilmeleri için önemlidir (Slye, 1996: 462).

Uluslararası toplumun koruması altındaki Bosna Hersek siyasi sisteminde

Yüksek Temsilcilik makamına son derece büyük bir siyasi güç verilmiştir. AB tarafından görevlendirilen Yüksek Temsilcilik, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bosna Hersek'te barış antlaşmasının sivil yönlerinin gerçekleştirilmesi ve takip edilmesinden sorumlu olarak, yaklaşık 250 uluslararası ve 450 yerel personel çalıştırmaktadır. Yüksek Temsilciliğin sahip olduğu siyasi güç, kimi zaman parlamenterler meclisinin bile etkisiz kalmasına sebep olmaktadır. Nitekim Bosna Hersek'in bayrağını dahi Bosna Hersek halkı değil, Yüksek Temsilcilik eliyle uluslararası toplum seçmiştir (Troncotă: 74). Bosna Hersek'te yeni devlet inşa sürecinde yaşanan en önemli problemlerden biri de burada yatmaktadır diyebiliriz. Her ne kadar kâğıt üzerinde bir Bosna Hersek devleti kurulmuş olsa da, kurulan yeni devletin belirleyici unsuru, 3 etnik grup değil, çoğunlukla siyasi gücü elinde barındıran uluslararası toplum olmuştur.

Buna ilavaten, otonom Sırp domine Sırp Cumhuriyeti ve Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlardan oluşan Bosna-Hırvat Federasyonu'nun etnik temellere dayalı merkezden bağımsız politikalar izlemesi, ülke içerisinde kendi askeri birlikleri, siyasi partileri ve hatta farklı para birimleri olan dinsel ve kültürel anlamda dahi yüksek oranda birbirlerinden farklılaşan üç farklı etnik grubun liderliğinde bir sosyal yapı oluşturmuştur (Uygun, 1996: 176).

Bosna Hersek'te karmaşık yönetim sisteminin birincil ayaklarından birisi de yine Dayton Barış Anlaşması uyarınca kabul edilmiş olan karar alma süreçlerinde 'çoğunluk' usulüne göre değil de, üç kurucu halkın 'uzlaşısı'nın aranmasıdır. Ancak ortak değerler ve çıkarlar temelinde birleşemeyen ve işbirliğini esas tutup ortak bir kimlik geliştiremeyen bu üç farklı halkın, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, sistem içerisinde karar alma mekanizmasını çoğunlukla başarısız kılmaktadır. Her ne kadar 'çoğunlukçu' sistem, Bosna Hersek için uygun olmasa da, mevcut uzlaşma sisteminin savaş sonrasında oluşan işbirliği esasına dayanmayan siyasi kültür ortamında uygulanabilir olması mümkün değildir.

Federal kurumların neredeyse tümünün karar alma süreçlerinde 'uzlaşısı'nın

esas olması, ülkede karar alma süreçlerini oldukça yavaşlatmaktadır. Federal kurumların karar alma süreçlerinde yaşanan bu sıkıntılar da etnik grupların kendi federe devletleri içerisinde adeta egemen birer devlet gibi davranmalarını ve federal yapının başarısız olmasına neden olmaktadır.

Ayrıca savaş döneminde Sırp tarafından bölge açma amacıyla etnik temizlik yapılan bölgelerin (Visegrad, Sebrenica, Zvornik vb), Dayton Barış Anlaşması uyarınca yine Sırp Cumhuriyeti'ne verilmesi, savaşın açmış olduğu derin yaraların, bölge halkı üzerinde daha da derinleşmesine sebebiyet vermiş ve bu bölgelerde yaşayan Bosnalı Müslümanlar tarafından Sırp ve Hırvatların ödüllendirilmesi olarak değerlendirilmiştir (Hacıoğlu, 2004: 191).

Sonuç olarak, Dayton Anlaşması ile Bosna Hersek'te kurulan yeni sistem, etnik ayrışmayı körüklemiş ve beraberinde azınlık sorununu da doğurmuştur. Bununla birlikte kurulan yönetim sistemi üç etnik grubun da yönetimde eşit haklara sahip olmasını sağlamaya çalışırken işlevsiz bir sistem ortaya çıkarmış ve etnik grupların birbirlerinin önerilerini sürekli olarak veto ettikleri bir sistemde ülke yönetiminde ciddi sorunlar yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir. Toplumsal olarak ise, adil ve demokratik bir sistemin hala oluşturulamadığı, yolsuzlukların son derece yüksek olduğu ve etnik izolasyonun engellenemediği bir sistem içerisinde etnik gruplar arasında sıcak çatışma ortamı oluşmasa da ortak bir kimlik bilinci de yerleşmemiştir. Bugün Bosna Hersek'te etnik kimlikler son derece görünür ve ayrıştırıcı özellikleri sahiptir. Bosnalı kimliği halen oluşturulamamış, halk Dayton Anlaşması'nın kurduğu yeni sistemde yapay sınırlar ile ayrıştırılmıştır.

2.5. BOSNA HERSEK'TE 'KİMLİK SORUNU'

Kimlik, bireyin kültürel, sosyal ve politik olarak 'kim' olduğunu tanımlayan ve tercihlerini içeren bir yapıdır (Funk, 2013: 2). Bir grubun ya da ortak bir hareketin üyesi olmak birey için belli bir bilgi ve değer yüklenme sürecini de beraberinde getirir (Funk, 2013: 4). Dolayısıyla bu

süreç kendiliğinden gelişen bir kategorileşme sürecini doğurur ve bu sürecin içerisinde ‘aynı grup üyeleri’ ve ‘grubun dışında kalanlar’ gibi ayrımlar ortaya çıkar (Tajfel, 1982: 27). Bireyler arası karşılaştırma yapmaya yetecek kadar dil, din veya tarihte farklılık var ise bu, beraberinde gruplar arası ayırımı da getirir diyebiliriz. Elbette gruplar arasında meydana gelen bu farklılıklar dinamik bir kültürel/etnik mücadeleyi de içerir ve doğal olarak çatışmayı da yavaş yavaş besler. Gruplar içerisinde ortaya çıkan bu farklılıklar ve ayrışmalar esnasında, o gruba mensup bireylerin paylaşmakta olduğu ortak din, dil ve kültürel değerleri bir arada harmanlayarak, bu grupların kimliklerini oluşturmakta ve yukarıda bahsettiğimiz ayrışmanın bir neticesi olarak da farklı kimliklerin ortak bir coğrafyada yaşaması esnasında bir alt-üst ilişkisi ve mücadelesi doğurmaktadır (Fisher, 1993). Bu alt-üst ilişkisi grupların birbirlerine karşı olumlu ya da olumsuz tavır geliştirmesine ve bunun üzerinden farklı kimliklerin inşa edilmesine neden olmaktadır.

Vanderwerf’e göre milli kimlik, doğrudan bağlantılı olunan milli köken ile ilgilidir. Araştırmalarda daha çok karşımıza ‘etnik grup’ ya da ‘etnik kimlik’ olarak çıkan ‘milli kimlik’ esasen günlük hayatta doğrudan karşımıza çıkmayabilir ancak Bosna Hersek kadar karışık bir ülkede toplumun temelini oluşturması, günlük hayatta da etnik gruplar arasında kimlik sorunlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır diyebiliriz. Her ne kadar Bosna’da halk arasında ‘etnik grup’ (*naša etnicka grupa*)’tan bahsedilmese de, bireylerin ‘milli kimlikleri’ (*naš narod*)’ne referans verildiği bir gerçektir (Vanderwerf, 2009: 2). Avrupa’da bir ‘millet’ten bahsettiğiniz zaman, çoğunluğun aynı milli kimliğe sahip olduğu bir topluluktan bahsetmiş de olursunuz, ancak Bosna Hersek’te durum çok farklıdır. Dinsel ve/veya dilsel bir birlikten bahsedemediğimiz Bosna Hersek’te, üç ana grup arasındaki farklılıklar, aynı zamanda etnik özelliklerini de besleyerek, Bosnalı kimliğine karşı alt kimliklerini güçlendirmekte ve Sırp, Hırvat veya Bosnalı Müslüman kimliklerinin daha belirgin olmasını sağlamaktadır. Yukarıda da etnik yapısına detaylı olarak yer verdiğimiz Bosna Hersek’te milli kimlik, devlet ve etnik köken arasındaki ilişki vasıtasıyla oluşmakta ve eşzamanlı olarak diğer etnik

grupların kimliksel özelliklerine karşı geliştirilen özelliklerden de beslenmektedir. Yani Sırp veya Hırvatların ‘milliyetçi’ tutumları ve kendi etnik kimliklerine olan düşkünlükleri eşzamanlı olarak Bosnalı Müslümanların da benzer bir duygu ekseninde etnik kimliklerine milliyetçi duygular ile sarılmalarına neden olmaktadır.

Bosna Hersek’te yaşanan kimlik problemini derinlemesine anlayabilmek için kimliklerin bölgedeki tarihsel oluşumunu incelemek faydalı olmuştur. Zira yukarıdaki bölümlerde bugün Bosna Hersek topraklarında yaşayan Hırvat, Sırp ve Bosnalı Müslüman toplulukların, günümüzdeki sürece nasıl geldiklerini tarihsel olarak aktarmaya çalıştık. Anderson’un Sosyal İnşacıların ‘milli kimliği’ tanımlarına verdiği vurgu, Bosna tarihine baktığımızda da dikkat çekmektedir. Buna göre ‘milli kimlik’ Sosyal İnşacılar açısından ‘tasavvur edilmiş siyasi bir topluluktur’ (Vanderwerf: 3). Bu sebeple Bosna Hersek’te ‘milli kimlik’ oluşumu, farklı devlet yönetimleri altında farklı normları içerisinde barındıran bir olgu olmuştur. Ama en nihayetinde ‘milli kimlik’, Bosna’da bireylerin ‘kim oldukları’na verdikleri cevabın ‘müşterek hislerle’ birleşmesi ile olmaktadır.

Kimlik oluşumu son derece dinamik ve doğal bir süreçtir. Seçilmiş bir bayrak, belirlenmiş sınırlar ve dayatılan yönetsel kuralların çok ötesinde, bireyler üzerinde yüzyıllar süren bir serüven neticesinde oluşan, kültürel bağları, ortak değerleri ve benzer çıkarları içerir. Hâlbuki bugün Bosna Hersek’te her bir etnik grup, mecliste dahi kendi çıkarlarının peşindedir ve hâlihazırda ‘Bosna’ için ortak bir çıkar oluşmamıştır. Zira yukarıda da açıkladığımız üzere Yugoslavya topraklarında üç etnik grubun ‘kardeşlik ve birlik’ ruhu çerçevesinde birleşmesi tarihsel tecrübeler ışığında pek mümkün olmamıştır. Bir yandan Sırp için Büyük Sırbistan hayali, Yugoslavya’nın çıkarlarından önde gelmiş, aynı zamanda Hırvatlar ve Müslümanların, Sırpçılara yönelik soykırım hareketleri, Sırpçılar arasında intikam duygularının daima canlı kalmasına sebebiyet vermiştir. Buna karşılık Hırvatlar cephesinde de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde yükselen Katolik üstünlük algısı, kendilerini Sırpçılardan ve kısmen de Müslümanlar’dan ayrı görmelerine yol açmıştır. Bu dönemde

yönetimde de etkin olan Hırvatların, bölgede büyük bir Hırvat yönetimi kurmak idealleri, Sırlar ile çakışmış ve her iki grubun benzer çıkarlar için mücadele etmesi beraberinde çatışmayı getirmiştir.

Bu ortamda esasen en ilginç unsurlardan birisi Bosnalı Müslümanlar olmuştur diyebiliriz. Zira sürekli olarak bir grubun baskısı altında kalan ve Osmanlı Dönemi'nin bölgeyi Müslümanlaştırmak için getirmiş olduğu nüfus olarak değerlendirilen Bosnalı Müslümanlar, bu baskılara karşı zaman zaman Hırvatlara yaklaşarak kendilerini korumaya çalışmıştır. Bu yakınlaşma beraberinde kültürel etkileşimi de getirmiş ve iki grup arasında işbirliği uzun dönemli bir iletişim ağına zemin hazırlamıştır.

Ancak Bosna Hersek'te her üç grubun da kimliğinin günlük hayattan, yönetim düzeyine kadar her noktada belli olması, Bosna'da kültürel etkileşimin uzun dönemli olmasına izin vermiyordu. Sırlar, Sırp olmak, Hırvatlar ise Hırvat olmak istiyor bu sebeple de öğrenilmiş ya da doğuştan gelen kültürel öğelerine ve değerlerine sahip çıkıyorlardı. Aynı şekilde Bosnalı Müslümanlar her ne kadar başlangıçta Müslümanlığı kimliklerinin temelini koymamaya çalışmış olsa da, 1970'lerde artan İslami hareketler ile birlikte Komünist ya da Faşist bloklardan uzaklaşarak, İslami hareketin etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu da daha önce kurmaya çalıştıkları 'Boşnaklık' kimliğinden uzaklaşarak, Bosnalı Müslümanlar olarak tarihe geçmelerine sebep olmuştur diyebiliriz.

Nitekim Bosna Hersek özelinde baktığımızda yukarıda da belirttiğimiz üzere üç farklı ana grubun da kullandığı dil farklı bir diyalekteğe sahiptir ve konuşma anında dahi kendisini belli edebilmektedir. Bununla birlikte gözardı edilmesi mümkün olmayan kültürel bir deneyim ve temelden beslenen deyimler ise dil ve kimlik arasındaki bağlantının diğer bir noktasını oluşturarak, kimliğe kültürel öğeler yüklemekte ve böylece ayrışmasını ya da birleşmesini beslemektedir diyebiliriz. İkinci yani bölgesel düzeye baktığımızda ise, aynı etnik gruplara ait toplulukların belli bölgelerde yoğunlaşması bir yandan kültürel öğelerine sarılmayı tetikler ve kolaylaştırırken, diğer taraftan da yine aynı bölgeyi paylaştıkları karşı

grubu oluşturan bireylerin kendi kültürel değerlerini öncelemelerine sebep olmaktadır. Örneğin, yoğunluğu Hırvat ve Bosnalı Müslüman'dan oluşan Bosna Hersek Federasyonu içerisinde yer alan kantonlarda nüfus çeşitli bölgelerde Hırvat ve/veya Bosnalı Müslüman olacak şekilde yoğunlaşmasına rağmen diğer etnik gruplar (Sırlar, Hırvatlar, Arnavutlar vs) da bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Ramazan ayı boyunca Bosnalı Müslümanlar oruç tutarken, Katolik Hırvat komşuları kendi din ve adetlerine göre yaşam tarzlarını sürdürebilmektedir. Üçüncü seviyede ise tarihsel bağları alabiliriz. Bu noktada milli kimliklerin tarihsel bağlardan yoksun bir şekilde oluşamayacağı açıktır. Dil, din ve kültürel değerlerin ışığında meydana gelen kimlik, aynı zamanda bireylerin/topluların tarihsel bağları ile de gelişmekte ve dönüşmektedir. Bosna Hersek bu anlamda son derece karmaşık yapısını bu seviyede de göstermektedir. Zira Sırların, hemen komşuları Sırbistan ve kısmen Ortodoks dünyası, Hırvatların Hırvatistan ve Katolik dünyası, Bosnalı Müslümanları ise özellikle Türkler ve Müslüman dünyası ile tarihsel bağları bulunmaktadır. Bu tarihsel bağlar, etnik grupların kendi kimliklerine sarılmasına ve tarihsel bağlar paylaştıkları topluluklar ile ortak çıkarlar ve idealler geliştirmesine sebep olmaktadır. Sırbistan ve Hırvatistan, Sırlar ve Hırvatların uzantı ülkeleri olarak değerlendirilebilirken, Türklerin Osmanlı Devleti ile birlikte başlayan ve özellikle Bosna İç Savaşı'nda Bosnalı Müslümanlara verdikleri destekler ile güçlenen Türk bağlantısı, Bosnalı Müslümanları Sırp ve Hırvat etkisinden korumuştur diyebiliriz.

Bu üç seviyenin Bosna Hersek'te eksiksiz bulunması ve karmaşık yapısının her üç seviyeyi de son derece iyi beslemesinin verdiği temel, buna bir de Dayton Barış Anlaşması ile kurulan çarpık devlet yönetim sistemi eklenince, Bosna Hersek'te ortak bir milli kimlikten söz etmek son derece zordur. Dayton Anlaşması ile uluslararası toplum uzun vadede işler bir sistem getirememesinin yanında, bölgede 'birlik ve beraberliği' oluşturamayacak derinlikte bir ayrıştırma ve hatta yapay bir düzen de meydana getirmiştir.

Bosna Hersek'in tarihsel sürecini ve etnik yapısını ele aldığımız bu bölümde, bölgenin etnik olarak karmaşık yapısının, sorunun temelinde yer alan en önemli unsurlardan biri olduğunu vurgulamaya çalıştık. 1992-1995 yılları arasında bölgede meydana gelen savaş ortamının ardından Bosna Hersek'te halk arasında etnik tansiyon hala son derece yüksektir. Bu sebeple toplumun kalkınmasının doğrudan Bosna Hersek yönetimi tarafından yapılması mümkün değildir. Bu nedenle AB, savaş sonrası Bosna Hersek'te devletin yeniden inşası sürecinde son derece önemli bir rol üstlenmiş ve Avrupalılaşıma vasıtasıyla, bölgede AB kimliği yerleştirmeyi ve böylece bölgesel kalkınmayı sağlamaya çalışmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AB'NİN BOSNA HERSEK'E YAKLAŞIMI

AB, Soğuk Savaş'ın gergin ortamının ardından kendi alanına çok yakın bir bölgede yaşanan çatışmalarından korunmak ve normatif bir güç olarak uluslararası toplum içerisinde varlığını güçlendirmek amacıyla Bosna Hersek sorununda aktif rol oynamıştır. Batı Balkanlar'a yönelik politikasını genellikle “üyelik perspektifi” ve “ekonomik yardımlar” vasıtasıyla uygulayan AB, Bosna Hersek'te Avrupalılaştırma vasıtasıyla AB kimliğini yerleştirmeye çalışmıştır. Böylece AB standartlarına daha uygun ve AB değer ve normlarını paylaşan bir Bosna Hersek inşa etmeyi hedeflemiş olan AB'nin süreç içerisinde başarısızlığının sebebi ise, yürütmeye çalıştığı yaklaşımın Bosnalı siyasi elitler düzeyinde kalması ve topluma yayılamamasıdır diyebiliriz.

Bu bölümde, genel olarak AB'nin bölgeye yönelik yürüttüğü yaklaşımlar, kullandığı politika araçları ve bu araçların Bosna Hersek'te devlet inşa etme sürecindeki olumlu ve/veya olumsuz etkileri incelenecektir.

3.1. AB'NİN BATI BALKANLAR POLİTİKASI

AB genellikle yeni bir güvenlik tehdidi ile karşılaştığında, bu tehdidin gerekliliklerine göre politikalarını revize etmekte ve ilgili tehdidi bertaraf edebilecek yeni tedbirler geliştirmektedir. Bir durumun tehdit olarak tanımlanması ile başlayan bu süreç, beraberinde AB'nin uluslararası politikadaki rolünü de belirlemekte ve davranışlarına yön vermektedir. Birlik'in, yeni durumlara karşı takındığı tutumlar ve politikalarındaki değişiklikler yeni duruma uygunluk mantığından ilerlemektedir ve bu durum 2003 yılında yayınlanan Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde de belirtilmektedir (*Council of the European Union*, 2003: 3).

Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde, belli bir tehdide karşı geliştirilen tedbirler söz konusu iken, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni

tehditler (11 Eylül Saldırıları, eski Yugoslav topraklarında meydana gelen iç savaşlar vb), bu sorunlarla baş edebilmek için AB'nin yeni tedbirler geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Dönemin AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın da belirttiği üzere yeni dönem AB'nin daha aktif, daha uyumlu ve dönemin gerekliliklerine daha iyi karşılık verebilecek yeterlilikte olmasını gerektirmekteydi (Solana, 2003: 2). Bu yüzden AB'nin hızlıca ve kapsamlı bir Balkanlar politikası geliştirmesi zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla bu topraklarda yaşanan savaş boyunca uyguladığı politikaların kısmen başarısızlıkla sonuçlanması ve savaşın hızlı bir şekilde sonlanmasının sağlanamaması, savaş sonrası barış ortamının inşa edilmesi ve benzer tehditlerin tekrar ortaya çıkmasının engellenmesi için alınması gereken tedbirler üzerinde çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirdiği askeri kapasitesi her ne kadar dış politikasına yeni bir sekme eklemiş olsa da, AB'nin bu tarz çatışmalarla başa çıkmada kullandığı farklı ve çok yönlü araçları olduğu söylenebilir. Bu bağlamda AB'nin 2003 yılında yayınladığı Güvenlik Stratejisi'nde de açık bir şekilde bu çok yönlü çatışma önleme araçları ve politikaları üzerinde durulmuş ve onlara AB'nin kendi içerisinde güçlü yanlarından biri olarak yer verilmiştir.

İlgili belgede, mevcut sistem içerisinde yer alan çatışmalar da AB tarafından açıkça tanımlanmış ve bir önceki dönemin aksine yeni dönemin sadece askeri enstrümanlar ile çözülemeyecek karmaşada oldukları belirtilmiştir (*'European Security Strategy - A Secure Europe in a Better World'*,2003: 7). Bu bağlamda askeri enstrümanların bölgesel krizleri çözmek amacıyla kullanılabilirden bahsedilmiştir ancak burada güvenliğin ve insani yapıların tekrardan oluşturulması amacıyla ekonomik ve siyasi enstrümanların da etkili bir şekilde kullanılmasından bahsedilmiştir (*'European Security Strategy - A Secure Europe in a Better World'*,2003: 7). Böylece, ekonomik, siyasi ya da askeri enstrümanların, yeni dönemde meydana gelen karmaşık çatışmalarda hep birlikte kullanılması gerektiği de vurgulanmıştır. Zira tek bir enstrümanın başarılı sonuç vermesi pek mümkün değilken, farklı sorunlara ilişkin farklı enstrümanların oluşturulması ve kullanılması daha başarılı sonuçların elde edilmesini sağlayabilir. Bu nedenle sorunun tanımlanması ve sorunun

temeline ilişkin unsurlar dikkate alınarak oluşturulacak tedbirlerin varlığı, bir sorunun/çatışmanın bertaraf edilmesinde etkin olabilir.

3.1.1. Yugoslavya'nın Dağılıp Sürecinde AB'nin Politikası

Yugoslavya'nın dağılıp sürecinde, Batı Balkanlar'da yaşanan yoğun çatışmalar ve insan hakları ihlalleri, AB açısından bölgeye yönelik politikasını da test etme imkânı doğurmuştur. Esasen bu döneme kadar AB'nin Batı Balkanlar'a yönelik net bir politikasının varlığından da söz etmek pek mümkün değildir. Üye devletlerin kendi dış politikaları vasıtasıyla, bölgede yaşanan çatışmalara karşı politika üretmeleri aynı zamanda AB çatısı altında ortak bir politika oluşturulmaya çalışılması, Birlik'in iç savaş döneminde bölgede aktif rol oynamasını zorlaştırmıştır. AB'nin politikasının temelini 'yumuşak güç' kullanımı ve 'sosyalizasyon' üzerinden ilerlediğini düşünürsek, sıcak savaşı durdurmaya yönelik aktif rol oynayamaması anlaşılabilir bir durumdur. Birleşmiş Milletler öncülüğünde iç savaşı durdurmak adına Dayton'da toplanan tarafların Dayton Barış Anlaşması'nı imzalamaları ile sıcak iç savaş sona ermiş ve ateşkes ilan edilmiştir ancak savaş sonrası bölgenin yeniden yapılandırılması ve demokratik sistemlerin yeniden kurulması süreci, barışın önemli bir ayağının halen eksik olduğunu göstermiştir.

Soğuk Savaş döneminde iki büyük güç arasında bağlantısız bir politika izleyen Yugoslavya, stratejik bir pozisyonda kalmıştır (Jovic, 2001: 110). Bu dönemde Yugoslavya, Sovyetler Birliği'nden Avrupa'ya yönelik gelecek bir tehdit konusunda da tampon görevi üstlenmiştir (Kenar, 2005: 126). Bu sebeple, Soğuk Savaş dönemi, Avrupa için Yugoslavya'nın varlığı, öncelikli olarak bölgenin huzuru için önemli olmuştur. Ancak Soğuk Savaş bittikten sonra Yugoslavya'nın bu bağlamdaki stratejik öneminin azalması ve beraberinde ülke içerisinde artan siyasi ve ekonomik sorunlar, Yugoslavya'yı yavaş yavaş dağılıp sürecine götürmüştür.

Yugoslavya'nın dağılışı sürecine girdiği dönemde, AB'nin asıl gündemi 'derinleşme' idi. Siyasi işbirliği ayağını güçlendirme çalışmalarının hızlandığı 1990'lı yılların başında AB, özellikle Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın çatışma önleme ve ön alıcı mekanizmalarının kurulmasına ilişkin çalışmalar yaparken, bunların eksikliği de Yugoslavya'nın dağılışı sürecinde meydana çıkan çatışmalarda test edilmiş oldu (Ülger, 2002: 167). Diğer yandan bu dönemde AB içerisinde görüş birliği sağlanamamış ve bölgede yaşananlara ilişkin, etkin ve tek sesli bir politika geliştirilememiştir.

Almanya'nın Hırvatistan'a olan tarihsel yakınlığı, Fransa'nın ise Sırbistan'la olan ilişkileri sebebiyle, AB üyeleri arasında fikir ayrılıkları yaşanmış, bu durum da AB'nin bölgede yaşananlara yönelik hızlı bir tavır almasını engellemiştir (Gürkaynak, 2004: 200).

3.1.2. Eski Yugoslavya'nın Ardından AB'nin Batı Balkanlar Politikası

Yukarıda belirttiğimiz üzere, 1990'lı yılların başı itibariyle Eski Yugoslavya'nın dağılması ve bu devletten doğan yeni devletler arasında yaşanan çatışmaları durdurmaya yönelik, AB'nin tam olarak bir politikası mevcut değildi. Bu dönemde bölgede yaşanan olayların sakinleştirilmesi ve barışın tesisi konusunda öncelikli olarak ABD'nin rol oynamasında, AB'nin bu dönemde 'derinleşme süreci'ne odaklanmasının etkisi olduğu ileri sürülebilir (Mujezinoviç, 2007: 68). Bu dönemde ABD'nin öncülük etmesi ile bir araya gelen Bosna Hersek'te savaşın tarafları, Dayton Barış Anlaşması imzalayarak sıcak savaşın sona ermesini sağlamıştır. Barış Antlaşmasını takiben bölgede antlaşmanın uygulanması sürecinde aktif rol oynamaya başlayan AB'nin temel politikası ise 'Genişleme Politikası' olmuştur (Mujezinoviç, 2007: 69). Bu dönemde Yugoslavya'nın dağılmasıyla yeni kurulan devletlerin AB vizyonuna yönelik bir yeniden yapılanma sürecine girmesi, geniş açıda AB Genişleme Politikası'nın elementlerinden birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda geliştirilen 'Bölgesel Yaklaşım' bölgede istikrarın devamlılığı açısından kullanılan önemli bir

araç olmuştur (*Bulletin of the EU*, 1996). Batı Balkan ülkelerini AB'ye yakınlaştıracak 'Bölgesel Yaklaşım', özellikle AB'nin iki temel ilkeyi temeline almıştır: demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ve ülke ekonomilerinin yeniden yapılandırılarak liberal sistemin oluşturulması. Böylece bölge ülkelerinin kalkınmalarının ve siyasi olarak Avrupa normları ile uyumlu sistemlerin kurulması amaçlanmıştır. Aşağıdaki başlıklarda daha geniş değineceğimiz Avrupalılılaşma, esasen AB'nin bölgeye yönelik politikasının temelinde yer almıştır diyebiliriz.

AB bütünleşme sürecinin, esasen AB'nin sosyal normlarını, hareketlerini ve değerlerini benimsemekten geçmesi, bölgede ülkelerin AB üyelik sürecine gönüllü olmaları ile birlikte en basit anlamıyla AB kimliğinin ve değerlerinin de kabul edilmesine yönelik bir davranış olacaktır (Lazea, 2010: 12). 1990'lı yıllar Batı Balkanların birçok çatışma ile aynı zamanda uğraştığı bir dönemdi. Özellikle Birleşmiş Milletler ve NATO güçlerinin öncülüğünde AB'nin de yer aldığı barış sağlama, tesis etme faaliyetlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ayrıca, AB, Nisan 1997'de bölgedeki ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi Avrupa değerlerini benimsemelerini ve bölge ülkeleri arasında uzlaşma ve iş birliğini geliştirerek, bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla batı balkanlarda yer alan ülkeler ile ilişkilerini ve bu ülkelere yönelik politikalarını geliştirmeye başlamıştır.

Bu dönemi takip eden 2000'lerin ilk yıllarında ise AB'nin bölgeye etkisi ve bölgeye yönelik politikaları ekonomik yapılanmanın yeniden sağlanması ve demokratik kurumsal yapının tekrar inşası konularında artmıştır (Dabrowski ve Myachenkova, 2018: 1). AB'nin kendi topraklarına yakın olan bölgelere yönelik izlediği politikalar, birliğin amaç ve işleyiş geleneğine de uygun olarak daha çok 'yumuşak güç' üzerinden şekillenmektedir (Patalakh, 2017: 149). Bölgesel politikasını bu yumuşak güç üzerinden şekillendiren AB için 'üyelik beklentileri' de önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. NATO'da üyelik tüm Avrupa ülkelerine açık iken, AB'nin belli kriterler belirleyerek 'üyelik perpektiflerini' yönetmesi, AB için çatışma sonrası demokratik sistemlerin kurulmasına yönelik

Çalışmaların hızlandırılması için önemli bir araç olmuştur. AB bu süreçten, Sosyal İnaşacıların da savunduğu gibi, karşılıklı olarak bir etkileşime girilmesini ve bölge lkelerinin AB normlarını edinmesini beklemektedir. Ancak AB'nin genişleme perspektifi esasen tam da Sosyal İnaşacıların savunduğu gibi karşılıklı bir süreçten bahsetmemektedir. Zira bu bölgelerde uygulanan 'genişleme perspektifi' tek taraflı yani AB normlarının ülkeye entegre edilmesi üzerinden işlemektedir.

Ancak bununla birlikte, AB'nin maddi g odaklı olmayan, bölge lkelerinin 'AB'ye üyelik perpektifi' ile AB değerlerini öğrenme ve bu sürece adapte olmaya çalışması, bu ülkelerde AB değerlerinin sosyal olarak inşa edildiğini göstermektedir. AB kimliğinin, AB değerleri ve kültürü ile birlikte bu ülkelerde zamanla yerleşmesi AB'nin bölgeye yönelik öncelikli politikasıdır (Barnett, 1998: 262-268). Dolayısıyla, AB'nin Batı Balkan lkelerinde yaşanan çatışmalar sonrasında yeniden yapılandırılmasında öncelikli olarak sosyalizasyon üzerinden kendi normları ve değerlerinin yerleştirilmesini ve böylece sosyalizasyon süreci içerisinde bu ülkelerde AB standartlarının, değerlerinin ve normlarının yerleşerek barışçıl ve istikrarlı bir devlet yapılanmasının oluşması hedeflenmiştir diyebiliriz.

Bu bağlamda ilk başta, bölgede istikrarı sağlamak üzere bir politika benimseyen AB'nin de bu sosyalizasyon süreci içerisinde politikasının dönüştüğünü ve daha fazla 'pozitif barış inşa etme' sürecine evrildiğini savunabiliriz. 1990'larda AB ve ye devletler, Bosna Hersek ve Kosova'da yaşanan kanlı i çatışmaları dindirmek konusunda pek de başarılı olamamıştır. AB'nin, hazırlıksız yakalandığı bu çatışmaların bastırılmasında, Birleşmiş Milletler, ABD ve NATO ncelikli olarak görev almıştır. Her ne kadar, ye devletler önemli kararların alınması için bir uzlaşma heyeti kurmuş olsa da, 1990'larda yaşanan çatışmalar, birçok kez ye devletler arasında farklı politikaların izlendiğini göstermiştir. Bu sebeple, sıcak çatışmaların yaşandığı dönemde bölge de pek de etkin olmayan AB, çatışmalar sonrası istikrarın tekrar inşa edilmesi sürecinde aktif rol almıştır.

Elbette bugün halen, Batı Balkanlar'da süre gelen istikrar ve ekonomik yapılanma sorunları, bu bölgede henüz 'pozitif barışın inşa sürecinin' tamamlanamamasının bir göstergesi olarak ele alınabilir. AB'nin 1990'larda ve 2000'lerde bölgedeki gerilimi düşürme ve sürdürülebilir istikrarı sağlama çalışmaları kısmen başarıya ulaşmıştır diyebiliriz. Ancak bu kısmın sadece ilk faz olması, devam eden fazların bölgenin kalkınması ve AB norm ve değerlerinin ülkeler tarafından sindirilerek, Avrupalılaşıma sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Bu dönemde ekonomik yardımlar vasıtasıyla bölge ülkelerinde demokratik yapılanmanın sağlanması üzerinde çalışan AB, aynı zamanda bölgeye demokrasi ve insan hakları konularında da danışmanlık edecek yardımlarda da bulunmuştur.

AB tarafından bölgeye yönelik yapılan yardımları, Sosyal İnşacılık açısından değerlendirdiğimizde, esasen AB değerlerinin ve normlarının bölgede kademeli bir şekilde inşa edilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Ancak, bugün halen bu ülkelerin bazılarında temel anlamda AB değerlerinin benimsenmemiş olmasını ise, yine Sosyal İnşacıların uygunluk mantığından yola çıkarak değerlendirebiliriz. Zira buna göre, kimlikler, politikalar ve davranışlar, bireylerin/ülkelerin kendileri ve toplum için uygun olduğunu düşündükleri değerler üzerinden inşa edilmektedir. Bu bağlamda bu ülkelerde politika yapımcıların ve toplumun kendi değerleri ve uygunluk mantığı ile AB'nin yüklemeye çalıştığı değerler arasında çatışma ya da uyumsuzluk olunca, sosyalizasyon süreci zora girmekte ve değerlerin ülke halkı ya da yöneticileri tarafından benimsenmesi zaman almakta hatta güçleşmektedir diyebiliriz (Finnemore and Sikkink, 1998: 912). AB ise dış politikalarını genellikle uygunluk mantığı üzerinden tasarlamakta ve ilişki halinde olduğu ülkelerde oluşacak kimlikleri kendi değerlerinin temelini, sosyalleştirerek inşa etmektedir (Vogt, 2006: 6). Ancak Bosna Hersek özelinde baktığımızda, birçok farklı etnik grubun ortak değerler temelinde buluşmasının güçlüğünü görebiliriz. Zira Sırp'lar için uygun ve benimsenebilir olan bir değer, aynı şekilde Hırvatlar ve Boşnaklar tarafından da ortak his ve inanışlarla benimsenmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu da ülkedeki

sosyalleşme sürecinin son derece yavaş ilerlemesine hatta bazı noktalarda sekteye uğramasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, AB'nin Balkanlar politikasının ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi gerekmektedir. Zira Hırvatistan'da ya da Sırbistan'da bu sosyalleşme süreci daha hızlı ilerlerken, Bosna Hersek gibi son derece karmaşık bir toplumsal yapıda, sürecin zaman alması ve dahası doğru ilerleyememesi çok da şaşırtıcı değildir.

Aktörler, ayrıca uluslararası arenada uygunluğun standartlarını da yansıtmaktadır. Bir sosyal yapılandırmacı olan AB, bu sebeple, Birliğin 'sınırlarının' ötesinde de 'normatif iktidar' kavramını formüle etmekte ve geliştirmektedir (Manners, 2002: 244-245). Böylece, kendi normatif iktidarının temeline gömülü olan ilkeleri, sınırları ötesindeki bölgelere de yayarak bir dönüştürücü etki yaratmaktadır diyebiliriz. Ancak elbette bu dönüştürücü etkiye her ülkenin kapılma hızı ve istekliliği farklı olmaktadır. 'Avrupalılaştırma' olarak adlandırılan bu süreç, AB tarafından özellikle barış inşa süreçlerinde aktif olarak kullanılmaktadır. Finnemore ve Sikkink'e (1998: 896) göre, 'norm girişimcilerinin' proaktif katılımına bağlı olarak gelişen sosyal öğrenme, belirli normların uygunluğunu içermektedir ve bu normların yayılması için ikna taktikleri aktif olarak kullanılmaktadır. Başarılı bir norm girişimciliği, bu bağlamda, yine de aday ülkelerden beklenen uygunluk ve standartların anlaşılmasında, güvenilirlik ve meşruiyetle ya da iç ve dış tutarlılıkla uygulanan güç asimetrilerini içermektedir (Jurado, 2006: 124; Juncos, 2011: 373).

Her ne kadar uygunluk mantığı yapılandırmacı düşüncenin merkezinde yer alsa da, bu, normların ve kimliğin uluslararası sistemin tek operasyonel prensibi haline geldiği anlamına gelmemektedir. Finnemore ve Sikkink için (1998: 914), yapılandırmacılar, aktörlerin davranışlarının münhasıran olmadığı mantığına dayanmaktadır. Onlara göre, sosyal olarak inşa edilmiş uygunluk standartları, sadece fayda-maksimizasyonunu destekleyebilir.

Yugoslavya, 1991 yılında dağılma sürecine girdiğinde, halef devletlerinin çoğu, savaştan zarar görmüş, birçok insan hakları suçunun yaşandığı, ticaret bağlantılarının bozulduğu ve organize suçların arttığı bir bölgeye dönüşmüş ve bu durumundan tüm ülkeler zarar görmüştür. Bölgede 1990'larda süren iç savaşlar dizisi, sadece Birleşmiş Milletler ve NATO güçlerinin müdahalesi ve AB'nin bölgedeki ülkeleri, AB üyeliğine başvurmalarına izin veren cömert vaadi ile zar zor durulmuş olsa da bölgeyi derinden sarsan sorunların çözüme kavuştuğunu söylemek mümkün değildir. Avrupa entegrasyonu olasılığı, farklı ülkelerde değişik hızlarda olmasına rağmen, ekonomik ve politik reform sürecini başlatmaya ve bölgedeki ekonomik ve politik ilişkileri büyük ölçüde normalleştirmeye yardımcı olmuştur. Ancak bu durumu derinlemesine incelediğimizde her ülkede bu sürecin farklı bir şekilde işlediği gözlemlenmektedir.

Bölgede çatışma sonrası barışın yeniden inşa edilmesi konusunda aktif görev alan AB, bölgeye yönelik politikasını da net bir şekilde, Feira Zirvesi'nde Batı Balkan ülkelerini 'potansiyel aday' olarak ilan etmesi ile ortaya koymuştur (*EU-Western Balkans Summit Declaration*, 2003: 3). Dolayısıyla, AB, Batı Balkanlar politikasının temeline 'genişleme politikası'nı yerleştirmiştir diyebiliriz. AB'nin genişleme politikası, esasen Avrupalılaştırma ve sosyalizasyon ile de yakından alakalıdır (Stanivukovic, 2015: 5). Bu sebeple, Batı Balkanlara yönelik olarak 'üyelik perspektifi'ni önceleme, aynı zamanda bölgede AB norm ve değerlerinin yerleştirilmesi ve sosyalizasyonunu da içermektedir. Dolayısıyla AB'nin çatışma sonrası bölgede AB standartlarında bir barış inşa etmeye çalışacağının en somut göstergesidir.

AB üyelik süreci, esasen AB'ye uyum sürecini içermektedir. Bu yüzden aynı zamanda AB değer, norm ve kültürüne de aşinalığı ve bu aşinalığın getireceği kurallara uyumu da içermektedir diyebiliriz. Böylece AB kimliğinin aday ülkede giderek yerleşmesi aday ülke ile AB'nin aynı değerlere, normlara ve davranışlara sahip olduğu bir sistem ortaya çıkar. Aday ülke için 'üyelik hakkını elde etmesi', bu değerlerin, normların ve

davranışların (yani kısaca AB kimliğinin) ne kadar büyük ölçüde benimsediğini gösterebilmesi ile ortaya çıkar. Elbette üyelik süreci sadece kültürel değerlerin benimsenmesinden oluşmamaktadır. Aynı zamanda bu değerlerin, ülkenin kurumsal yapısına da işlemesi beklenmektedir. Ancak elbette, bu süreç her ülke için eşit kolaylıkta geçmemektedir. Özellikle Batı Balkanlarda yoğun çatışmaların yaşandığı ülkeleri dikkate alacak olursak, bu denli büyük etnik ve kültürel çatışmaların ardından bu ülkelerde başka bir kültürün değer ve normlarının yerleşmesi elbette ki zaman almaktadır.

Sosyalizasyon vasıtasıyla, aday ülkeler uygunluk mantığı çerçevesinde AB norm ve kurallarına ikna edilmekte aynı zamanda aday ülkeler yani aktörler de AB norm ve kurallarını kendilerine uygun ve meşru bulduğu için içselleştirmektedir (Bierman, 2014: 490). Sosyalizasyon iki farklı şekilde gerçekleşmektedir diyebiliriz. ‘Sosyal öğrenme’ modeline göre, üye olmayan devletler, AB norm ve kurallarına kendi kimliği ve değerleri ile uygun olduğuna ikna olduğu takdirde uyarlar. AB ise norm ve değerlerinin aday ülkelerin kimlik ve değerleri ile çatışmadığı konusunda onları ikna etmeye çalışır ve bu konuda lobi faaliyetlerinde bulunur (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 18-22). Örneğin, Hırvatistan’ın AB sürecinde Hırvat elitleri, AB’nin istediği her gerekliliği meşru ve uygun olarak görmemiştir. Bununla birlikte Hırvat elitlerinin Avrupa’yı (Batı Avrupa ülkeleri ile tarihsel, kültürel ve dinsel yakınlıkları nedeniyle) Hırvatistan’ın kültürel ve siyasi evi olarak görmeleri nedeniyle, bu ülkede Avrupalılaşıma devam etmiştir. Bu nedenle Hırvatistan’ın Avrupalılaşmasında kimlik tanımlamasının etkisi yadsınamaz (Subotic, 2011: 311).

Diğer sosyalizasyon modeli ise ‘ders çıkartma’ modelidir. Ders çıkartma modeline göre üye olmayan ülke, AB kurallarını herhangi bir teşvik veya ikna yöntemi olmaksızın uyarlayabilecektir. Ders çıkartma modeli, ülkenin içerisinde bulunduğu mevcut durumdan hoşnutsuzluğuna karşı verilen bir cevaptır. Eğer ülke içinde bir hoşnutsuzluk varsa aday ülke mevcut sorunun çözümüne yönelik yurtdışından bir kural arayışına girer.

Bu arayışta öncelik genellikle AB kurallarına verilir. Bu önceliğin verilmesinde aday ülkelerin AB kurallarına aşına olması kadar coğrafi yakınlık da önem arz etmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 35-40). Aralık 2013'te Sırbistan'da yapılan bir ankete göre halkın % 68'i AB'ye üye olmak için gereken reformlar AB tarafından şart koşulmasa bile daha iyi bir Sırbistan için bu reformların uygulanması gerektiğine inanmaktadır (Mariç, 2015: 75). Bu da bize, Sırbistan'da meydana gelen sosyalizasyonun esasen 'ders çıkartma' üzerinden oluştuğunu göstermektedir. Diğer taraftan Bosna Hersek'te ise durumlar bundan bir hayli farklıdır. Bosna Hersek'in sosyalizasyonun 'sosyal öğrenme' yolu ile derinden ve daha yavaş olduğunu söyleyebiliriz. Halk içerisinde daha iyi bir Bosna Hersek umudu ve isteği olmasına rağmen, topyekün bir öğrenmeden bahsetmek henüz mümkün değildir.

Bununla birlikte, AB'nin Batı Balkanlar politikasına geri dönecek olursak, esasen birliğin bu bölgeye yönelik sosyalizasyon çabasında iki hedefin varlığından söz edebiliriz. Öncelikle bölgedeki siyasi elitlerin normatif eğilimleri kalıcı olarak değiştirerek, daha demokratik ve liberal yönetimlerin kurulmasını ve uygulanmasının sürdürülebilirliğini sağlamak ve ayrıca Birlik kurallarına ve uygulamalarına yönelik aşinalığı arttırarak, üyelik sonrası 'uygunluk mantığı'nın sorunsuz işlemesini sağlamaktır (Noutcheva, 2006: 15-18). Bu yeni politika 25 Şubat 2006 tarihinde geliştirilmiş ve Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve Arnavutluk üzerinde uygulamaya başlanmıştır ('*Bulletin of EU*': 98). Bu yeni politika, bölge ülkeleri ile güçlü işbirlikleri kurarak, AB değer ve normlarının bu bölgelerde yerleşmesini içeriyordu. Bu sebeple AB, bölgesel kalkınmayı, bölgeye yönelik mali desteklerini içeren ve 1999 yılında kurulmuş olan İstikrar Paketi ve İstikrar ve Ortaklık Süreci ile geliştirmeye çalışmıştır (Hombach, 2004: 62). Esasen 1999 yılında AB dönem başkanı Almanya önderliğinde kurulan İstikrar Paketi'nin da amacı Batı Balkan ülkelerindeki siyasi ve iktisadi reformları ve bölgenin yeniden yapılanmasını bu pakt üzerinden inşa etmektir. Bu bağlamda İstikrar Paketi'nin, bölgesel yaklaşım çerçevesinde güvenlik, demokrasi ve ekonomik reform alanlarında yeni bir yaklaşım stratejisi çizdiği

gözlemlenmiştir. Ancak AB, İstikrar Pakti'nin tek başına pek de işlevsel olmadığını farkedince eşzamanlı olarak uygulayabileceği İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni de başlatmıştır. Böylece hedef ülkelere yönelik Avrupalılaştırma süreçlerini hızlandırmaya çalışmıştır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz üzere Bosna Hersek'in hem toplumsal hem de tarihsel yapısının epey karmaşık olması bölgede AB norm ve değerlerinin yerleşme, kabul edilme sürecini bir hayli yavaşlatmaktadır.

3.2. AB'NİN ÇATIŞMA SIRASINDA BOSNA HERSEK POLİTİKASI

Yugoslavya'nın dağılması ve eski Yugoslaya içerisinde yer alan cumhuriyetlerin bir bir bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1990'lı yılların başında, Bosna Hersek de bağımsızlığını ilan etmiş ve varlığını Bosna Hersek Cumhuriyeti olarak devam ettirme kararını uluslararası kamuoyuna açıklamıştır. AB ve Bosna Hersek arasındaki ilişkiler de resmi olarak bağımsızlık ilanının AB tarafından tanınması ile başlamıştır diyebiliriz. Yukarıdaki bölümlerde detaylı olarak yer verdiğimiz Bosna Savaşı, Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanını takip eden dönemde yoğunlaşmış ve 1995'te Dayton Anlaşmasının imzalanmasına dek devam etmiştir. Bu dönemde AB, her ne kadar kendi 'derinleşme süreci' üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış olsa da, yanı başında meydana gelen böyle büyük bir çatışmadan fazla uzak duramayacağı da belliydi. Ancak bu dönemde hem siyasal hem de örgütsel yapılanmanın izin vermemesi sebebiyle konuya ilişkin tek sesli bir tavır sergilemesi de güç olmuştur diyebiliriz.

Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanını takip eden süreçte başlayan Sırp silahlı saldırıları aslında sadece AB için değil, tüm uluslararası toplum için bir sınav niteliği taşıyordu. AB'nin kendi coğrafyasında bu denli bir çatışmanın yükselmeye başlaması elbette son derece endişe verici idi, ancak bu duruma ilişkin AB'nin ani tutum geliştirme konusunda da yeterli olduğu söylenemez. Bosna Hersek'te savaş sırasında Sırp güçlerine karşı silahlı mücadele vermeye çalışan Boşnak ve Hırvat halkı uluslararası

toplumdan yardım beklemiş ancak AB'nin savaşı durdurmak için gösterdiği çabalar sorunu çözmekten öte, daha da büyümesine yardımcı olmuştur (Reno, 2001: 255)

Uluslararası politikada her çatışmanın, benzer ya da aynı olmasına imkân yoktur. Zira tüm dünyada meydana gelen her bir çatışma kendi öznelliğindedir ve kendine özgü dinamikleri içermektedir. Bosna Hersek, bunlardan sadece biridir ancak muhtemelen önemli örneklerin başında gelmektedir. İçerisinde birden fazla dinamik bulunduran, sıcak çatışma yoğunluğu son derece yüksek bir iç savaşın yanı sıra AB'nin hazırlıksız dış politikası, çatışmaları durdurmak ve bölgede barışı inşa etmek açısından yeterli olmamıştır.

1995 yılında Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde imzalanan Dayton Barış Anlaşması, bölgeden yaşanan kanlı iç savaşın sonunu getirmişti ancak Bosna Hersek, uzun yıllardır devam eden savaş sonrası, hem kurumsal hem de sosyal anlamda zor bir durumdaydı. Bosna Hersek'te işleyen bir kurumsal yapılanmanın kurulması ve sosyal olarak toplum nezdinde savaşın izlerinin silinmesi için kapsamlı bir çalışma yapılması gerekliliği, uluslararası toplum tarafından görmezden gelinmemiştir. Bu amaçla, 1996 yılında AB tarafından 'Bölgesel Yaklaşım' politikası geliştirilmiştir (Kavalalı, 2005: 39). Bu politika ile sadece Bosna Hersek değil, tüm Batı Balkan ülkeleri AB ile ortaklık ilişkileri geliştirmeye teşvik edilmiş ve çeşitli mali yardımlar ve ticari-ekonomik işbirliği anlaşmaları ile bu ülkelerin AB'ye entegrasyon süreci için zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, AB bu bölgelerde sosyalizasyon çalışmalarında bu tarz mali yardım paketlerini de dâhil ederek ilerlemiştir.

Bosna Hersek'te yaşanan kimlik çatışmasını anlamak için esasen en iyi yol, olanları Sosyal İnşacılık perspektifinden açıklamaya çalışmak olabilir. Zira Wendt'in de dediği gibi, birşeyin anlamı, kim olduğu, bireyin ve toplumun onu nasıl tanımladığı ile ilişkilidir (Wendt, 1992: 396). Dolayısıyla 1980'lerde başlayan ve 1990'ların sonuna kadar süren etnik-dini milliyetçiliğin Bosna Hersek'te yükselmesi, esasen bölgedeki siyasi

elitlerin devletin kimliğinin tanımlanması çabasıyla oluşturdukları sosyal bir anlayıştır diyebiliriz (Barnett, 2005: 268).

Sosyal İnşacılara göre, Bosna-Hersek halkı, siyasi elitler ve dini örgütler tarafından verilen kararların bir sonucu olarak yepyeni bir kimlik ile karşı karşıya kalmış ve son derece öznel kimlik farklılıklarının su yüzüne çıkarılması ile birlikte toplumsal düzlemde etnik-dini milliyetçiliğin yükselmesi sağlanmıştır (Crawford ve Lipschutz, 1997: 185). Ayrıca, tarih tarafından dikte edilmesinden ziyade, yeni oluşan bu etnik-dini kimlikler, tarihsel bilgilerin kullanılarak siyasi elitler tarafından kullanılması ile oluşturulmuştur (David: 2001:7). Dolayısıyla, tam da Sosyal İnşacıların savunduğu gibi 'kimlikler bireyleri değil, bireyler kimlikleri oluşturmuştur'.

Bosna Hersek'te etnik gruplar arasındaki gerilimi anlamak için, Sosyal İnşacılık bakış açısıyla uluslararası ilişkilerin nasıl yürütüldüğünün tarihsel olarak değil, toplumsal olarak yapılandırılmış olduğunu kavramak gerekir (Zehfuss, 2002: 14). Sosyal İnşacıların görüşleri ile uyumlu olarak Bosna Hersek'te, liderler halk desteğini kazanmak için kimlik dilini manipüle etmiş ve böylece kimlikler politik ve ekonomik elitlerin belirli üyeleri tarafından kışkırtıcı bir şekilde etnik-dini özellikleri ile birbirlerinden ayrı bir şekilde politik olarak inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yeni kimlikler, birbirlerinden tehdit algıladıkça daha da güçlenmiş ve etnik kimlikler arasındaki ayrışma tetiklenmiştir (Bush ve Keyman, 1997: 313). Dolayısıyla belirli bir grubun tam tanımı oluşmuş ve hatta diğer grubun kimliğine karşı yabancı düşmanı ve dışlayıcı kimlik gelişimi dahi teşvik edilmiştir (Ignatieff, 1998: 38). Ayrıca, Bosna Hersek'te yaşanan çatışmayı sadece kimlik temelinde okumak da doğru olmayacaktır. Kimlik kadar, fikirlerin ve inançların da önemli olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Zira fikirlerin ve inançların bireysel olmadığı, kolektif ve yapılandırılabilir olduğunu savunan Wendt'in görüşleri, Bosna Hersek özelinde baktığımızda, bize gruplaşmış insan topluluklarının da sebepleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bir diğer deyiş ile fikirler ve inançlar, sadece insanların beyinlerinde var olmaz, aynı zamanda toplumun içerisinde kolektif bir hafızanın ürünüdürler (Hurd, 2008: 301).

Emile Durkheim'un da üzerinde durduğu kolektif farkındalığın, ancak ortak bir hisle ve ortak bir tarih boyunca yoğunlaşmasını sağlayan ritüeller aracılığıyla yapılandığı söylenebilir (Olick ve diğerleri, 2011: 137). Böylece, ötekine karşı kendi kimliğini inşa eden etnik grup, beraberinde tarihsel ritüeller ve tecrübeler vasıtasıyla, kendisini ötekinden ayırır ve ortaya çıkan mağduriyet duygusu, taraflar arasında empati yokluğuna sebebiyet verir ve etnik gerilimi yükseltir (Olick ve diğerleri, 2011: 137). Bununla birlikte kimlikler sadece diğer kimlikler ile iletişim içinde oluşmaz. Aynı zamanda çevresel faktörlerden de etkilenir. Buna bağlı olarak, Yugoslavya'da şiddetli bir şekilde ayrılık talepleri ortaya çıktığında, Sosyal İnşacılar bunu bireylerin artık 'Yugoslavya'nın bir parçası olmak fikrine' inançlarının kalmadığı ile temellendirmiştir. Zira temelini buradan alan bu düşünceyi, Yugoslavya'nın dağılma süreci tarihçesinin üzerine koyduğumuzda, açıkça anlaşılmaktadır ki, öncelikle Yugoslav halkı arasında 'birlik ve beraberlik' düşüncesi kırılmış ve yerini 'Yugoslav'tan ziyade 'Sırp', 'Hırvat' ya da 'Boşnak' olmaya bırakmıştır. Bu döneme kadar üst güçler tarafından yapay bir şekilde oluşturmaya çalışılan 'Yugoslav' düşüncesi de böylece sağlıklı temellere dayanmayan bir 'olgu' olarak kalmış ve asıl kimliklerin fırsatını buldukları anda güçlenmelerine engel olamamıştır (Rourke, 2007: 32). Bu aynı zamanda kimliklerin iletişim halinde ortak bir vizyon oluşturmasını da engellemiş ve etnik gruplar arasındaki 'sosyal mesafeyi' de arttırmış, ve böylece kimlikler arasında çatışmanın çıkması kaçınılmaz olmuştur diyebiliriz.

Ortaya çıkan çatışmanın durdurulması konusunda AB'nin yetersiz kaldığı ve en büyük sınavlarından birini vermekte zorlandığı aşikârdır. Bosna'da olayların ilk çıktığı zaman, aynı zamanda AB'nin Aralık 1991'de Maastricht Zirvesi'nde oluşturulan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın ilan etmesinden sadece birkaç ay sonrası idi (Andréani ve diğerleri, 2001: 12). Bu sebeple, Bosna Hersek AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nı da ilk kez test edebileceği bir alan olmuştur.

Ancak, Bosna savaşı, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana tanık olduğu en kanlı ve en yıkıcı savaşı. Bosna Hersek'in bugünkü durumunu tam olarak kavramak için 1992'den 1995'e kadar süren savaşın ana

yönlerini anlamak önemlidir. 29 Şubat 1992’de Bosna Hersek bağımsızlık konusunda bir referandum düzenledi. Bosnalı Sırp lar referandumu boykot etmelerine rağmen, nüfusun yüzde 63.4’ü referanduma katılmış ve yüzde 99,4’lük bir oran ile bağımsızlık oyu almışlardır (Boyle, 1996: 8). 1994 yılında ise Bosna Hersek sorunu giderek büyük bir hal almıştır. Sorunun çözümüne öneri olarak Fransa ve Almanya gibi AB ülkelerinin de içerisinde bulunduğu bir ‘Temas Grubu’ oluşturulmuştur, ancak yapılan barış çalışmaları başarısızlık ile sonuçlanmıştır (Server, 2003: 140-141).

Bosna Hersek, 1463’ten beri ilk kez bağımsız bir devlettir. 529 yıldır, iki imparatorluğa, bir krallığa ve komünist federal cumhuriyete ait olan Bosna Hersek’in üç farklı halktan oluşması sebebiyle bağımsız bir devlet olabileceğine inanç uluslararası toplum içerisinde son derece düşüktü. Zira etnik grupların ‘ortak bir çatı’ kurabilmesi zor görünüyordu. Bağımsızlık ilanını takiben, 4 Nisan’da, Yugoslav Ordusu ve Hava Kuvvetleri tarafından desteklenen Sırp güçleri, ülke genelinde Hırvat ve Müslüman kasabalarına saldırdı. Bunun üzerine, 6 Nisan’da ise Avrupa Komisyonu, Bosna Hersek’in bağımsızlığını tanıdığını ilan etti. Ancak bu durum Sırp lar içerisinde gerginliği iyice arttırdı ve Sırp kuvvetleri sadece beş hafta içerisinde Bosna Hersek’in %60’ını kontrol eder hale geldi ve çok geçmeden Bosna Hersek’te savaş ciddi bir yoğunluk kazandı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, uluslararası toplum, duruma müdahale etmede son derece yavaş kalmıştır. ABD, Avrupa’nın göbeğinde yaşanan bu problemin ‘Avrupa’nın problemi’ olarak değerlendirmiş ve AB’nin bu problemi çözmesi gerektiğini işaret etmiştir.

BM, Bosna’da tam ölçekli bir savaşın başlamasından iki ay sonra Sırbistan’a ticari yaptırımlar uygulanması hususunu oylamaya açmıştır, ancak Sırbistan’ın müttefiki olan Rusya tarafından engellenmiştir (Ramet, 2002: 207). Bunu takiben, Bosna Hersek’te durum, 1992 yılı yaz sonuna gelindiğinde çoğu sivil olmak üzere neredeyse 50.000 kişinin yaşamını kaybettiği büyük bir savaşa dönüşmüştür.

AB’nin Balkanlar’da yaşanan böylesi büyük bir çatışmaya askeri gücünün ve ortak bir politika geliştirme kapasitesinin olmaması, güçlü bir aktör

olarak çatışmada yer almasını imkânsız kılmıştır. Özellikle, Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetlerin tanınması ile ilgili olarak üye devletler arasında fikir birliği oluşamaması, AB'nin bölgedeki varlığının etkinliğini azaltmıştır. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmelerini takiben Almanya'nın bu cumhuriyetlerin bağımsızlık taleplerini desteklediği, buna karşılık birliğin önde gelen üyeleri İngiltere ve Fransa'nın ise böylesi bir hareketin bölgedeki etnik sorunları daha da derinleştireceğini savunarak reddetmesi, Birliğin içerisinde yaşanan tek sesli olma sorununu gözler önüne sermektedir (Fabry, 2002: 161-162). Uzun çabalar neticesinde, bölgedeki sorunun sürekli olarak büyümesini de takiben, AB, Ocak 1992'de ortak bir karar ile iki cumhuriyetin de bağımsızlığını tanımıştır.

AB'nin Bosna Savaşı'nda etkin bir şekilde yer alamamasının sonucunda, ABD'nin sorunda daha etkin olması ile problem BM platformuna taşınmıştır ve nihayetinde ABD'nin öncülüğünde 1995 yılında Dayton'da taraflar bir araya getirilmiştir ve Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanması ile birlikte savaş fiilen son bulmuştur (Holbrooke: 311). Ancak, burada dikkat etmemiz gereken ve muhtemelen Dayton sonrası sürdürülebilir bir barışın sağlanması konusunda sorunların yaşanmasına sebebiyet veren asıl husus, bölgedeki 'barış sağlama' amacının 'sonuç mantığı' üzerinden oluşturulmasıdır. Bosna Hersek'te çatışmaları durdurmaya yönelik olarak uluslararası toplum, öncelikli olarak 'sonuç mantığı'ndan yola çıkmıştır. Zira uluslararası toplumun hedefi bir an önce savaşı sonlandırmaktır. Hâlbuki ihmal edilen önemli bir husus, aslında 'uygunluk mantığı'nda yatmaktadır. Bu dönem çatışmaların, uluslararası toplum eliyle yapılacak bir plan vasıtasıyla sonlanabileceğine inanılması, bölgenin doğru analiz edilmediğinin de bir göstergesidir. Çünkü Bosna Hersek'te yaşanan çatışmalar, ortak değerlerin ve normların temelden zedelendiği ve aidiyet duygusunun toplum içerisinde son derece yaralandığı bir ortamda meydana gelmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, kendi Bosnalı hissetmeyen Sırp ve Hırvatlar ile esasen Bosna dışında hiçbir yere ait olmayan Bosnalı Müslümanların savaşı, aynı zamanda bir kimlik buhranıydı. Bunu iyi okuyamayan uluslararası toplum, bu dönemde harita

üzerinde toprak paylaşımını önceleyen planlar ortaya koymuş ve planların başarısız olmasını seyrederken, bölgenin daha da ağır yaralar almasına sebebiyet vermiştir.

3.2.1. AB'nin Çatışma Sonrası Bosna Hersek'te Yeniden Yapılandırma Çabaları

Etnik yapıya sahip hükümet yapısı ve karmaşık etnik gruplardan oluşan halkı dikkate alındığında, Bosna Hersek'te yaşanan çatışmaların sona ermesi, barışın kolayca inşa edilebileceği anlamına gelmemektedir. Savaş sonrası Bosna'da, AB'nin temel değerleri de zedelenmişti. Liberal demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan ve azınlık hakları konusunda ciddi sorunların yaşandığı bölgede, yeniden sürdürülebilir bir sistemin kurulması için AB aktif rol oynamıştır. Bosna Hersek ile olan ilişkileri 'adaylık' perspektifinden temellendiren AB, zarar görmüş olan demokratik yapılanmanın ve hukuki ilkelerin yeniden inşasını Avrupalılaştırma üzerinden yapmaya çalışmıştır.

Bosna Hersek'te savaş döneminde AB'nin sergilediği başarısız politika ve bir türlü etkinlik gösterememesi, savaş sonrası ülkenin yeniden yapılanmasında daha etkin roller almasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bölgeye, ECHO programı kapsamında insani, PHARE ve OBNOVA programları kapsamında ise ekonomik yardımlar yapmıştır. AB, bu yardımları, bölgede insan hakları ve demokrasinin yerleştirilmesi konusunda bir araç olarak kullanmıştır. Ancak bu yardımların halka ulaşması konusunda ciddi sorunlar ve üst yönetimce yolsuzluk yapıldığı yönünde iddialar mevcuttur (Chandler, 2004: 9).

Bosna Hükümeti'ne AB'ye üye olabilmek amacını taşıyan bir dizi görev tanımlayan AB, bu şekilde Bosna'da hükümet yapılanmasında da yeniden yapılanmaya gidilmesi için çabalamıştır. Sosyal İnşacılığın en önemli teorisyenlerinden Colin Hay'ın da belirttiği üzere (2006: 258), kurumlar

sosyal olarak inşa edilen mekanizmalardır ve bu mekanizmalar da sosyal aktörlerin beklentileri doğrultusunda oluşur. Dolayısıyla, AB'nin Bosna Hersek'te gerçekleştirmeye çalıştığı kurumsal yeniden yapılanmayı bu temelde değerlendirebiliriz. Bu bağlamda AB'nin bölgedeki etkileşim süreci, bölgedeki sosyal aktörlerin tercih ve ilgilerinden beslenmektedir diyebiliriz. Daha detaylı belirtmemiz gerekirse, Bosna Hersek'te halk, AB tarafından kendilerine sunulan daha demokratik bir sistem içerisinde ve insan haklarına saygılı ve hukukun adil bir şekilde işlediği bir yapı önermektedir. Bosna Hersek halkı ve yönetiminin bu konulardaki ilgileri ve tercihleri, geçmişten bugüne AB'nin bölgedeki etkinliğini belirlemiştir diyebiliriz.

Bugün Bosna Hersek'te Dayton Anlaşması'yla kurulmuş sistemi analiz ederken, uluslararası aktörlerin özellikle de AB'nin etkilerine ve çalışmalarına bakmakta fayda olacaktır. Başta AB olmak üzere, uluslararası toplum ülkedeki siyasi durumu dikkatle incelemiş ve anlaşma uyarınca gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi için gereken yapılanmalar üzerine çalışmıştır. Özellikle Yüksek Temsilci rolü üzerinden Bosna Hersek'te savaş sonrası yeniden yapılanmanın ve Dayton Anlaşması'nın uygulanması üzerine çalışılmıştır (Fagan ve Sircar, 2015: 33). Yüksek Temsilciler tarafından uygulanan mevzuatın ilk çıktılarında biri, Dayton Anlaşması'nın da doğrudan etkileri olarak görülen yeni bir Bosna milli marşı ve bayrağının oluşturulması idi.

Yüksek Temsilcinin, Bosna halkı tarafından seçilmemiş olmasına rağmen bu kadar geniş kapsamlı yetkilere sahip olduğu gerçeği göz önüne alındığında, vatandaşların politik süreçteki dış güçlerden daha az nüfuz sahibi olduğu yeni-sömürgeci bir durum varsayımını da güçlendirebilir (Fagan ve Sircar, 2015: 33). Başlangıçta AB'nin de bölgedeki asıl motivasyonu Dayton Anlaşması'nın uygulanması iken, Mayıs 2000'den bu yana kendi politikası olan İstikrar ve Birlik Süreci kapsamında yer alan mevzuatın işlerlik kazanması olmuştur. Daha da önemlisi, Barış Uygulama Konseyi (PIC) ve Yüksek Temsilci tarafından kullanılan çerçeve, AB Yol Haritası ve Dayton Anlaşması'ndan ziyade AB stratejileri ile

şekillendirilmiştir (*European Commission, 'The EU's Relations with Bosnia and Herzegovina'*). Kasım 2000'de düzenlenen Zagreb Zirvesi'nde AB ve bölgenin ileri gelenleri, Bosna Hersek'te AB Yol Haritası'nın uygulanmasına yönelik şartları görüşmüş ve koordinasyonun bunun üzerinden sağlanmasını Yüksek Temsilciye bırakmıştır (*'Zagreb Summit, Final Declaration'*). Zirvede alınan kararları takiben, AB tarafından bölgede teknik yapılanma konularında destek olması amacıyla Yeniden Yapılanma, Gelişim ve İstikrar için Topluluk Yardım Programı (CARDS) oluşturmuştur. 2001 yılında, AB Komisyonu, 2002-2006 dönemini kapsayan Bosna Hersek için Ülke Stratejisi'ni açıklamış ve hayata geçirmiştir. Bu bağlamda bu dönemde Bosna Hersek'te teknik yapılanmanın ve gelişimin sağlanması için CARDS programı çatısı altında ülkeye 240 milyon Avro destekte bulunulmuştur ve bu destek her geçen gün artırılarak devam etmektedir. (*European Commission, "Commission Staff Working Paper: Bosnia and Herzegovina Stabilization and Association Report 2004"*).

Bosna'da iktidarın AB'ye doğrudan aktarılması, Yüksek Temsilcinin, Bakanlar Konseyi'nin 2002 sonrası reformunda, artık sekiz aylık rotasyona tabi olmayan ancak tüm yasama dönemi boyunca ve merkezi hale dönüşen rolünden anlaşılabilir. Yüksek Temsilci, Bosna Hükümetince kurulmuş olan Avrupa Entegrasyon Müdürlüğü'nün (DEI) çalışmalarının sorumluluğunu da içeren bu idari rol ile birlikte Avrupa entegrasyon stratejisi hazırlama görevini de üstlenmiştir (*Law on the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, Office of the High Representative*).

DEI'nin yeni yapısı aracılığıyla yürütme gücünün güçlendirilmesi, Yüksek Temsilciliğin 'anormal' Bonn yetkilerini 'yeniden yapılandırılmasını' zorunlu kılan, doğrudan bir AB etkisine geçişin ayrılmaz bir parçası olmuştur (International Crisis Group, 2003). Bosna Hersek'teki sorunun temelini, Bosna Hersek'in SAA'yı (İstikrar ve Ortaklık Anlaşması - SAA) sürdürebilme kabiliyeti konusundaki AB'nin şüpheleri oluşturmaktadır. Yine de, 'Bonn Yetkileri' diğer AB ortak devletleri dikkate alındığında kesinlikle anormal olsa da, o dönem Bosna Hersek'in içerisinde

bulunduğu durum ve SAA'nın uygulanması için önem teşkil etmektedir denilebilir. İlginç olan, Bonn yetkilerinin yasalar açısından belirli düzenlemeler dayatabilmesi, Bosna Hersek'in, AB'ye daha yakın entegrasyonu için sorun teşkil etmemesidir. Ancak bu durum, Bosna Hersek'te demokratik ve özgürlükçü bir yapının oluşması ile ilgili olarak 'bir çifte standart' uygulandığını göstermektedir. Bugün AB'nin ana motivasyon kaynağı, devletlerin, adilane ve kendi özgür iradeleri ile bağımsız, liberal devletler olarak yönetilmesi iken, Bosna Hersek'te kurulmaya çalışılan sistemin kendi yapısına aykırıdır. Yüksek Temsilci'ye son derece büyük haklar ve yetkiler verilerek dizayn edilen mevcut sistem, her ne kadar Bosna Hersek'in AB'ye entegrasyonu açısından bir sorun teşkil etmese de, gerçek anlamda AB standartlarında bir ülke yapılanmasının kurulmasını ciddi ölçüde tehdit etmektedir. Bu nedenle, Kasım 2003'de oluşturulan SAP İlerleme Raporu, Yüksek Temsilciliğin etkisi altında yer alan demokratik süreçlerin, gereken ölçüde demokratik olmadığı ve süreçlerin bu durumundan görebileceği zararın azaltılmasına odaklanmıştır (International Crisis Group, 2003).

Bununla birlikte, AB'nin bölgeye yönelik en önemli girişimlerinden biri de, Bosna Hersek'in politik, ekonomik ve diğer önceliklerini belirleyerek SAP'ı 'zenginleştirmek' ve 'yoğunlaştırmak' için kurulmuş yeni bir Avrupa Ortaklığının geliştirilmesi idi. Bu ortaklık, kısa dönem (1-2 yıllık) ve orta dönem (3-4 yıllık) olmak üzere elliye aşkın alanda AB entegrasyonu ve işbirliğini içermektedir (European Commission, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: The Western Balkans and European Integration").

Başlangıçta, Bosna Hersek'in AB entegrasyonu her ne kadar resmi olmayan yollar ile daha çok sosyalleşme üzerinden süreçlere etkileri ile gerçekleşmiş olsa da, bu sürecin resmi kanallara bağlanması AB Polis Misyonu'nun bölgede görevlendirilmesi ile başlamıştır diyebiliriz. Bu bağlamda 2002 yılında BM Misyonundan görevi devralan AB Polis Misyonu (EUPM), bölgede hem güvenliğin sağlanmasından hem de AB standartlarında devlet yapılanmalarının yerleştirilmesinden sorumlu

olmuştur. EUPM, hukukun üstünlüğü ilkesini temele alan bir yaklaşım ile gerekli kurumsal yapılanma programlarının uygulanmasını yürütmüş ancak bunu yaparken, temel amaç olarak Dayton Anlaşmasının uygulanması değil de SAP ve CARDS'ın öngördüğü hükümlerin uygulanmasına yönelik bir yaklaşım sergilemiştir (*“Council Joint Action of 11 March 2002 on the European Police Mission”*, 2002).

Buna göre, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nca kararlaştırılmış hükümler, ülkenin kendi iç hukuku içerisinde yer alan kanunların da üzerinde yer almaktadır. 2005 yılına gelindiğinde AB, Bosna Hersek'in her seviyesinde politika hazırlığı ve uygulamasına rutin bir şekilde katılmış ve kapsamlı SAP gerekliliklerini karşılamak için yıllık Bosna Hersek hükümeti çalışma planları oluşturulmuştur. Bosna Hersek'teki bu dönemde adeta bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Ancak bu süreç Bosna'da bir 'sahiplenme' sürecini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla AB'nin Bosna Hersek'in sahiplenilmesine ilişkin bu girişimi, baskı ve çabadan öteye geçememiştir (*‘Commission Staff Working Paper’*). Dayton Anlaşması'nın üzerinden uzun zaman geçmesine karşın, Bosna Hersek halkının AB ve seçilen Bosnalı temsilcileri ile bütünleşmesi de beklenenden az olmuştur. Dayton Anlaşmasının kurduğu çerçeve kapsamında bakacak olursak, Bosna Hersek'te uluslararası düzenlemelerin, halkın gözünde meşrulaşmasının çok da mümkün olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda Dayton ile kurulmaya çalışan sistemin ve izlenmesi beklenen düzenlemelerin, Bosna Hersek'teki devlet kapasitesini arttırmaya yönelik de çok fazla etkisi olamamıştır.

2001 yılında, Barış Uygulama Konseyi (PIC), Bosna Hersek'in AB'ye entegrasyonu için daha spesifik çerçeve çizmiş ve İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni başlatmıştır. Bu vasıtayla, AB, ekonomik reformlar ve demokratik kurumların işlevselliğini arttırarak insan haklarına saygı gibi konularda ilerleme sağlamayı amaçlamıştır (Fagan ve diğerleri: 2015, 33). Bu süreçlere uyum sağlamak, Bosna Hersek için olası bir AB üyeliğinin de ön koşulunu oluşturmaktaydı. Avrupalılaştırma olarak adlandırılan bu

süreç, genelde AB'nin iç politika ve kamu idaresi gibi konulardaki etkisini içermektedir (Chandler, 2010: s.y).

Bosna Hersek için AB'nin ürettiği en önemli belgelerden biri 'AB Yol Haritası' olmuştur. Adı geçen belgede AB, Bosna Hersek'in AB standartlarına uygun bir ülke olabilmesi için gerekli tüm reformları listelemiş ve bunu İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasının bir parçası olarak ele almıştır (Fagan ve diğerleri: 36). Bu bağlamda, AB, bölgede hem kısa hem de uzun dönemli olmak üzere çeşitli ekonomik ve siyasi uygulamalarda bulunmuştur (Fagan ve diğerleri: 40). Bosna Hersek için son derece büyük bir ihtiyaç olan polis reformları da AB tarafından 2007'den bu yana yoğun bir şekilde teşvik edilmektedir. Şu an için polis kuvvetleri kantonlar ya da entite temelli olarak görev yapmaktadır ancak AB bu durumu genel bir hale dönüştürmek istemektedir. Ülke nüfusunun yaklaşık dört milyon olduğu Bosna Hersek'te, altı binden fazla polis görevlisi bulunmaktadır ancak bunların doğru ve işler bir koordinasyon ile kontrol altına alınması gerektiği gözlemlenmektedir (Muehlmann, 2008: 14). Polis kuvvetlerinde reforma ihtiyaç duyulmasının bir diğer sebebi ise, Dayton sonrası, Bosna Hersek'te etnik milliyetçiliğin yaratabileceği ayrışmaları en aza indirmek hatta yok etmektir. Ancak oluşturulmaya çalışılan merkezi polis kuvvetleri, Sırp Cumhuriyeti'nin Dayton Anlaşması ile sahip olduğu otonom yapısını da tehdit edici bir unsur taşımaktaydı (Fagan, 2010, s.y.). Bu sebeple, AB tarafından teşvik edilen polis kuvvetlerinin merkezileştirilmesine yönelik reformlar, Sırp Cumhuriyeti yöneticilerinin ilgisini çekmemiştir. Bunu takiben 2007 yılında, AB anayasal bir reform önerisinde bulunmuştur. Ancak, iki yıl süren görüşmeler neticesinde bir sonuç alınamamış ve Bosna Hersek'te kurucu unsurlar arasında yer alan üç halkın da temsilcileri, süreci başlatacak kararların alınmasını sağlayamamıştır. Bu durum, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Bosna Hersek anayasasının, kurucu halkların haklarını korurken, bölgede yaşayan diğer halkları dışarıda bıraktığının ortaya çıkması ile birlikte daha da karmaşık bir hal almıştır. Bosna Hersek'te üç kurucu unsur dışında kalan etnik grupların da haklarının anayasa tarafından güvence altına

alınması ihtiyacı, Bosnalı liderlerin ancak 2013'ün sonlarına doğru konuya ilişkin küçük adımlar atmasını sağlamıştır.

AB'nin Bosna Hersek'te diğer önem verdiği bir konu ise devlet ve sivil toplum arasındaki diyalogu arttırma çabaları olmuştur. 1996 yılında AB Royaumont Süreci (Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve Yakın Komşu Süreci), devlet ve sivil toplum arasındaki iletişimi teşvik etmiştir. Ancak bu süreç, birkaç seminer ve diyalog toplantısından öteye gidememiş ve etkisi sınırlı kalmıştır. Bu sebeple, AB'nin bu yaklaşımı ilerleyen dönemde İstikrar Paketi'nin bir parçası haline getirilerek daha etkili bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bosna Hersek'in yeniden yapılandırma sürecinde etkin rol oynayan AB, aynı zamanda bu süreci yukarıda da belirttiğimiz üzere AB bütünleşme süreci ile de bağlantılı olarak yürütmüştür. Ancak bugün Bosna Hersek, bölgedeki diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında, AB reformları konusunda bir hayli geri kalmaktadır. Dayton'un kurduğu işlevi olmayan yapı, Bosna için reformların bile yeterince gerçekleştirilememesine sebep olmakta, buna bir de ülkede yükselen yolsuzluklar eklenince, reform çabaları AB'nin mali yardımlarının devam ettirilmesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır.

3.2.1.1. Avrupalılaştırma

Aday ülkelerin, AB ilke ve değerlerine adaptasyonunu içeren Avrupalılaştırma, özellikle Sosyal İnşacı teorisyenlerce, Batı Balkanlar'da çatışma sonrası AB'nin kriz yönetim süreçlerini açıklamada kullanılan bir kavram olmuştur.

Sosyal İnşacılar da yapı ve aktörler arasında sürekli devam etmekte olan bir kimlik inşa sürecine dikkat çektileri ve bu ikili arasındaki ilişkiyi anlayabilmek adına bir çerçeve sunmaya çalıştıkları için AB'nin

‘Avrupalılaşma’ politikasını, Sosyal İnşacı perspektiften ele almak süreci daha iyi anlamak adına faydalı olabilir.

AB genellikle bölgede Avrupalılaşmayı yukarıda detayları ile açıklamış olduğumuz ‘sosyal öğrenme’ üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu süreci yönetirken de ilgili bölgede süreci yaygınlaştırmak ve siyasi elitler ile toplumu, kendi değer ve fikirlerine ikna etmek için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Özellikle Batı Balkanlar’ın Avrupalılaşma sürecinde AB, aşağıdaki araçları kullanarak, bölgede bu süreci geliştirmeye çalışmıştır (Anastasakis ve Bechev, 2003: 8):

- Kopenhag Kriterleri
- 1997 Bölgesel Yaklaşım ve 1999 İstikrar ve Ortaklık Süreci
- İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasının ve CARDS çerçevesinde ülkesel bazda öne sürülen koşullar
- Bireysel projeler ve yardımlar kapsamında öne sürülen şartlar
- Bariş anlaşmaları ve siyasi mutabakatlardan doğan koşullar

Bu araçlar vasıtasıyla, genelde Batı Balkanlar’da, özelde ise Bosna Hersek’te Avrupalılaşmanın yerleşmesi için çalışan AB, bazı ülkelerde süreçlerin hızlı bazılarında ise diğerleri ile karşılaştırıldığında daha yavaş ilerlediğini gözlemlemiştir. Bu bağlamda bu bölgede bazı ülkelerin AB’ye üyelik süreçleri hızlı bir şekilde ilerlerken/ilerlemişken, bazılarının halen alması gereken daha çok yol bulunmaktadır. Hangi ülkenin ‘nasıl’ ve ‘ne ölçüde’ bu sürecin içerisine dâhil olduğunu da birkaç unsura bakarak değerlendirebiliriz. Öncelikle, Avrupalılaşmanın ülkede yeterli düzeyde yerleşme imkanı bulabilmesi için ülkedeki reformist elitlerin güçlü ve AB yanlısı olması gerekmektedir. Bununla birlikte ülkenin geçmişten devraldığı miras ve bu mirasın günümüze yansıyan boyutu da bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bu miras, reformist elitlerin gücünü zayıflatıyor ve etnik milliyetçi çatışmaların beslenmesine izin veriyorsa, bölgede Avrupalılaşmanın yaygınlaşması da güçleşmektedir. Zira böylesi bir durumda Avrupalılaşma karşısında etnik milliyetçi hareketler daha güçlü olabilmektedir. Son olarak ise, zayıf devlet yapısı ile ilişkili, elit tercihlerini şekillendiren derin koşullar ve uzun dönemli yapıların varlığı da yine bu süreci etkilemektedir. (Elbasani, 2013: 9).

Bosna Hersek'te yıllarca süren savaşın ve yaşanan insan hakları ihlallerinin ardından, yerel siyasi elitler ve uluslararası toplum arasında Bosna'da anayasal bir reforma ihtiyaç olduğu ile ilgili ortak bir kanı mevcuttu. Etnik savaş sırasında işlemez hale gelen devlet kurumlarının tekrar işlerlik kazanması ve yolsuzluk ve adaletsizliklerin engellenmesi için gerekli reform süreçlerinin başlatılması, savaş sonrası Bosna Hersek'te en önemli gündemdi. Bu reform süreçlerinin en önemli parçası da aslında Avrupalılaştırma süreci idi. Bosna, her ne kadar, diğer Balkan ülkelerine oranla AB üyelik yolunda yavaş kalsa da, ülkenin reformist hareketlerinin temel motivasyonunu AB'ye üyelik oluşturmaktaydı. Ancak bu noktada Bosna Hersek'in Avrupalılaştırma sürecini yavaşlatan önemli bir unsur olarak, diğer Balkan ülkelerinden farklı olan karmaşık yapısını sayabiliriz. Bu konuda iyi bir örnek olarak en ünlü Bosnalı Sırp partilerinden SNSD'nin (*The Union of Independent Social Democrats*) lideri Milorad Dodik'in vermiş olduğu bir demeçten söz edebiliriz. Dodik bu demecinde, AB ile iyi ilişkiler kurulabilmesi için gerekli şartların oluşturulması ve tedbirlerin alınmasının AB Delegasyonu başkanı Peter Sorensen'dan beklendiğinin, dahası Sorensen'ın Sırp Cumhuriyeti'nin ortağı olarak, uluslararası toplum değer ve düşüncelerini Bosna'ya dayatmayacaklarından emin olmaları gerektiğini belirtmiştir (Brljavac, 2011: 1). Buradan da anlaşılacağı gibi Sırp Cumhuriyeti esasen, Sorensen vasıtasıyla AB'yle daha iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir, ancak burada da bazı şartları olduğunun sinyalini vermiştir (Brljavac, 2011: 1). Dolayısıyla, AB'nin Bosna Hersek'teki yeniden yapılandırma çalışmaları çerçevesinde ileri sürdüğü koşullara karşı Bosnalı siyasi elitler de bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Ancak bu durum AB için kabul edilemezdir, zira AB için esas olan şey, aday ülke ya da potansiyel aday ülkede AB'ye uygun standartların ayarlanması ve oturtulmasıdır. Bölgedeki diğer ülkeler, AB'ye üyelik yolunda ciddi adımlar atarken, Bosna Hersek'te siyasi elitler, etnik ayrımlar üzerine yoğunlaştıkları için AB bütünleşme sürecine gereken dikkati verememiştir. Çünkü bu dönemde Bosnalı siyasi elitlerin öncelikli siyaset araçlarından biri AB üyeliği olmamıştır. AB üyelik gündemine göre, ortak değerler ve ortak bir gelecek planı çerçevesinde birleşmesi beklenen farklı etnik gruba dahil siyasi elitler,

halen geçmişte yaşamakta ve geçmişte kalması beklenen tartışmalar temelinde geleceği inşa etmeye çalışmaktadırlar.

Dolayısıyla, Avrupalılaşma sürecini sadece ‘ekonomik, yasal ve siyasi bağlamda AB politikalarına, değerlerine ve normlarına adapte olmak’ olarak almamakta fayda vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupalılaşma süreci iki taraflı, uzun dönüşüm isteyen bir süreçtir ve sadece siyasi elitler düzeyinde değil, toplumun tamamını kapsaması gerekmektedir. Bosna Hersek’in Avrupalılaşma sürecinin, ülkede siyasi elitlerce ‘ekonomik ve siyasi’ yardım olarak algılanması, bölgede Avrupalılaşmanın son derece yavaş işlemesine sebebiyet vermekte ve AB üyelik yolunda geri kalmalarını sağlamaktadır.

Bununla birlikte, esasen Avrupalılaşmayı, sosyalizasyon temelinde ele alırken, bu süreçte aktörlerin ‘uygunluk mantığı’ çerçevesinde AB norm ve kurallarına ikna edilmesinin beklendiğini göz ardı etmemeliyiz. Aktör, AB norm ve kurallarını uygun ve meşru bulduğu için içselleştirir yoksa dışarıdan dayatılmış bir fikir olarak buna uyum sağlaması zaman almakta ve çoğunlukla da mümkün olmamaktadır (Bierman, 2014: 490). Bugün Bosna Hersek’te AB sürecinin ağır aksak ilerlemesinin sebebi de sosyalizasyon sürecinin sağlıklı işlememesidir. Zira Avrupalılaşma, siyasi elitler düzeyinde kalmakta ve toplum düzeyinde, siyasi elitlerin ya da AB’nin dayattığı zorunluluklar olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra, yukarıda da belirttiğimiz gibi Bosna’da siyasi elitlerin, AB uyum sürecini, AB üyeliği için bir yol ya da ekonomik yardımlar için bir araç olarak görmeleri, sosyalizasyonun en önemli ayağı olan uygunluk mantığının doğru çalışmadığını göstermektedir. Bu bağlamda Bosna Hersek’te Avrupalılaşma sürecinin nihai hedefi AB üyeliği olmamalıdır. AB üyeliği, bu sürecin bir sonucu olmalıdır.

Dolayısıyla Avrupalılaşma süreci, sadece AB’nin pozisyon alma ve politikaları aday ülkeye yöneltmesi ile oluşan bir süreç olarak değil, aktörlerin çıkarlarının sosyal etkileşim sürecinde şekillendiği, iletişim süreçlerinde tecrübe ve belli bir rolün ifa edilmesiyle belirlendiği bir süreç

olarak düşünölmelidir (Burchill vd, 2013: 293). Bu sebeple, uygunluk mantığı ile doğru orantılı olarak, Bosna Hersek'in, AB uyum sürecindeki politikalara, uygulamalara ve değerlere tüm düzeylerde (siyasi elitler ve toplum) ikna olması ve bunları içselleştirmesi gerekmektedir. Bu içselleştirme süreci ne kadar zayıf olursa, aday ülkenin Avrupalılaşıma süreci de o kadar zayıf olmaktadır. Bu yüzden Bosna Hersek'teki süreç son derece yavaş ilerlemekte ve geleceğe yönelik büyük umutlar vaad etmemektedir.

3.2.1.2. Demokrasi İnşası

Demokratikleşme bir dönüşüm sürecidir, demokrasi ise bu sürecin ulaşmayı amaçladığı nihai hedeftir. Ancak bu dönüşüm sürecinde, demokrasinin temelindeki bazı unsurlar aslında demokratikleşme sürecinin kendisini yavaşlatabilir veya buna karşı direnç gösterebilir (Collier ve Levitsky, 1996). Demokrasi, rekabete dayalı, özgür ve adil bir seçim sürecini gerektirir; bununla birlikte demokratikleşme ise, siyasi partilerin gelişimini ve siyasi süreç ile ilgili bilgilerin özgürce paylaşılabilirdiği basın ve yayın organları gerektirir. Demokrasilerde, hükümete karşı bir kontrol ve denge sistemi oluşturabilmek adına, tutarlı ve sağlam bir sivil topluma ihtiyaç vardır. Demokratikleşme süreci ise yeni gelişen sivil hareketlerin büyümesini ve örgütsel becerilerin ve yeteneklerin gelişimini ve vatandaşların sesine cevap veren bir hükümetin gelişimini göstermektedir.

Demokratik bir sisteme dönüşüm, toplum açısından son derece zaman alan bir süreçtir. Slovakya, Macaristan ve Polonya gibi oldukça istikrarlı geçiş ülkelerinin deneyimlerinin de gösterdiği gibi, demokratikleşme sürecinde bir sarsılma beklenebilir. Ancak, savaş sonrası bölünmüş toplumlarda, süreç biraz daha normal ve daha az sarsıcı olabilir. Zira bu toplumlarda savaşın yaratmış olduğu ortam, sonrasındaki barış ortamından ilk etapta herhalukarda memnun olmayı getirecektir bu sebeple de bu toplumlarda demokratikleşme süreci savaş sonrası oluşturulan reformların içerisinde

yerleştirilerek mümkün kılınabilir (Stedman, 1997: 13). Ancak bu süreçte, Bosna Hersek özelinde uluslararası ve iç aktörler arasında çelişkili bir mücadele vardır. Ülkede yapılan 1996 genel ve 1997 yerel seçimleri, bölgede kurulan Kriz Grubunun yerleştirmeye çalıştığı adil ve özgür seçim ortamından son derece uzaktaydı (*International Crisis Group*, 1996, 1997). Bu yıllarda, Bosna Hersek'te bir yandan özgür medya eğitimleri sürerken, medya patronlarının ve editörlerin siyasi partiler ile doğrudan bağlantıları devam etmekteydi. Bu durum, siyasi partilerin de desteklediği, etnik unsurların temelinde yer aldığı ayrılıkçı meselelere dikkatlerin yoğunlaştırılmasını da alevlendirmiştir. Bu sebeple, Bosna Hersek'te sivil toplum, gerçek bir dönüşüm sürecine girme konusunda son derece yavaş kalmıştır. Özellikle milliyetçi partilerin, başı çektiği politik söylemlere medyada yer veren gazetecilerin çalışmaları sebebiyle, Bosna Hersek'te uluslararası toplum tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar sivil toplum ve devlet içerisinde hızla yayılamamıştır. Dolayısıyla, savaş sonrası zayıf bir sistem ve yapı içerisinde, kurumsal yapılanmanın sağlanması kısa zamanda mümkün olmamış, buna bir de devlet ve sivil halk arasında var olmayan bağlantının eklenmesi, Bosna Hersek'te reformların yerleşmesini son derece güçleştirmiştir (Perry, 2009: 40).

Demokratikleşme sürecini, Sosyal İnşacılık çizgisinde ele almakta fayda vardır. Demokratikleşme, politik uzlaşılardan ve barışın kaynağı olarak düşünülen liberal modele dayanan yeni kimlikler inşa etmeye hizmet edecek yeni normların aşılmasıyla sağlanabilir. Bu yeniden yapılanma, geçmişini değiştirmeden, geçmişini dönüştürebileceği için yapılabilir. Bu noktada ihtiyaç duyulan yegâne unsur, 'azim'dir. Demokratik bir seçim neticesinde de, bu dönüşüm toplumun elindedir. Zira Bosna Hersek'te yaşanan kanlı çatışmaları halk değil, politikacılar oluşturmuş ve insanlar arasındaki gerilimi yine politikacılar yükseltmiştir ('*A Precarious Peace*', 1998:6-7). Uluslararası toplum, Bosna'da kurumların yeniden yapılanması ile ülkenin de yeniden yapılabileceğine inanmıştır. Bu bağlamda Dayton Anlaşması'nın uygulandığından emin olmak koşulu ile liberal ve demokratik prensipler eşliğinde düzenlenen seçimler ve liberal ve sivil

kurumların oluşturulması, ülkede yeniden yapılandırma sürecini besleyebilir. Ancak burada asıl soru, bu girişimlerin kimliğin yeniden inşası konusunda nasıl bir sonuç doğuracağıdır. Sosyal İnşacılar için, seçimler son derece önemlidir. Onlara göre ülkedeki barış inşa çalışmalarının başarısını seçimlerin ne kadar adil ve demokratik olduğu göstermektedir. Bu bağlamda, seçimler iki değişimi beraberinde getirir: öncelikle seçimler, tartışma ortamını ve politik uzlaşmayı (askeri çatışmadan ziyade) teşvik ederler, diğer yandan ise, demokrasinin erdemlerine ikna olan bir politik sınıfın nihai yükselişine yol açar. Federal seçimler, 1996, 1998 ve 2000 yıllarında Dayton Anlaşmaları'nda belirtildiği gibi yapılmıştır.

AGİT himayesinde gerçekleştirilen seçim süreci, oldukça örnek bir biçimde ortaya çıkmasına rağmen, kural olarak, üç etnik toplumdaki milliyetçi adaylar için elde edilen kazanılmış zaferlerdir. Bu sebeple, toplumlar arasındaki siyasi kırılmalar çoğunlukla canlı kalmaya devam etmiştir. Sırp tarafındaki 1997 seçimlerinde, Cumhurbaşkanı Bilyana Plavsiç'in daha ılımlı bir eğilim benimsemesi, eski Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda Bosna'da soykırım sorumlularından biri olan Karadzic'in radikal tutumunun kırılması anlamında Sırp toplumda bir umuda sebep olmuştur. İzleyen iki yıl içerisinde SFOR, Plavsiç'i Sırp Cumhuriyeti'ndeki siyasi kontrol mekanizmaların kurulması için desteklemiştir. Ancak tüm bu çabalar, Bosna'nın güney kesiminde konuşlanan Karadzic taraftarları, Plavsiç'in ılımlı politikaları ile şekillendirilmeye çalışılan reformları çeşitli yollarla baltalamışlardır (David, 2001:17-18). Aslında seçimlerin başarısı da karşıt fikirler ile ne kadar mücadele edildiği ölçütüdür. Çoğunluğun fikirlerine karşı muhalif fikirlerin yokluğu, seçimlerin başarısını göstermez. Nitekim milliyetçilerin beklenenin aksine seçimlerden daha az korkmasının da sebebi budur denilebilir (Rieff, 1996:21).

Bu bağlamda, Eylül 1998 seçim sonuçları, Bosna için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Plavsiç'in partisi için bir yenilgi söz konusu iken, Radikal Nikola Poplasen, Sırp tarafının yeni Cumhurbaşkanı seçilmişti.

Bu durum Sırp siyasi liderliğinin demokratikleşme çabalarında yeni bir döneme işaret etmiştir. Sırp Cumhuriyeti'nde iki dönem test edilen çok partili seçim sürecinin, daha fazla işlev gösteremeyeceği de anlaşılır düzeydeydi. Böylece sadece demokratikleşme sürecinde aksama olmamış, aynı zamanda Bosna'yı birleştirmek ve toplumlar arasındaki gerginliği kırmak için seçimlerin bir araç olarak kullanılması fikri de boşa çıkmıştır. Çünkü seçimler sonrasında başa gelen milliyetçiler, toplumlar arasındaki siyasi ayrılıkları daha belirgin hale getirme eğilimi olmuştur.

Diğer taraftan, Kopenhag kriterlerini içeren siyasi boyut, AB Antlaşması'nın ana unsurlarından birisidir. Bu sebeple, Bosna Hersek'te çatışma sonrası barış inşa çalışmaları AB'nin siyasi boyutu olan Kopenhag Kriterleri'ni içerisinde barındırmıştır. Bu bağlamda, Bosna Hersek, kurumsal yapılanması, demokrasi inşası ve sivil toplumun gelişimi gibi pek çok konuda Avrupa standartlarını yakalama isteğindedir. Ancak Bosna Hersek'in karmaşık toplum yapısı ve kurumsal sisteminde bunları hayata geçirmek son derece zordur. Ülke yönetimdeki üç başkanlı ve üç başbakanlı yapı aynı zamanda 300'den fazla bakanın yer aldığı bir parlamentodan reform kararlarını geçirmek bir hayli zor olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Bosna Hersek siyasi yapısı birçok farklı topluluğu içerisinde barındıran son derece âdemi merkezî bir yapıdadır. Dolayısıyla işleyen bir devlet yapılanmasından söz edebilmek için belirtilen bu kurumsal yapılar ve kişiler arasında koordinasyon ve işbirliğinin de yüksek derece de olması beklenmektedir. Ancak büyük bir savaştan çıkmış etnik toplulukların temsilcileri için işbirliği ve koordinasyon içerisinde çalışmak pek mümkün olmamıştır.

Bosna Hersek'te partili sistem, neredeyse etnik gruplar arasında bölünmüş bir şekilde varlığını devam ettiriyordu. Üç ana etnik grup (Boşnak, Hırvat ve Sırlar), toprak paylaşımına göre organize edilen siyasi partilerin, ortak bir paydada buluşması ve ortak çıkarlar için mücadele etmesi de pek mümkün görünmemiştir. Etnik yapıya sahip bir grubun lideri gibi değerlendirilen Sosyal Demokrat Partisi bile Bosna Hersek Federasyonu'ndan gelmekteydi ve çoğunlukla seçmenlerini Boşnaklar

oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, her kesim kendi partilerini desteklemekteydi ve bu da Avrupa standartlarında bir demokrasinin inşa edilebilmesini güçleştirmekteydi.

3.2.1.3. İstikrar ve Ortaklık Süreci

İstikrar ve Ortaklık Süreci, AB'nin Batı Balkanlar ile yürüttüğü müzakerelerin çerçevesini belirler ("*Communication from the European Commission*", 2006). Batı Balkanlardaki ülkeler, genellikle AB'ye üyelik konusunda hedeflere sahiptir. Bu sebeple AB ile ilişkilerini bu perspektif üzerinden yürütürler. AB ise bu ülkelerle olan ilişkilerini İstikrar ve Ortaklık Süreci ile düzenler ve AB hukukuna ülkelerin adaptasyonu için gerekli reform süreçlerini izler ("*The Stabilisation and Association process for South East Europe Second Annual Report - Annex 1*", 2003). Bu süreç, ekonomik yardımlar, yeniden yapılandırma ve gelişim konusunda reformlar ve yardım programlarını içermektedir. Batı Balkanlarda yer alan ülkelerin AB üyelik süreçlerinin sağlıklı bir şekilde işlemesi de İstikrar ve Ortaklık Sürecine uyum konusundaki başarı ile doğru orantılı olmaktadır. Bu süreçte, AB, bölge ülkeleri ile AB ilişkilerini sisteme oturtan, karşılıklı haklar ve yükümlülüklerin kayda alındığı İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalamıştır. Bu dönemde AB ile İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalayan ülkeler: Karadağ, Sırbistan, Bosna Hersek ve Arnavutluk'tur. İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin oluşturulmasını takiben, Batı Balkanlarda yer alan ülkeler AB'ye üyeliğe adım adım yaklaşacak kurumsal alt yapıları oluşturmuştur. Özellikle Batı Balkanlardaki ülkelerin savaş sonrasında demokratik kurumları ve unsurları yeniden inşa etmesinde kullanılması planlanan bu süreç, Batı Balkanlar için AB adaylık sürecinin de temel koşullarından birini oluşturmaktaydı.

AB'nin Batı Balkanlar'da uyguladığı en önemli araçlarından birisi de 'Bölgesel Yaklaşım' olmuştur. Her ne kadar bu politika kapsamında yerine getirilmesi son derece güç unsurlar yer alsada, Batı Balkanlardaki

reform hareketlerinin daha hızlı ilerlemesi için bu politika AB'nin ana araçlarından birini teşkil etmiştir. Özellikle yerinden edilmişlerin yurtlarına dönüşleri, savaş suçlarının belirlenmesi ve zanlılarının yakalanarak cezalandırılması gibi son derece büyük problemleri ihmal eden 'bölgesel yaklaşım', Bosna Hersek'te yeniden barışın ve demokrasinin yerleştirilmesi konusunda bir dizi adım içermektedir. Bu politikanın bir çıktısı olarak değerlendirilebilecek, İstikrar ve Ortaklık Süreci de, bölge ülkelerini AB'ye yaklaştırma ve entegrasyonlarını hızlandırmayı amaçlamıştır ("*Stabilisation and Association Process-SAP*"). Haziran 1999'da İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin kabul edilmesi, esasen AB için Balkanlardaki huzurun, bir kıvılcıma baktığını da göstermekteydi. Zira bu dönemde Kosova'da başlayan çatışmalar, bölge halklarının içerisinde halen ayrılıkların olduğu ve bu bölgede AB mevzuatına ne kadar yaklaşırsa, o kadar barışın sağlanabileceği algısı oluşmuştu. Bu nedenle, Batı Balkanlar'a özel bir çaba harcayan AB için bölgede barışın sağlanması, AB değerlerinin ve mevzuatının paylaşılmasından geçmekteydi.

Buna göre, AB'nin Batı Balkanlar için özelleştirdiği politikası aşağıdaki unsurları içermekteydi (Kavalalı, 2005: 41):

- Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlanması ve ardından İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasının imzalanması
- AB'nin bölge ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmesi
- Bölgeye yönelik ekonomik ve mali yardımların artması
- Demokrasi, sivil toplum, eğitim ve resmi kurumların geliştirilmesi için gerekli yardımların sağlanması
- Adalet ve içişleri alanlarında işbirliği sağlanması
- Siyasi diyalogun geliştirilmesi.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, AB'nin bölgeye yönelik uyguladığı, "Bölgesel Yaklaşım", 'İstikrar ve Ortaklık Süreci' gibi politikaların temelinde bölgenin AB'ye hızlıca entegrasyonu yatmaktaydı. Bu sebeple, daha önce Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin bütünleşme süreçlerinde uygulanan Avrupa Anlaşmalarına benzer 'İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları' sürecin nihai hedeflerinden biri olarak gösterilmekteydi. Buna ek olarak, yukarıda saydığımız ekonomik ve mali yardımları için ise, CARDS olarak tanımlanan 'Yeniden Yapılandırma, Kalkınma ve İstikrar

için Topluluk Yardımı' bütçesi oluşturulmuştur. Bu bütçe ile, yerinden edilmişlerin evlerine dönüşleri, ülkenin savaş sonrası yeniden yapılandırılması ve demokrasi gelişimi için gerekli işlemlerin hızlandırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak, Bosna Hersek'te kapsamlı bir polis reformu da öngörülmüştür. AB Komisyonu tarafından verilen öneride, üç temel ilke işaret edilmiştir ("*Bosnia and Herzegovina's Way to the EU: The Main Problem(s)*"):

- Tüm yasa ve bütçe düzenlemelerinin devlete devredilmesi
- Polis işlemlerinin siyasi etkiden uzak tutulması
- Polis bölgelerinin polis tekniği kriterlerine göre oluşturulması

Ancak AB Komisyonu tarafından 2002 yılında yayınlanan SAP raporlarına göre, Bosna Hersek'in reform sürecinin istenildiği düzeyde gitmediği gözlemlenmiş ve bölgedeki diğer ülkelere oranla reform hareketlerinde geri kaldığı açıklanmıştır (Tool, 2005: 58). Yukarıda bahsettiğimiz siyasi yapı içerisinde karmaşık yapı ve etnik gruplaşmanın devlet yönetimine etkisi, AB bütünleşme süreci için gerekli reform hareketlerinin de yavaşlamasına hatta bazı noktalarda hiç ilerlememesine sebep olmaktadır. Tüm süreç sonucunda Bosna Hersek'in 2005 yılında AB müzakere sürecine girdiği kararı yayınlanmıştır. Bu dönemde bölgede yer alan ülkeler içerisinde müzakere sürecine en geç giren ülke olarak, AB'nin öngördüğü polis reformlarını da yerine getirme konusunda epey yetersiz kalmıştır. Bu durum 2008 yılında AB ile devam etmekte olan müzakere sürecini de ciddi şekilde tehdit etmiş, nihayetinde 2009 yılında polis reformlarında ilerleme gerçekleşmesi sonucunda Bosna Hersek müzakere süreci devam etmiştir.

İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları, gelecekteki AB üyeliğinin yükümlülüklerini ve gerekliliklerini içerir. Bu kapsamda, bir yandan bir dizi yardım programını sunan AB, diğer taraftan da tam üyelik için gerekli koşulların yaptırımlarında bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründe 'havuç ve sopa' olarak adlandırılan 'ödül ve ceza' yöntemini, aday ülkeler ve/veya potansiyel aday ülkeler ile ilişkilerinde sıkça uygulayan AB'nin, Bosna Hersek'te sunduğu 'havuç', ülkenin yöneticileri açısından pek de işlevsel olmamıştır. Dolayısıyla AB için asıl mesele,

Bosnalı politikacılar ve halk için AB standartlarının, değerlerinin ve normlarının daha anlaşılabilir olmasının sağlanması ve bu değer ve normların Bosnalı politikacılara ve halka yerleştirilmesidir. Bu bağlamda, AB'nin Bosnalı politikacılara karşı etkin bir 'AB sopası' kullandığını da söyleyemeyiz. Esasen AB 'sopasını', Bosna'daki politikacılara, siyasi partilere ve Avrupa-Atlantik entegrasyonunu destekleyen örgütlere karşı gösterebilirdi ancak bunun için etkili bir ceza yöntemi geliştiremedi. Bu sebeple, dönemin AB Dışişleri Bakanı Ashton, bölgede AB Dışişleri Bakanlar Konseyi'nin daha etkin olacağı yeni bir yaklaşım geliştirdiğini açıklamıştır (Walterfield, 2010). Bu dönemde AB tarafından ülkeye sağlanan ekonomik yardımlar dahi, yerel politikacıların AB standartlarında reformları takip etmeleri için yeterli itici güçte olamamıştır. Ancak bunda sadece Bosnalı politikacıların etnik kökenlere dayalı tavırlarını bir sebep olarak almak eksik bir değerlendirme olabilir. Zira bu dönemde Bosnalı politikacıların, Kopenhag ve Madrid kriterleri temelinde AB tarafından sunulan standartlar ve koşulların uygulaması ile ilgili AB üyelerinin kendi aralarında tek sesli bir politika geliştirememeleri ve Bosna'daki anayasal değişiklikler ile ilgili ortak bir karar alamamaları da süreci olumsuz etkilemiştir (Sebastian, 2011:4).

3.2.2. AB'nin Bölge İçin Barış İnşa Çalışmalarında Kullandığı Aktörler

Bir ekonomik dev ve siyasi cüce olarak adlandırılan AB, 'yumuşak güç' uygulayarak politikalarını hayata geçirmeye ve yapmak istediklerini yaptırılmaya çalışan bir uluslararası güç olarak değerlendirilir (Nye, 2004). Özellikle AB özelinde baktığımızda, 'yumuşak güç'ün esasen normatif unsurlar taşıyan bir sivil güç olarak değerlendirildiğini savunabiliriz. Bu bağlamda, bahsi geçen yumuşak güç kısa vadede sorunların çözümü için etkin ve önalıcı bir yöntem olmasa da uzun vadede AB'nin kapasitenin geliştirilmesi hususundaki beklentileri geliştirebilecek daha güçlü bir AB kimliğinin oluşması için etkili olabilir (Michalski, 2005). AB'nin yumuşak güç uyguladığı öncelikli politika kapsamaları Doğu Ortaklığı, AB Ortaklık

Anlaşmalarıdır. Lizbon Antlaşması'nın 3. Maddesine göre, AB, üye devletleri içerisinde ve de kendi bölgesinde barış, ekonomi (iç pazar, rekabet, ekonomik büyüme) ve sosyal (sürdürülebilir kalkınma, sosyal ilerleme, tam istihdam, çevre koruma, refah) gelişimini sağlamak üzere kurulmuştur. Ancak bununla birlikte, AB'den üye devletlerin bilimsel ve teknik ilerlemelerini geliştirmesi de beklenmektedir.

AB, Bosna Hersek'te polis ve askeri rolleri üzerine aldığı anda altı adet uluslararası aktör bölgede etkinlik göstermekteydi: Yüksek Temsilcilik, AB Komisyonu, AGİT, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, IMF ve Dünya Bankası (Selver, 2003: 138-139). Dolayısıyla adeta uluslararası toplumun gözetim, denetim ve kontrolü altında olan Bosna Hersek'te yeniden yapılanma süreci, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, dış güçler tarafından istenen ve kontrol edilen bir olgu olmuştur. Nitekim bu durum AB'nin bölgedeki etkinliğinin artması ile de değişmemiş, benzer şekilde AB etkisi ve gözetiminde bir yeniden yapılanma süreci yönetilmeye çalışılmıştır. Ancak yine yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, ülkede yaşayan halkın ve aynı şekilde siyasi elitlerin istekleri ve gönüllülükleri ihmal edilerek bu çalışmalar yürütüldüğü için, Bosna Hersek'te AB'nin varlığı, siyasi elitler açısından yolsuzlukları bir yandan besleyen bir durum doğurmuştur.

AB'nin bölgede etkili olmaya başlaması ile birlikte, bölgeye yönelik politikalarını uygulayıcı bir kaç aktör ile çalışmıştır. Aşağıda kısaca değineceğimiz bu aktörler, AB'nin politikalarının ülke genelinde uygulanması ve Avrupalılaştırma vasıtasıyla barış inşa sürecinin geliştirilmesini sağlamaktadır.

3.2.2.1. AB Yüksek Temsilciliği

Aralık 1995 yılında, Bosna Hersek'te savaşı bitirmeye yönelik olarak taraflar ve uluslararası toplum bir araya gelerek imzaladıkları Dayton Barış Antlaşması uyarınca Bosna Hersek'te barışın yeniden inşası

sürecinde aktif görev almak üzere önemli ölçüde geniş yetkilerle donatılmış bir Yüksek Temsilcilik Ofisi kurulmuştur. Bosna Hersek'te barış inşasının daha çok sivil unsurlarını takip etmekle sorumlu olarak *ad hoc* görev alan Yüksek Temsilcilik Ofisi, demokrasinin yeniden inşa edilmesi, hukukun üstünlüğü ilkesine saygı, insan haklarının korunması, göçmenlerin ülkelerine dönüşlerinin hakkaniyetli bir şekilde organize edilmesi ve ekonomik olarak ise serbest piyasa ekonomisinin kurulması ve bunun dünya ile ticarete açık bir hale getirilmesi için gerekli yapılanmaların gerçekleştirilmesi gibi konularda sorumluluklar üstlenmiştir ("*Office of Higher Education*", 7.1.2019).

Dayton Barış Anlaşması'nı takiben, 1997 yılında Bonn Zirvesi'nde Yüksek Temsilcilığe verilen 'Bonn Yetkileri' ile, Yüksek Temsilcilik, Bosna'da Dayton Barış Anlaşması'na aykırı davranan seçimle gelmiş politikacılar dahil tüm devlet görevlilerini görevden alabilecek yetkilerle kuşatılmıştır (Rüma, 2008: 249). Bu dönemde Yüksek Temsilciliğinin yetkilerinin arttırılmasının nedeni, Bosna Hersek'te siyasilere ülke politikaları konusunda fikir birliği sağlayamaması ve bu durumun Dayton Anlaşması'nın uygulanması ve gerekli reformların gerçekleştirilmesi hususunda sorunlara neden olmasıdır. Yetkileri genişletilen Yüksek Temsilcinin karar vermesi ve seçimle yönetime gelen siyasilere dahi bu kararları uygulamakla yükümlü tutulması, Dayton Anlaşmasının uygulanması açısından kolaylaştırıcı bir özellik taşıması amaçlanmıştır (*European Stability Initiative*, 2000: 25-26).

Yüksek Temsilcilik, 1995 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile Dayton Anlaşması'nın uygulanmasının sivil unsurlarını yürütmek üzere görevlendirilmiştir ancak, 2002 yılında ise BM'nin bu dönemde Bosna Hersek'teki barış inşa çalışmalarını AB platformuna taşıması ile birlikte temsilciliğin ismi değişmiş ve AB Konseyi'nin kararı ile 'AB Özel Temsilcisi' olmuştur ("*2409th Council Meeting General Affairs*", 7.1.2019). Bu bağlamda Mart 2001'de atanan Paddy Ashdown, Bosna Hersek'te ilk AB Yüksek Temsilcisi olmuştur. Yüksek Temsilciliğin, AB platformuna geçmesi ile birlikte, ana hedeflerinden

birisi de Bosna Hersek'i AB reformlarına hazırlamak ve bu reformların uygulanmasını denetlemek olmuştur (*European Commission, 2009: 8*).

3.2.2.2. AB Polis Misyonları

AB, Birleşmiş Milletler'in Bosna Hersek'teki liderlik eden askeri aktör rolünü almadan önce, 2003 yılında bölgede polis izleme ve danışma görevini üstlenmiştir. Bosna Hersek'teki AB Polis Misyonu (EUPM), BM Uluslararası Polis Gücü'nü takiben, 1 Ocak 2003 tarihinde üç yıl sürecek görevine başlamıştır. Bu sürecin sonunda, Bosna Hersek'te polis güçlerini izleme, denetme ve yönlendirme görevlerini yerine getirmek üzere 31 Aralık 2007 tarihine kadar varlığını devam ettirme kararı verilmiştir. 2006 yılı sonunda görevini tamamlayacak olan AB Polis Misyonu'nun görev süresinin bir yıl daha uzatılması, Bosnalı yetkililerin talebi üzerine olmuştur. Bu da Bosna'da istikrar ve yeniden yapılanmanın kısmen yerel otoriteler tarafından desteklendiğini göstermektedir (*European Union Police Mission in BiH, "EUPM Overview"*). Avrupa'nun göbeğinde, böylesi önemli bir operasyonu yürütmek, AB'nin bölgedeki rolünün de önemli ölçüde arttığını göstermektedir.

AB Polis Misyonu, yüksek yetkilere sahip olmayan 470 ikinci kademe polis görevlilerinden oluşmaktaydı ve misyon sadece 25 AB üyesi tarafından değil aynı zamanda çatışma sonrası bölgenin yeniden inşası konusunda etkin rol oynayan diğer uluslararası aktörler tarafından da desteklenmekteydi. Bu bağlamda AB üyelerinin yanı sıra, NATO üyeleri, Bulgaristan, Kanada, İzlanda, Norveç, Romanya ve Türkiye ve AB ve/veya NATO üyeliği bulunmasa da bölgenin çatışma sonrası iyileşmesi sürecine destek veren Rusya, İsviçre ve Ukrayna da AB Polis Misyonu'na destek veren ülkeler arasında yer almıştır.

Avrupa Dış İlişkiler Servisi'nin 2011 yılında yayınlanan belgelerine göre, AB Polis Misyonu'na ayrılan bütçe ve destekleyici ülkelerden

gönderilecek personel ile personel sayısı arttırılmıştır (“*The EU External Action, the European Police Mission (EUPM) in Bosnia and Herzegovina*”). Bu bağlamda AB’nin bölgeye yönelik barış inşa çalışmalarında son derece tutarlı bir politika izlemeye çalıştığını söyleyebiliriz.

AB Polis Misyonu’nun ana görevleri de bu belgelerde şu şekilde açıklanmıştır (“*The EU External Action, the European Police Mission (EUPM) in Bosnia and Herzegovina*”):

- Bosna Hersek polis güçlerinde operasyonel kapasiteyi arttırmak ve organize suçlara karşı hukuki yaptırım ve kapasiteyi genişletmek
- Organize suçlar ve yolsuzlukla mücadeleyi desteklemek amacıyla kapsamlı bir planlama yapılmasına ve planlamaların hayata geçirilmesine yardımcı olmak
- Bosna Hersek’te cezai soruşturma kapasitelerinin geliştirilmesine yardımcı olmak
- Polis ve hapisane sistemlerinin işbirliğinin güçlendirilmesi
- Hesap verilebilirlik düzeyinin yükselmesine katkı sağlamak

Bosna Hersek’te yer alan AB Polis Misyonu (EUPM) birçok açıdan ‘özel’ bir yere sahiptir. Öncelikle, bu misyon, Birlik’in 2003 yılında oluşturduğu Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’nın başlangıcı sayılabilecek ilk polis misyonudur. Bosna Hersek Polis Misyonu kapsamında, AB Lizbon sonrası öngördüğü kapsamlı yaklaşımı da uygulama imkânı bulmuş ve bu bağlamda çalışmaları sürdürmeye çalışmıştır (“*Ten Years of EU Police Mission*”, 2012: 11). 1990’larda, AB henüz politikalarını ve kapasitesini, Balkanlarda ortaya çıkan savaşı durdurmaya yönelik geliştirememiş olsa da, bölgedeki barış sağlama süreçlerine NATO üzerinden dâhil olmuştur.

Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz üzere, Balkanlarda yaşanan kanlı çatışmalar, AB için bölgesinde meydana gelebilecek bu tarz durumlarda ne kadar yetersiz kalabileceğinin de göstergesi olmuştur. Bu sebeple, bu dönemde derinleşme çalışmalarına öncelik veren AB, bu alanda kullanabileceği sivil ve askeri güçler oluşturmuştur. Bu kapsamda

yetiştirilen Avrupalı uzmanlar, hukukun üstünlüğünü (Kosova’da), adalet ve polis kurumlarının eğitimi (Afganistan, Irak ve Filistin’de), güvenlik reformlarının desteklenmesi (Kongo Demokratik Cumhuriyeti’nde) ve silahlı kuvvetlerin eğitimi (Somali ve Bosna Hersek’te) gibi konularda çatışma bölgelerindeki çalışmalarını yürütmüştür.

Dayton sonrası başlatılan polis reformunun ana aktörleri yerel yetkililer, Uluslararası Sivil Polis Gücü (başlangıçta Birleşmiş Milletler Uluslararası Polis Görev Gücü), NATO liderliğindeki birlikler ve Yüksek Temsilciler Dairesi (YTD) idi. Bosna’da polis reformu sürecinde roller, konumlar, görünürlük ve hatta kimlikler ile yıllar içinde değişmiştir. Savaş sırasında ve hemen sonrasında polis, Bosna Hersek'teki etnik hatlar boyunca paralel yapılarda örgütlenmişti. Hırvatlar, ülkenin batı bölümünü, Boşnak polisi Saraybosna merkezli ve merkez Bosna bölgelerini kontrol etmiştir (Palmer, 2004, 176). Sırp polisi ülkenin geri kalanını kontrol etmiş ve merkezlerini Pale 'de kurmuşlardır. Bununla birlikte, polis güçleri istihbarat servislerinin etkisi altındaydı ve kendi siyasi yetkililerinin araçları olarak çalıştırılmıştı.

Dayton Barış Anlaşması ile birlikte, öncekinden tamamen farklı olmayan yeni bir polis sistemi oluşturdu. Dayton'da alınan önemli bir karar, gerçekte kamu düzenini yeniden üretme gücünü bölgesel olarak dağıtmaktı. Ancak, ulusal düzeyde kurumsal olarak tek bir polis sistemi oluşturulamamıştır. Bunun yerine, polis teşkilatı tamamen tüzel kişiliklere ve Federasyonun 10 kantonuna devredilmişti. Daha sonraki bir uluslararası tahkimde, kendi bağımsız polis gücü ile Breko'da özerk bir bölge kuruldu. Bu durum tahmini 3,5 milyon nüfuslu küçük bir ülke içinde 13 özerk kolluk kuvveti ajansının oluşturulması anlamına geliyordu. Dolayısıyla bölgede kapsamlı bir polis reformu ve mevcut sistemlerin iyileştirilmesi en önemli şartlardan birini oluşturmuştur.

Bosna'daki sivil polis misyonunun evriminin daha detaylı tartışılabilmesi için, üç müdahale düzeyini birbirinden ayırmak yararlı olacaktır: mikro, orta ve makro düzeyler. Bu bağlamda mikro düzeyde müdahaleler

'bireylerle' ilgilenir. Örneğin, polis teşkilatlarının eğitimi ve denetimi doğrudan bireyler ile ilgilidir. Orta seviye ise kurumsal yapılar ile ilgilidir. Polis güçlerinin içyapılarının yeniden yapılandırılma çalışmalarını içerir. Makro düzeydeki projeler ise, kurumlar ya da hükümet düzeyleri arasındaki iktidarın yeniden dağıtımıyla uğraşır. Dış faktörlere de son derece açık olan bu evrim sürecinde yerel siyasi ittifaklar, Dayton Anlaşması'nın hükümleri (ve ilgili aktörlerin değişen yorumları), uluslararası iktidar düzeni ve 'misyon döngüsü' etkili olmuştur.

1 Ocak 2003 tarihinde AB Polis Misyonu göreve başladığında, Bosna'da polis teşkilatlanmasında ve polis sisteminde hala büyük zayıflıklar ve aksaklıklar mevcuttu. 23/24 Mayıs 2000 tarihinde PIC'in Brüksel'deki toplantıda birçok reform ile ilişkilendirilmiş yeni bir devlet inşa ajandası ortaya konulmuştur ("*Turning Point. The Brussels PIC Declaration and a State-Building Agenda for Bosnia and Herzegovina*"). Bu "ulusal gündemin yanı sıra uluslararası toplum tarafından bir çıkış stratejisi arayışı, yeni EUPM'nin sürdürülebilirlik konusunu ve devlet kurma reformlarını gündemin zirvesine getirmesini sağladı. Daha da önemlisi, Dayton artık Yüksek Temsilci'nin ana iktidar kaynağını oluşturmuyordu, ancak Brüksel ve AB hala Yüksek Temsilci için iktidar kaynağı idi. Nitekim Yüksek Temsilci, PIC'nin Yüksek Temsilcisi ve AB'nin Özel Temsilcisi olarak, Bosna'da iki farklı görevi üstlenmiştir. Bu yeni durum, Yüksek Temsilci'yi biraz daha 'gerçek politika dönemine' de yaklaştırmıştır. Zira bu durumla birlikte, Dayton'nun baskın yapısının yerini kısmen AB'nin kuralları almıştır.

Avrupa Polis Misyonu, Bosna Hersek polisine organize suçla mücadelede yetkinliklerini ve teknik yeteneklerini geliştirme konusunda yardımcı olacak önemli kaynaklar ayırmış, aynı zamanda da iki taraf ve Brčko Bölgesi'ndeki suç soruşturma departmanlarının yeniden yapılandırılması ve ulusal istihbarat modelinin tanıtılması süreçlerini CARDS ve ICITAP programları ve iki taraflı eğitim ve bağışlar vasıtasıyla tamamlamıştır. Bu bağlamda, devlet yasalarına uygun olarak iletişim ağı kurma, parmak izi tanıma gibi teknik gözetimi kolaylaştırıcı yeterlilikler geliştirilmiştir ('10

Years of EU Polis Mission’). AB Polis Misyonu, aynı zamanda, savcılar ile iki tarafın ve Brčko Bölgesi'nin kıdemli polis memurları arasındaki düzenli toplantıları teşvik etmiş ve kolaylaştırmıştır.

Bu çalışmaları takiben, AB Polis Misyonu'nun ilk döneminde, Aralık 2002'de Bosna Hersek Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur. AB Polis Misyonu, Bakanlığın kurumsal gelişimini, yasal süreçlere uyumunu ve kalite personel yetiştirme sistemlerinin geliştirilmesi için katkıda bulunmuştur. Ancak Bosna Hersek'te polis kuvvetler, temel yapıdaki aksaklıklar ve siyasi zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yapısal engeller arasında, Bosna Hersek'te yer alan her biri hükümetleri ayırmakla sorumlu ve karmaşık bir yasa ve yönetmelikle yönetilen 15 polis gücünün varlığını sayabiliriz. Diğer taraftan, siyasi zorluklar ise siyasi otoriteler, parti yapısı, polis liderleri ve adli sistem arasındaki yakın ilişkiler üzerine kuruludur.

İşe alım, terfi ve disiplin prosedürleri gibi polis kuvvetlerinin iç kararlarının siyasi gerekçeleri de EUPM'nin görev süresi boyunca dikkatle izlenmiştir. Ancak, iktidar partisinin isteklerini yerine getiren eski ideoloji, orta ve üst düzey polis yönetiminin bazılarının kafasında hala mevcuttur (“*10 Years of EU Polis Mission*”).

3.3. Dayton Barış Anlaşması Sonra Bosna Hersek'te Devlet İnşa Sürecinin Başarısız Olma Nedenleri

Dayton Anlaşması sonrasında Bosna Hersek'te yaşanan sorunların temelinde, Dayton ile birlikte kabul edilen Anayasa yatmaktadır diyebiliriz. Bu anayasa ile düzenlenen, Bosna Hersek toplumunun hukuki ve etnik yapısı, üç etnik gruba iki ayrı devlet ve özerk bir bölge oluşturulması amacıyla son derece karmaşık bir düzen sunmuştur.

Dayton'da kabul edilen anayasanın oluşturduğu önemli yapılardan birisi de ‘etnik demokrasi’ olmuştur. Bu bağlamda iki meclisli parlamento ve

üçlü cumhurbaşkanlığı yapısı oluşturulmuş ve anayasasının maddelerine etnik ve demokratik özellikler konularak, Sırp, Hırvat ve Boşnakların temsilcilerinin Milletler Meclisi için seçilmesi için şartlar yetiştirilmiştir. Ancak yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz üzere, ülke yönetimi ile ilgili bir kararın alınabilmesi üç etnik grup arasında fikir birliği şartına bağlanmıştır. İç savaştan yeni çıkmış, etnik ayrılıkların son derece yoğun yaşandığı bir ortamda üç etnik grup arasında fikir birliğinin bulunması ise ne yazık ki çok zordur. Bu sebeple, kâğıt üzerinde her üç etnik grubun da hakkının korunduğu ve demokratik bir ortamın inşa edildiği anlaşılrsa da uygulamada bu düzenlemenin işler bir devlet yapılanmasına dönüşmesi mümkün değildir.

Diğer taraftan, Dayton Antlaşması her ne kadar tek devletli bir yapı öngörüyor gibi dursa da esasen iki entite ve bir özerk bölgeden oluştuğu için bölünebilen bir devlet yapısı oluşturmuştur. Buradaki en önemli husus devlet seviyesinde bir, entiteler seviyesinde ikişer, özerk bölge için bir ve 10 kanton için birer olmak üzere 3,5 milyonluk Bosna-Hersek Devleti adına 13 anayasa söz konusu olmasıdır. Bununla birlikte Dayton ile kurulan merkezi otorite otonom siyasi etkinlikte bulunamayacak kadar zayıf durumdadır. Dolayısıyla bu yapı, aynı ülke içerisinde birbirinden farklı yapıların var olmasını sağlamakta ve geniş kapsamlı bir kontrol mekanizmasının oluşmasını engellemektedir.

Bununla birlikte, antlaşmanın yasal tutarsızlıklar içermesine ek olarak, kurumsal olarak karmaşık ve işlevsiz bir sistem sunması da bir başka sorunu teşkil etmektedir (Zilic, 2003: 3-4). Ayrıca Dayton Anlaşması ile yapılan bir düzenleme ile Bosna Hersek anayasal düzeni uluslararası aktörlerin etkisine açık bir hale getirilmiştir. Buna göre, uluslararası aktörler, askeri mekanizmalar (IFOR, SFOR, EUFOR), sivil mekanizmalar (PIC, OHR) ve insan haklarını koruma mekanizmaları ile Bosna Hersek anayasal düzeninde istedikleri değişiklikleri yapabilecektir. Bu da ülkenin gerçek anlamdaki bağımsızlığını ciddi bir sorunsal haline getirmektedir.

Bu sebeple, Dayton Anlaşması ile belirlenen anayasal düzende en önemli sorunlardan birisini de devletin egemenliğine ilişkin hususlar oluşturmaktaydı. Devlet organlarının yetkilerinin son derece sınırlandırılarak, asıl yetkilerin Bosna Hersek içerisindeki federe devletlere verilmiş olması da egemenliği tehdit edici diğer önemli bir unsur olmuştur. Bu da ülke içerisinde sağlıklı yürüyen bir sistemin kurulmasını ve ortak karar alma mekanizmasını son derece güçleştiren bir yapı kurmuştur.

Diğer taraftan ise, etnik düzeyde eşitlik sağlanmaya çalışılırken, karmaşık ve iç içe geçmiş bir yapı kurulmuştur. Kurulan bu karmaşık yapıya bir de dış baskılar ve uluslararası aktörlerin rolleri eklenince, Bosna Hersek'te gerçek bir demokrasiden ve işler bir yönetim sisteminden bahsetmek mümkün olmamıştır. Aynı zamanda Dayton Anlaşması ile birlikte kabul edilen Bosna Hersek Anayasası'nı modern anayasa özelliklerinin çoğundan da yoksun olduğu görülmektedir. Kurulan karmaşık ve dış baskıya açık yapı, ülkenin egemenliğine zarar verirken, devlet organlarının yetkisizliği, insan hakları ihlallerinin ve savaş suçlarının cezalandırılmasında eksikliklere sebebiyet vermektedir.

Dayton Anlaşması ile getirilen anayasal sistemdeki aksaklıklardan birisi de üç kurucu unsuru temel almasıdır. Bu bağlamda, anayasanın öncelikli olarak birey odaklı olması gereken yapısı, üç kurucu unsurda odaklanmış ve diğer azınlıklara yönelik büyük hak kayıplarını doğurmuştur.

Sonuç olarak, Bosna Hersek, Dayton Barış Antlaşması'ndan sonra uluslararası toplumun 'çatışma sonrası demokratikleşme' sürecine ilişkin bir deney tahtası olmuştur diyebiliriz. Uluslararası toplum, uzun bir savaş döneminden çıkmış ve öncesinde diktatör bir rejim ile yönetilmiş bir ülkede demokratikleşmenin hızlıca yerleşmesini beklemektedir. Ancak demokrasi inşası, uzun zaman alan ve toplumsal yapının baştan aşağı değişmesini sağlayan bir şeydir. Bu sebeple, her ne kadar bu süreçte Dayton Anlaşması sayesinde Bosna Hersek'te demokrasinin inşa edilmesi planlanmışsa da, kültürel etki ve toplumsal yapıdaki uyumsuz öğeler,

Bosna'da demokrasi inşasını hızlandırmak yerine, Bosna'nın bağımsızlığının uluslararası toplum tarafından tehdit edilmesine yol açmıştır.

Dayton Barış Anlaşması ile birlikte uluslararası toplum tarafından Bosna'da yeniden inşa edilmeye çalışılan devlet, esasen 'yeniden devlet inşası' kavramının hem uygulayıcılar hem de akademisyenler tarafından kısmen yanlış yorumlanması sebebiyle, baştan sorunlu bir süreç ortaya çıkarmıştır. Zira devlet inşa süreci birçok farklı ve zorlu dönüşümü gerektirmektedir: savaştan barışa, devlet ekonomisinden serbet piyasa ekonomisine, diktatörlükten demokrasiye doğru derin dönüşümleri gerektirmektedir. Ancak bu dönüşüm, karşılıklı olarak her iki tarafın da gönüllü olması ile ilerleyebilecek bir sosyalizasyon sürecidir. Bugün Bosna Hersek'te Dayton Anlaşma metninde gayet adilane durmasına rağmen, gerçek hayatta işlemeyen durumlar da tam da bu yüzdendir. Halk ve siyasi elitler, uluslararası toplumun varlığını kendi varlıklarına bir tehdit olarak da görmektedirler ve yapılan demokrasi inşa çalışmalarının birey odaklı olmaması sebebiyle sorunlu ilerlemesi ile karşılaşmaktadırlar. Aynı zamanda, Dayton Barış Anlaşması, toplumca kabul görmüş ve ikna olmuş bir süreci başlatmamıştır. Aksine toplum içerisinde eşitsizliklere ve savaş suçlarının cezalandırılmaması gibi karşıt hislere sebep olmuştur.

Bununla birlikte, Dayton sonrası ekonominin ülkede daha hızlı ilerlemesi beklenirken, son derece yavaş gelişen hatta bazı noktalarda gelişme konusunda ciddi sıkıntıları olması da, Bosna Hersek'in gelişimini yavaşlatmakta ve yüksek işsizlik oranı, halkın ülkesine olan güven ve aidiyet duygusunu zedelemektedir. Bugün Bosna'da gençlerin işsizlik oranı %60 oranında iken, bir kişinin aylık geliri sadece 425 avro civarındadır (*"Youth unemployment in Bosnia and Herzegovina: How many NOs you(th) can take?"*, 6.4.2019). Bu rakam AB standartlarının epey altında yer almaktadır. Ancak bugün aktif olarak bölgeyi Avrupalıştırmak için çalışmalarını sürdüren AB'nin, bölgenin ekonomisini kalkındırmaya gücü yetmemektedir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi bu tek taraflı işleyebilecek bir süreç değildir.

SONUÇ

Yugoslavya toprakları, birçok farklı medeniyetin farklı zamanlarda hüküm sürdüğü ve birçok farklı etnik grubun yaşadığı bir ülke olmuştur. Tito'nun liderliği döneminde, etnik gruplar arasındaki huzursuzluğu ve Yugoslavya'ya karşı olan aidiyet eksikliğini gidermek için, çeşitli düzenlemeler ile 'Yugoslav kimliği' oluşturulmaya çalışılmış ancak bu durum Tito'nun otoriter yönetiminin gölgesinde kalmaktan öteye geçememiştir. Tito'nun ölümünden ortadan kalkan otorite, yerini Sırp baskısına bırakmış ve daha öncesinde suni bir şekilde yaratılmaya çalışılan 'Yugoslav Kimliği' de hızlıca etkisini kaybetmiştir. Tito sonrası başa gelen Sırp yönetimi içerisinde yükselen Sırp baskısı, Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetlerinde bağımsızlık isteklerine sebep olmuş ve çok geçmeden tüm cumhuriyetlerde etnik gruplar arasındaki milliyetçi duygularının yükselmesine yol açmıştır. Zira bu dönemde kimlikler karşılıklı olarak birbirlerini inşa etmiştir. Bu bağlamda Sırlar arasında yükselen 'Büyük Sırbistan İdeali' temelinde artan Sırp milliyetçiliği, karşısında Hırvatlar arasında Hırvat milliyetçiliğini yükseltmiştir. Böylece Yugoslavya içerisinde kırılmalar ve kopuşlar başlamıştır.

Yugoslavya içerisindeki cumhuriyetlerden birisi olan Bosna Hersek, esasen ekonomik ya da siyasi anlamda Yugoslavya içerisinde önemli bir yere sahip değildi. Ancak onu diğer cumhuriyetlerden ayıran en önemli özelliği, son derece karmaşık olan etnik yapısıydı. Diğer cumhuriyetlerde de etnik azınlıklar olmasına rağmen, genellikle bir grubun etnik üstünlüğü söz konusuydu. Ancak Bosna Hersek'te hem dini hem de etnik anlamda ciddi bir çeşitlilik söz konusu idi ve bu da bağımsızlık talebi konusunda son derece zorlu bir sürecin zeminini oluşturmaktaydı. Nitekim Sırlar, Sırbistan'daki Sırlar ile birleşmeyi, Hırvatlar ise Hırvatistan ile birleşmeyi talep ederken, ciddi bir nüfusa sahip olan Bosnalı Müslümanlar için tek yurt Bosna Hersek'ti. Bu durum Bosna Hersek için kanlı bir iç savaşın da temelini oluşturmuş ve birçok uluslararası aktörün devreye girdiği ancak gerçek ve sürdürülebilir bir barıştan söz etmenin son derece güç olduğu bir dönemi hazırlamıştır.

Sosyal İnşacıların önemli savlarından biri olan, bireylerin verili bir dünyada yaşamadıkları ve çevrelerinden bağımsız şekilde varlıklarını sürdürmedikleri, aksine çevrelerinden etkilenecek kimliklerini oluşturdukları savı tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Genelde Yugoslavya’da, özelde ise Bosna Hersek’te kurulan yapay yapı içerisinde ‘Yugoslav Kimliği’ni barındırmaktaydı. Ancak 1990’lı yılların başında meydana gelen ayrılıkçı talepler ve çatışmalar, bir üst kimlik olarak ‘Yugoslav Kimliği’nin inşa edilemediğini, çünkü bu kimliğin ‘kurulmaktan’ ziyade, çevresel ve kültürel faktörlerin etkisi ile ‘inşa edilen bir yapı’ temelinde oluşması gerektiğini göstermiştir. Zira ‘Yugoslav kimliği’ bir üst kimlik olabilseydi, muhtemelen ülke içerisindeki cumhuriyetlerin bağımsızlık istekleri bu denli şiddetli olmayacaktı. Nitekim bir ‘kimlik’ten söz edebilmemiz için onu tamamlayan diğer unsurların varlığını da bulmamız gerekmektedir. Oysa Yugoslavya’da etnik grupların öncelikle kullandıkları dil kendi etnik dilleri, kültürel değerleri ise kendi dini ve geleneksel unsurlarını taşıyan değerlerdir. Öte yandan yukarıdaki bölümlerde detaylıca ele aldığımız etnik gruplar arasındaki tarihsel çatışmalar ve çekişmeler ise bu kimliğin oluşumunu temelde engelleyen unsurlardan biridir.

Dolayısıyla, karmaşık etnik yapısını birleştirecek bir inşa süreci içinde ortaya çıkamayan ‘Yugoslav üst kimliği’ Yugoslavya’da Tito gibi bir figürün de ortandan kalması ve beraberinde ekonomik krizin baş göstermesi, etnik grupların birarada kalmasının bir gereklilik olmadığını hissetmesine sebebiyet vermiştir diyebiliriz. Çünkü toplum düzeyinde baktığımız zaman Yugoslavya’da bir etnik grubun bir diğer etnik gruba ‘komşu’ olmasını engelleyen kültürel bir çatışma söz konusu değildi ama bir arada ve ‘Sırpların’ ağırlıkta olduğu bir yönetimin altında varlıklarını sürdürmeleri için kendi kültürel ve zihinsel değerlerinin engeli mevcuttu. Böylesi bir ortamda başlayan çatışmalar, son derece kanlı bir şekilde ilerlemiş ve çok geçmeden yukarıda detaylıca bahsettiğimiz büyük bir iç savaşı ortaya çıkarmıştır.

Analizimizde Sosyal İnşacıların bireylerin, içerisinde yaşadıkları gruplar vasıtasıyla var olduklarını da savunmalarından detaylıca bahsetmiştik. Buna göre bireyler grupları, gruplar ise bireylerin davranışlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Bosna Hersek'te bir etnik grupta yükselen milliyetçiliğin, diğer etnik grupların da buna karşılık hızla kimlik oluşumunu arttırmasına sebep olmuştur. Bu duruma eklenen tarihsel çekişmeler, dönemin gergin ortamı ise grupların birbirlerinden tehdit algılamasına yol açmıştır. Sırpların aşırı milliyetçiliği ve 'Büyük Sırbistan Hayali', bölgedeki farklı etnik grupların 'diğer' olarak kategorileştirilmesini doğurmuş ve her bir etnik grubun, kendisini bir diğerinden üstün görmesi ile 'ötekileştirme' hızla inşa edilmiştir.

Uluslararası toplumun bölgede yaşanan çatışmaları durdurmaya yönelik çabaları ise sorunun temelini ihmal edilmesi sebebiyle uzun bir süre sonuç verememiştir. Uzun uğraşlar ve yoğun çatışmalar sonrasında tarafların barışa ikna olmaları ile imzalanan Dayton Barış Anlaşması ise, bölgede sürdürülebilir ve hakkaniyetli bir barış sunmaktan uzak ve oluşturduğu işlevsiz yönetim şekliyle Bosna Hersek'e faydadan çok zarar sağlamaktadır.

Bugün hala yürürlükte olan Dayton Barış Anlaşması'na göre, devletin yetkileri ve otoritesi, bir yıllık geçiş döneminden sonra, uluslararası toplumdaki alınacak ve seçilmiş yetkililere devredilecekti. Ancak, antlaşmada planlanan bu süre, Bosna Hersek'te pek de gerçekçi olmamış ve AB güçleri tarafından organize edilmiş olan kurumsal yapılar hala ülkenin kurumsal yönetiminde önemli söz haklarına sahiptirler. Çünkü Bosna Hersek'te, sokakların, kasaba adlarının veya kamu binalarının yeniden adlandırılması gibi en basit şeylerde bile etnik gruplar arasında problemler yaşanabilmektedir. Dahası, bir grubun belirli bir bölgedeki hâkimiyetini göstermek için dini işaretler yeterli olmakta ya da dilsel farklılıktan dolayı özel televizyon kanallarının farklı dillerde yayın yapmaya devam etmesi, sadece yükselen etnik gerilimlere katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu tür saldırgan ve savunmacı milliyetçilik hareketleri, farklı etnik grupların 'kimlikleri'ni göstermek üzere yaptıkları

hamleler olarak yorumlanabilmekte ve bu da toplumda yeniden bir savaş çıkma olasılığının yüksekliğinin hissedilmesine sebep olmaktadır. Farklılıklar arasındaki bu gerginlik, Bosna Hersek halkları arasındaki hareketleri ve etkileşimleri büyük ölçüde engellemektedir; böylece her bir etnik grup kendi içlerinde kültürel değerlerine daha sıkı sarılmakta ve bir diğeri ile etkileşime geçme konusunda son derece çekimser davranmaktadır. 1990'ların başında savaş sebebiyle yerinden edilen, yakınlarını kaybeden çocukların, bugün yetişkin bireyler olarak devlet yönetiminde ve/veya ülkede çeşitli görevlerde olduğunu düşündüğümüzde, etnik grupların 'işbirliği' yapmasının zorluğu daha da iyi anlaşılabilir. Çocuklukları savaş döneminde geçen bugünün yetişkinleri, aynı zamanda savaşın tekrar çıkabilme riski ile kendi çocuklarını büyütme ve etnik gruplar arasındaki tansiyonun tekrar yükselmesinin, küçük bir kıvılcıma baktığını bilmektedir. Bu da bugünün Bosna Hersek'inde bir üst kimlik olarak 'Bosnalı' olma duygusunu zayıflatmaktadır.

Ancak, elbette ki bu etnik gerilimlerin hepsi öncelikle siyasi elitlerden gelmekte ve sonrasında Bosna Hersek'in tüm vatandaşlarına empoze edilmektedir. Bosna Hersek'te, 'Bosnalı' olma bilincinin toplum düzeyinde kabul edilebilir olması için öncelikle siyasi elitlerin bu bilince sahip çıkması ve bu bilinci ülke geneline yayması gerekir. Oysa Bosna Hersek'te durum tam tersidir. Devlet yönetiminde en küçük bir kararın alınması için bile üç etnik grubun onayı gerekmekte ve bazen sadece diğer etnik grubun 'evet' dediği bir şeye 'evet' demiş olmamak için 'hayır' denmektedir. Dolayısıyla ülkenin faydasına olabilecek bir karar, sadece etnik gruplar arasındaki 'gerginlik' sebebiyle alınamamakta ve Bosna Hersek, sonu belirsiz bir kısır döngüye sürüklenmektedir.

Bununla birlikte Bosna Hersek'te yaşanan Hırvatların Hırvatistan, Sırpaların ise Sırbistan pasaportlarının olması ve iki ülkenin de AB ile ilişkileri göz önüne alındığında, Bosnalı Müslümanların kendilerini tıpkı Srebrenica'da olduğu gibi 'köşeye sıkışmış' hissetmelerinin önünü almak son derece güçtür.

Yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız, Yugoslavya'nın dağılışı süreci esasen sadece cumhuriyetler arası bir iç savaş değil, aynı zamanda bireysel düzlemde etnik unsurlar arasında meydana gelen bir savaştır. Dolayısıyla Bosna Hersek içerisinde yaşanan iç savaş da bu sebeple kolayca bertaraf edilememiştir. Çünkü Bosna Hersek gibi karmaşık etnik yapıları bir cumhuriyette 'halkların kendi geleceğini tayin etme' hakkı aynı zamanda bireysel düzlemde 'bireylerin yaşama hakkı' ve 'aynı bölgede yaşayanların hakları' ile çelişmiştir. Bu dönemde özellikle medyanın, siyasi elitler ile birlikte halkı yanlış ve etnik olarak ayrımcı bilgilerle donatması, halk arasında kısa zamanda etnik kimliklerin belirginleşmesine sebebiyet vermiştir. Böylece halk arasında, farklı etnik gruplara aidiyet duygusunun yükselmesi, bireysel haklar, kendi kaderini tayin etme isteği, birinin kendini diğerdan üstün görme çabası, tarihsel tecrübeler ve çekişmeler gibi birçok duygu aynı anda yükselmeye başlamış ve etnik gruplaşmalar su yüzüne çıkmıştır.

Bosna Hersek'te, Dayton Barış Anlaşması ile başlayan yeni dönemde, AB barış inşa süreçlerinde önemli görevler almıştır. Kendisi de sosyal olarak inşa edilmiş olan, belli normlar ve değerler üzerinden kimliği oluşmuş olan AB'nin politikasının önceliği, AB değerlerinin ve normlarının Bosna Hersek'te de inşa edilmesi olmuştur.

AB'nin temel norm ve değerlerinden bahsederken, öncelikli olarak Kopenhag Kriterleri'ne bakmamız gerektiğinden yukarıdaki bölümlerimizde söz etmiştik. Bu temel değerler, hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları gibi modern devlet sistemlerinin alt yapısını oluşturması gereken değerlerle benzerlik göstermektedir. AB, hem üye devletlerde hem de üyelik için aday olan ya da AB ile herhangi bir amaçla işbirliği içerisinde olan ülkelerden de benzer değerleri paylaşmasını beklemektedir. Bu sebeple, AB üyelik aşamasında bu değerlerin aday ülke içerisinde yerleşmiş olmasına özellikle dikkat edilmektedir. Çünkü bu değerler, AB kimliğini oluşturmakta ve AB kimliğine yeteri kadar uyumlu

olmayan aday ülkelerin üyelik yolculuğu, kimliğin gerektirdiği unsurların yerleşmesi/inşa edilmesine kadar sürmektedir.

Bu sebeple, AB bir ülke ile ilişkilerini bazen üyelik perspektifinden bazen ise ekonomik ve insani destek programları ile sürdürmektedir. Böylece AB norm ve değerlerinin bu ülkelerde yerleşmesine destek vermekte ve aynı zamanda bu ülkelerin yapısal olarak ne kadar uyumlu olabileceğini ölçmektedir. Bu yüzden aday ülkelerin adaylık yolundaki ‘uyum süreçleri’ni özenle takip etmekte ve bu süreçte yavaş kalanlara uyarıda bulunmakta ve hatta bazı durumlarda süreci askıya almaktadır. Bosna Hersek özelinde bakacak olursak, ülkede yaşanan büyük çatışma sonrasında barışın yeniden inşa edilme sürecinde aktif olarak yer alan AB, bölgeye yönelik ekonomik ve insani yardımlarını ‘üyelik perspektifi’ üzerinden Bosna Hersek’e ulaştırmış ve savaş sonrası demokratik yapıların tekrar inşası, insan hakları ihlallerinin giderilmesi gibi önemli konularda destek sağlamıştır. Ancak AB, bölgeye yönelik çalışmalarını sürdürürken önemli bir ayrıntıya gereken özeni gösterememiştir. Bosna Hersek’te üç kurucu etnik grup bulunmaktadır ve bu etnik gruplar arasında çok yakın zamanda büyük bir iç savaş yaşanmış ve her bir grup arasındaki ‘sosyal mesafe’ son derece yükselmiştir.

Savaşın izleri halen epey taze iken, birçok yerinden edilmişin yaşadıkları yerlere dönüşü mümkün olmamıştır. Ayrıca, Dayton Anlaşması’nın kurduğu işlevsiz devlet yapılanması içerisinde ülkenin geleceği ile ilgili en ufak bir kararın bile alınamaması, AB kimliğinin bölgede inşa edilmesi güçleştirmektedir. AB’nin, özellikle Avrupalılaştırmayı son derece etkin kullandığı bu tip bölgelerde, zamanla sosyalizasyon tamamlanırken, 1995’ten bu yana Bosna Hersek’te istenilen düzeyde bir Avrupalılaşıma sürecinin tamamlanamamış olması, AB için de önemli bir başarısızlıktır diyebiliriz. Ancak burada dikkat etmemiz gereken unsur, AB’nin sosyalizasyon sürecinde kullandığı araçlar, normlar ve değerler olmalıdır. AB, Bosna Hersek’te, ‘Bosnalı Kimliği’ değil, ‘Avrupalı Kimliği’ inşa etmeye çalışmaktadır. AB norm ve değerlerini bölgeye yerleştirmeye çalışarak, bölgede Avrupalılaşıma sürecini tamamlamak istemektedir.

Ancak Bosna Hersek'te etnik gruplar arasındaki sosyal mesafenin fazlalığı, iki kat üstte bir kimliğin oluşmasını engellemektedir. Çünkü Bosna Hersek'te asıl ihtiyaç, öncelikle 'Bosnalı Kimliği'nin oluşmasıdır. Komşuları Hırvatistan ve Sırbistan ile karşılaştığımızda, Bosna Hersek'in Avrupalılaşıma sürecinde bu kadar geride kalmasının altında yatan asıl sorunun inşa edilmeye çalışılan 'kimlik'in, şu an için Bosna halkı açısından erişilmesi güç bir yükseklikte olmasıdır. Çünkü Bosna Hersek'te halkın öncelikle, 'Bosnalı' olmaya ihtiyacı vardır. Oysa ki Bosna Hersek halkı içerisinde yer alan Sırp'ların kendilerini Sırbistanlı, Hırvatların Hırvatistanlı olarak değerlendirdikleri bir toplumda, Avrupalılaşımayı gerçekleştirmek son derece zordur. Zira Avrupalılaşıma ancak 'toplumun rızası' ile yayılabilecek ve gelişebilecek bir süreçtir. Topluma rağmen, bir sosyalizasyon sürecinin tamamlanması mümkün değildir.

AB, Bosna Hersek'te sosyalizasyon sürecinde bu önemli ayrıntıyı ihmal etmekte ve özellikle de sosyalizasyon sürecini toplum düzeyine indirgeyemediği için siyasi elitlerin, tartışma masalarında tüketmektedir. Dolayısıyla, Avrupalılaştırma politikası ile AB değer ve normlarını bölgede yerleştirmeye çalışan AB için halkın bu konudaki gönüllülüğü ve yapının bu duruma uygunluğu önemli bir engel oluşturmaktadır. Bosna Hersek'te halk AB üyeliği konusunda ya da AB değerlerinin, normlarının benimsenmesi hususunda bir direnç göstermemektedir. Ancak ülke genelinde mevcut olan karmaşık etnik yapı ve tarihsel çekişmeler, bölgede ciddi bir 'güvensizlik' duygusunun varlığını oluşturmaktadır. Bosna Hersek'te hem uluslararası topluma hem de etnik grupların karşılıklı olarak birbirlerine ciddi bir güvensizlikleri söz konusudur. Henüz bölgedeki etnik grupların kendi aralarında ortak değer ve normlar benimsemeleri mümkün değilken, dışarıdan gelen ve kendilerine 'empoze' edilmeye çalışılan bir kimliği üzerlerine alma konusunda 'güvensiz' olmaları anlaşılabilir.

Bununla birlikte, Bosna Hersek'te AB norm ve değerlerinin toplum içerisinde yaygınlaştırılmasını güçleştiren önemli hususlardan biri de

ülkedeki sivil toplum örgütlerinin yetersizliğidir. Bu durumu pozitif yönde değiştirmeye çalışan AB, bölgede özellikle sivil toplum örgütlerine ulaşmaya çalışmakta ve halkın bu örgütlere katılımını teşvik edici çalışmalarda bulunmaktadır. Ancak elbette sosyalist düzenden kalma sivil toplum örgütlerine katılım konusundaki çekincelere karşı bu kültürün halk arasında yaygınlaştırılması uzun zaman alacaktır. Bu sebeple de AB'nin Avrupalılaşma süreci için aktif olarak kullandığı sivil toplum örgütlerinin bölgedeki yetersizliği, ülkenin sosyalizasyon sürecini de zedelemektedir.

Dayton Anlaşması'nın imzalanmasının amacı, savaşın sona ermesi ve savaş sonrası barışın tekrar inşa edilmesi ve sürdürülebilir devlet yapılanmasının kurulabilmesi için bir 'rehber' özelliği görmesi olarak değerlendirilebilir. Sosyal İnşacıların 'uygunluk mantığı' da tam olarak bu 'rehber' olma durumuna vurgu yapar. Zira bireylerin uygunluk mantığı ile hareket edebilmeleri için bir 'rehber'e ihtiyaçları vardır. Esasen, uluslararası toplum ve Bosnalı yetkililerin de muhtemelen bu niyetle onayladıkları Dayton Anlaşması'nın son derece yapay bir zemin oluşturması ve kabul edilen anayasasının beklenen 'rehber' görevini görememesi, Bosna Hersek'te 'kimlik' inşasında öncelikle olarak bir rehber eksikliğini de ortaya çıkarmaktadır.

Kısacası, aktörlerin içerisinde bulunduğu topluma uygun bir şekilde hareket etmesi olarak açıkladığımız uygunluk mantığına göre Bosna Hersek'te toplumun 'birlik' olmak için kurallarla donatılmamış tam tersi, yapay sınırlarla birbirlerinden ayrılmış ve 'ortak kimlik' unsurlarını geliştirebilecek kurallar bütününden yoksun olması sorunun temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple de ortak bir kimlik etrafında birleşmek yerine, hali hazırda savaş sırasında oluşmuş olan 'ayrılıkçı' kurallar ışığında kimliklerini oluşturmaya devam etmektedirler. Diğer taraftan ise, AB, Avrupalılaşma süreci ile birlikte bölgede 'Avrupalılık kimliği' oluşturmaya çalışmaktadır ama burada da halkın kendini 'Avrupalı' kimliğine yakın hissedebilmesi için gerekli ortak amaç ve çıkarların eksikliği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, AB, Maastricht Antlaşması ile başlattığı 'AB Kimliği' döneminde 'ulusal' ve 'Avrupa' kimliği olmak

üzere iki düzeyli bir kimlik inşası oluşturmuş ve bu yüzden de Avrupalılaşıma sürecinin daha hızlı sonuç vermesini sağlamıştır. Oysa Bosna Hersek'te yapmaya çalıştığı bunun tam tersidir. Ulusal düzeyde kimlik oluşumunu tamamlanmamış bir ülkede sürdürmeye çalıştığı Avrupalılaşıma süreci ve oluşturmaya çalıştığı 'Avrupa kimliği'nin sağlam zeminlerde kurulabilmesi pek mümkün değildir. Zira Bosna Hersek'te, 'Avrupalı kimliği'nin ana unsurlarından insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerler halen tehlike altındadır.

Sonuç olarak, Bosna Hersek'in kalkınmasında ve sürdürülebilir bir devlet yapılanmasının kurulması ve AB standartlarında bir devlet olabilmesi için önündeki en önemli engellerden birisi içerisinde bulunduğu 'kimlik bunalımı'dır. AB, her ne kadar uygulamakta olduğu Avrupalılaşıma süreci ile birlikte bölgenin kalkınması ve AB norm ve değerleri ile donatılmasını sağlamaya çalışsa da, AB'nin öncelikli olarak bölgede yeniden inşa çalışmalarını toplum düzeyine indirgemesi ve siyasi elitlerin yaydığı negatif yöndeki kimlik inşa süreçlerini durdurması gerekmektedir. Bununla birlikte, bir diğer önemli husus ise, Bosna Hersek'te 'Avrupalı kimliği'nden önce, 'Bosnalı Kimliği'nin oluşturulması gerektiğidir. Bunun yapılabilmesi için de halka rehberlik edebilecek bir kurallar bütünü oluşturulmalıdır. Ne yazık ki, sıcak savaşın durdurulması için imzalanmış olan Dayton Barış Anlaşması, böyle bir rehber olma özelliğinden son derece uzaktır. Bu sebeple, öncelikle, ülkede karar alma mekanizmalarını kökten hantallaştıran devlet yapılanmasının tekrar gözden geçirilmesi ve katılımcı, toplum lehine karar alma potansiyelini arttırıcı bir sistemin kurulması için gerekli anayasal reformların ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

Abdelal, R., Blyth, M. ve Parsons, C. (2010). *Constructing the International Economy*. Ithaca. NY: Cornell University Press.

Adamic, L. (1943). *My Native Land*. New York: Harper and Brothers.

Akalın, C. (2006). Monnet'in Gölgesindeki Avrupa'dan Türkiye'ye: Liberalizm-Cumhuriyetçilik Kavgası, Rıdvan Karluk (Ed.), *Avrupa Birliği Dersleri Ekonomi, Politika, Teknoloji* içinde. Ankara: Nobel Yayınları.

Alexander, R. (2010). Cultural Identity in Southeastern Europe: Balancing the Global and the Local. M. Könönen ve J. Nuorluoto (Ed.). *Europe-Evropa: Cross-Cultural Dialogues Between The West, Russia, and Southeastern Europe* içinde. Uppsala: University of Uppsala. ss. 15-33.

Almond, M. (1994). *Europe's Backyard War*. London: Heinemann.

Alujevic, L. (2012). Integration of Western Balkans: From Reconciliation to European Future. Brussels: Centre For European Studies.

Anastasakis, O. ve Bechev D. (2003). EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process. *South East European Studies Programme*. Oxford: St. Antony's College University of Oxford.

Babuna, A. (2003). Tarih Boyunca Boşnaklar: Kimlik ve Soykırım. *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*. Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar. ASAM-İKSAREN. Ankara.

Baotić, J. (2002). The Identity of Language and the Identity of Nation. Fransis R. Jones, and Ivan Lovrenović, (Ed.) *Reconstruction and*

Deconstruction içinde. Forum Bosna Culture–Science–Society–Politics Quaterly Review 15/02. ss.157-159.

Barnett, M. (1998). Social Constructivism. (Ed.) John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde. ss. 262- 268.

Benson, L. (2004). *Yugoslavia: A Concise History*. New York: Palgrave

Berger, P. (1966). Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology*, Cilt 7, No. 1.

Billig, M (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.

Bojkov, V. D. (2003), Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-1995 Political System and its Functioning, *Southeast European Politics*, 41-67.

Bora, T. (1999). *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Bottlik, Z. (2017). A Divided Townscape? Ethnic Segregation in Bosnia and Herzegovina - the Mostar Case. *Masaryk University Social Studies*.

Bougarel, X., Helms, E. and Duijzings, G. (2007). *The New Bosnian Mosaic*. Aldershot. England: Ashgate.

Boyle, F. A. (1996). The Bosnian People Charge Genocide: Proceedings at the International Court of Justice Concerning Bosnia v Serbia. *Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Amherst, Mass.: Altheia Press.

Bretherton, C. and Vogler, J. (2006). *The European Union as a Global Actor*. London: Routledge.

Brljavac, B. (2011). Europeanisation Process of Bosnia and Herzegovina: Responsibility of the European Union?. *Balkanologie Revue d'études Pluridisciplinaires*. Vol. XIII, n: 1-2.

Brown, C. ve Ainley, K. (2005). *Understanding International Relations*,

3rd Edition. London and New York: Palgrave.

Bush K. ve Keyman F. (1997), Identity-Based Conflict: Rethinking Security in a Post-Cold War World, *Global Governance* içinde. ss. 311-328

Canbolat, İ., S. (1998). *Ulus-üstü Sistem ve Avrupa Birliği*. İstanbul: Alfa Yayınları

Carl Michael, C. (2002). *Ethnic Cleansing in the Balkans, Nationalism and the Destruction of Tradition*. London and New York: Routledge.

CEC (1973). Declaration on the European Community. *Bulletin of the European Communities* 12 (Clause 2501).

CEC (1976). Tindemans Report on European Union. *Bulletin of the European Communities*. Supplement 1/76.

CEC (1983). Solemn Declaration on European Union. *Bulletin of the European Communities*. 6, 24.

CEC (1985), A People's Europe. Reports from the ad hoc Committee, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 7/85.

CEC (1988), A people's Europe. Commission Communication transmitted to the European Parliament on 24 June 1988. [COM (88) 331, final], *Bulletin of the European Communities*. Supplement 2/88.

Chandler, D. (2007). From Dayton to Europe. *International Peacekeeping*. 12(3). ss: 336 - 349.

Chandler, D. (2010). International Statebuilding, *The Rise of Post-liberal Governance*, Abington: Routledge.

Checkel, J. T. (1999). Social Construction and Integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, ss. 545-60.

Checkel, J. T. (2005). *International Organization*. Vol. 59, No. 4.

International Institutions and Socialization in Europe. Autumn. s. 801-826.

Checkel, J. T. (2008). Constructivism and Foreign Policy. (Ed.) Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne. *Foreign Policy: Theories. Actors. Cases* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Chernoff, F. (2008). *Theory and Metatheory in International Relations*. Basingstoke: Palgrave.

Collier, D. ve Levitsky, S. (1996). *Democracy 'with Adjectives': Conceptual Innovation in Comparative Research*. (Working Paper). Kellogg Institute. No. 230. August.

Council of the European Union (2003). A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy.

Crampton, R. J. (2002). *The Balkans Since The Second World War*. Great Britain: Longman.

Crampton, R. J. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*. Çev: Emel Kurt. İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

Crawford B. ve Lipschutz R. (1997). Discourses of War: Security and the Case of Yugoslavia. Keith Krause ve Michael C. W. (Ed.). *Critical Security Studies* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Cyert, R. ve March, J. G. (1992). *A Behavioral Theory of the Firm*. 2nd Edition, Oxford: Blackwell.

Çakmak, H. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Ankara: Platin Yayınları.

Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması Ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2008. Cilt:1. Yıl:9. Sayı:16. ss:91-123.

Dalbay, R. S. (2018). Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2018/2. Sayı:31. s. 161-176.

David, C. P. (2001). Alice in Wonderland Meets Frankenstein: Constructivism, Realism and Peacebuilding in Bosnia. *Contemporary Security Policy*. 22:1. London: Routledge.

Davis, S. G. (1996). *Religion and Justice in the War over Bosnia*. New York: Routledge.

Demirel, H. (2003). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği ve Kıbrıs Problemi*. (Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Isparta.

Demirtaş, B. (2014). İnşacılık. Ali Balcı ve Şaban Kardeş (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları. ss: 155-173.

Dinand, D. (2005). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. Hale Akay (çev.). 1. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınları.

Donia, R. J and Fine, J.V.A (1994). *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*. London: Hurst and Company.

Donia, R. ve Fine, J. (1995). *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press

Drent, M. ve Zandee, D. (2010). Breaking Pillars: Towards a Civil-Military Security Approach for European Union, Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', January.

Dusko, D. (1993). Yugoslavia: New World, Old Hatreds. *Foreign Policy*, , No. 91. ss.3-27.

Elbasani, A. (2013). *European Integration and Transformation in the Western Balkans Europeanization or Business as Usual*. London and New York: Routledge.

ESI (European Stability Initiative) —Reshaping the International Priorities in Bosnia and Herzegovina: Part II, International Power in Bosnia, 30 March 2000 (Reshaping), Erişim Tarihi: 7.1.2019

ESI paper ‘Turning Point. The Brussels PIC Declaration and a State-Building Agenda for Bosnia and Herzegovina,’ June 7, 2000.

Fabry, M. (2002). International Norms of Territorial Integrity and the Balkan Wars of the 1990s. *Global Security*. Vol.16. No 2.

Fagan, A (2010). Europe’s Balkan Dilemma: Paths to Civil Society or State Building. London: I.B. Tauris

Fagan, A. ve Sircar I. (2015). *Europeanization of the Western Balkans: Environmental Governance in Bosnia and Herzegovina and Serbia, New Perspectives on South-East Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Felberbauer, E. M., Jurekovich P., ve Labarre F. (2010). Advice and Advocacy: Ten Years of the Regional Stability in South East Europe Study Group. *Connections The Quarterly Journal*. Summer.

Fierke, K. M. (1996). Multiple Identities, Interfacing Games: The Social Construction of Western Action in Bosnia. *European Journal of International Relations*. December.

Fine, J. V. A. (1993). The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society”, Mark Pinson (Ed.). *The Muslims of Bosnia-Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* içinde. Second edition. Cambridge: Harward University Press.

Finnemore M. ve Sikkink K. (1998). International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*. Vol. 52. No. 4.

Fishman, J. A. (1999). *Handbook of Language & Ethnic Identity*. Oxford: Oxford University Press.

Flockhart, T. (2010). Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms across Time and Space. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. Volume 48. Number 4. s. 787–810.

Funk, J. (2013). *Towards an Identity Theory of Peacebuilding*. (CRPD Working Paper). Centre for Research on Peace and Development (CRPD). No. 15, May.

Gerard Tool (2005). Embedding Bosnia and Herzegovina in Euro-Atlantic Structures: From Dayton to Brussels. *Euroasian Geography and Economics*. 46/1. s.52-64.

Glenny, M. (2000). *Balkans (1804-1999): Nationalism, War and the Great Powers*. London: Penguin Books Ltd.

Greenberg, R. D. (2009). Dialects, Migrations, and Ethnic Rivalries: The Case of Bosnia-Herzegovina. *Journal of Slavic Linguistics*. ss.193-216.

Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.

Yenigün, C. ve Hacıoğlu, Ü. (2004). Bosna-Hersek: Etnik Savaş, Eksik Antlaşma. Burhanettin Duran ve Kemal İnat (Ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri* içinde, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Haliloviç Tekin, C. (2012). *Bosna-Hersek Devleti: 1991-2011*. 3. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

Harmon, G. (2007). *War in the Former Yugoslavia: Ethnic Conflict or Power Politics?*.(Senior Honors Thesis). Boston College.

Hay, C. (2006). Constructivist Institutionalism. (Ed.) R. A. W. Rhodes, Sarah Binder ve Bert Rockman, *The Oxford Handbook of Political Institutions* içinde. Oxford: Oxford University Press. ss: 255-287.

Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, Cilt 2.

Heywood, C. (1993). *Bosnia Under Ottoman Rule 1463-1800*. Mark Pinson (Ed.). *The Muslims of Bosnia-Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Second Edition. Cambridge: Harvard University Press. ss. 39-41.

Hill, C (1998). The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role, J. Peterson ve H. Sjursen (Ed.). *A Common Foreign Policy for Europe? Competingvisions of the CFSP* içinde. London: Routledge.

Holbrooke, R. (1999). *Bir Savaşı Bitirmek*.1. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Hombach, B. (2004). The Stability Pact as a Security Community-Building Institution?. Aleksandar Fatic (Ed.). *Security in Southeastern Europe*. Management Centre. Belgrade.

Höjelid, S. (2001). European Integration and the Idea of European Identity: Obstacles and Possibilities. *ECPR Joint Sessions Grenoble 2001/ Workshop 19: Identity Politics*. Växjö University.

Hurd I. (2008). Constructivism. Christan Reus-Smit and Duncan Snidal (Ed.) *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press.

Husić, G. (1999). Is There/Will There Be a 'Bosnian' Language? Aspects of the Language Question in Postwar Bosnia. *The South Slav Journal*. Vol. 20 No:3-4.

Ignatieff M. (1998). *The Warrior's Honour: Ethnic War and the Modern Conscience*. Toronto: Viking.

International Crisis Group (1996). *Aid and Accountability: Dayton Implementation*. ICG. Brussels. Belgium 22 November

International Crisis Group (1997). *Beyond Ballot Boxes: Municipal Elections in Bosnia and Herzegovina*. ICG. Brussels, Belgium 10 September

----- (2003). *Thessaloniki and after II: The EU and Bosnia*. Balkans Briefing. Sarajevo/Brussels, 20 June.

İlhan, M. S. (2010). *Bosna Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu*. Ankara: Berikan Yayınevi.

İnat, K. (2005). *Avrupa Politik İşbirliğinin Doğuşu*. Oğuz Kaymakçı (Ed.), *Avrupa Birliği Üzerine Notlar* içinde. Ankara: Nobel Yayınları.

Jackson, R. ve Sorenson G. (2003). *Introduction to International Relations theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.

Joseph, J. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.

Jozić, Ž. (2012). Linguistic (Un)reality in Contemporary Bosnia and Herzegovina, *Slavica Helsingiensia*, Jouko Lindstedt & Max Wahlström (Ed.) *Balkan Encounters – Old And New Identities, South-Eastern Europe*. Helsinki.

Juncos, A. (2011). Europeanization by Decree? The Case of Police Reform in Bosnia. *Journal of Common Market Studies*. vol. 49(2). ss. 367-389

Jurado, E. (2006). Assigning Duties in the Global System of Human Rights: The Role of the European Union. Raymond H. Vogt and Mayer, H. (Ed.) *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs* içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan. s. 119-139.

Kaldor. M. (1999). *New and Old Wars, Organized Violence in a Global Era*, Stanford: Stanford University Press.

Karakoç, J. (2013). Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:28. Sayı: 2. ss.131-160

Karatay, O. (2002). *Bosna-Hersek Barış Süreci: Dayton Barış Antlaşması Eki ile*. Ankara: Karam Yayınları.

Kauppi N. (2003). Bourdieu's Political Sociology and the Politics of European Integration. *Theory and Society* 32. no. 5/6

Kavalalı, M. (2005). Avrupa Birliği Genişleme Süreci: AB'nin Merkez Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Ekim.

Kenar, N. (2005). *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Klemenčić, M. (2001). The Boundaries, Internal Order And Identities of Bosnia And Herzegovina. *IBRU Boundary and Security Bulletin*. Winter.

Kodaman, T. ve Baş, N. (2017). Batı Balkanlar'da Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmayı Sağlayan Siyasal Mekanizmalar, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(1). ss. 45-65.

Kostick, K. (2011). International Relations Theory: Examination of Ethnic Conflict Within Former Yugoslavia, 1918-1991. University of Wisconsin-Eau Claire. Mayıs.

Kratochwil, F. (2006). History, Action and Identity: Revisiting the "Second" Great Debate and Assessing its Importance for Social Theory. *European Journal of International Relations*. Vol. 12, No. 1, ss. 5–29.

Lazea, D. (2010). EU Enlargement Towards Central and Eastern Europe: A Social Constructivist Approach. *New Europe College, Institute for Advanced Study*: Bucharest, ss. 1-15.

Lindberg, L. N. (1963). *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press.

- Lovrenović, I. (2001). *Bosnia: A Cultural History*. London: Saqi Books.
- Maksic, A. (2017). *Ethnic Mobilization, Violence, and the Politics of Affect: The Serb Democratic Party and the Bosnian War*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Malcolm, N. (1999). *Bosna'nın Kısa Tarihi*. Çev. Aşkim Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: a Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*. vol. 40(2), ss.232-258.
- March, J. G. ve Olsen J. P. (1999). The Institutional Dynamics of International Political Orders. Peter J. Katzsentein, Robert O. Keohane and Stephen D. Krasner (Eds.). *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*. Cambridge: MIT Press.
- March, J. G. ve Simon, H. A. (1993). *Organizations*. 2nd Edition. Oxford: Blackwell
- Marcussen, M. ve Diğerleri. (1999). Constructing Europe: The Evolution of French, British, and German Identities. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, ss. 614-33.
- Markowitz, F. (2007). Census and Sensibilities in Sarajevo, *Comparative Studies in Society and History*. 49.1
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*. 15(1). ss. 5-56.
- Mearsheimer, J. J. (1993). Shrink Bosnia to Save It. *New York Times*. March 31, 1993.
- Mello, Patrick A. (2010). In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War. *European Journal of International Relations*. 16(2). ss.297-309.
- Mirkovic, D. (2000). The Historical Link Between the Utasha Genocide and the Croato-Serb Civil War: 1991-1995. *Journal of Genocide Research*

2, No. 3, November.

Möttölä, K. (2006). The European Union's Grand Strategy: Affecting and Consuming Change in the Global Security Order. *47th Annual ISA Convention, San Diego*, March 21-25 2006. Panel SA18 EU and European Security.

Muehlmann, T. (2008). Police Restructuring in Bosnia and Herzegovina: Problems of Internationally-led Security Sector Reform. *Journal of Intervention and Statebuilding*.

Mujezinoviç, M. (2007). Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası Çerçevesinde Bosna Hersek ile İlişkileri. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3. Sayı 12. ss. 67-84.

Narasingha, S. (1997). Civil War Rages in Yugoslavia. *Chronology in European History*.

Newbiggin, L. (1989). *The Gospel in a Pluralist Society*. Grand Rapids: W.B. Eerdmans.

Nişancı, Ş. (2015). Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*. Cilt 6. Sayı 9.

Noutcheva, G. (2006). *EU Conditionality and Balkan Compliance: Does Sovereignty Matter?*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Pittsburgh University

Numanoviç, A. (2011). *Dayton Sonrası Bosna Hersek ve Avrupa-Atlantik Entegrasyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Olick J. K., Vinitzky-Seroussi V. ve Levy D. (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press.

Onuf, N. (1998). Constructivism: a User's Manual. Kubalkova V., N. Onuf and P. Kowert (Eds), *International Relations in a Constructed World* içinde. NY ve London: Armonk.

Onuf, N. G. (1989). *World of Our Making*, Columbia: University of South California Press.

Özden, N. (2007). Bosna Tarihine İlişkin Birkaç Değerlendirme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. 21. ss: 59-68.

Palmer R. (2004). The European Capitals of Culture: An event or process? London: Arts Professional. 1 November.

Patalakh, A. (2017). EU Soft Power in the Eastern Neighborhood and the Western Balkans in the Context of Crises. *Baltic Journal of European Studies*, Tallinn University of Technology (ISSN 2228-0588). Vo:7, No:2.

Pavković, A. (1997). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*. London: Macmillan Press.

Perry, V. (2009). At Cross Purposes? Democratization and Peace Implementation Strategies in Bosnia and Herzegovina's Frozen Conflict. *Human Rights Rev.*10:35–54.

Ramcharan, B. G. (1997). *International Conference on the Former Yugoslavia: Official Papers*. The Hague: Kluwer Law International.

Ramet, S. (2002). *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia From the Death of Tito to the Fall of Milosevic*. Colorado: Westview Press

Ramet, S. P. (1994). Primordial Ethnicity or Modern Nationalism: The Case of Yugoslavia's Muslims, Reconsidered. Edward Allworth (ed.). *Muslim Communities Re-emerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in the Former Soviet Union and Yugoslavia* içinde. Durham NC and London: Duke University Press.

Reus-Smit, C. (2005). Constructivism. Scot Burchill ve diğerleri (Ed.), *Theories of International Relations* içinde. Basingstoke: Palgrave.

Rieff, D. (1996). In Bosnia, A Prelude to Partition. *The New York Times*. August 19, 1996

Risse, T. (2005). *Social Constructivism and European Integration*. Weiner, A. Ve Thomas, D. (Ed) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Risse, T., Ropp S., and Sikkink K. (1999). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rogel, C. (1998). *The Break-up of Yugoslavia and the War in Bosnia*. Westport and London: Greenwood Press.

Rourke, J. T. (2007). *International Politics on the World Stage*. Boston: McGraw-Hill.

Ruggie, J. G. (1999). What Makes the World Hang Together? Neo Utilateralism and Social Constructivist Challenge. Peter J. Katzsentein, Robert O. Keohaneand, Stephen D. Krasner (Ed.). *Exploration and Contestation in the Study of World Politics* içinde. Cambridge: MIT Press.

Rumelili, B. (2014). Bölgeselcilik ve İnşacılık: Kazanımlar ve Vaatler. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. Cilt 12. Sayı 46. s. 169-185.

Rüma, İ. (2008). Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna Hersek Örneği. *Ankara University SBF Journal*. Vol. 63. no: 1.

Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. New York: Cornell University Press.

Sells, M. (1996). *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*. Berkeley. Los Angeles and London: Univerity of California Press.

Selver M. (2003). *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*. İstanbul: IQ Publications.

Sharpand, J. ve Clarke, M. (1996). *Making Dayton Work: The Future of the Bosnian Peace Process*. London: Centre for Defence Studies.

Sjursen, H. (2003). *Understanding the Common Foreign and Security*

Policy: Analytical Building Blocks. M. Knodt, ve S. Princen (Ed.) *Understanding the European Union's External Relations*. New York: Routledge.

Slye, R. (1996), The Dayton Peace Agreement: Constitutionalism and Ethnicity. *Yale Journal of International Law*, ss: 459-473.

Sorabji, C. (1996). "Islam and Bosnia's Muslimnation", F.W. Carter ve H.T. Norris (Ed.) *The Changing Shape of the Balkans* içinde, London: UCL Press.

Sosyal, İ. ve Kut, Ş. (1997). *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*. İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı.

Stedman, S. J. (1997). Spoiler Problems in Peace Processes. *International Security* 22.2:5-53.

Stoyanova, P. E. (2011). European Identity and Social Partnership. *Revista Academiei Fortelor Terestre* Nr. 3 (63), National Military University "Vasil Levski", Veliko Tarnovo, Bulgaria, ss: 309-314.

Subotic, J. (2011). Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans. *International Studies Quarterly*. 55 (2). ss: 309-330.

Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*. 33, ss. 1-39.

Tangör, B. (2007). Avrupa Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri ve Türk Dış Politikası. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

The EU External Action. *the European Police Mission (EUPM) in Bosnia and Herzegovina*. March 2012

Troncotă, M. (tarih yok). Bosnia Herzegovina, the Political Space of In-Betweenness: A Constructivist Analysis of Identities and Institutions during Europeanization.

Turan, G. (1995). Bosna-Hersek ve Balkanlar, *Sızıntı Dergisi*, Ekim 1995 Yıl: 17 Sayı: 201.

Türkeş, M. R. (2012). Kriz Sarmalında Bosna-Hersek 'Devlet Krizi'. *Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD.

Uygun, O. (1996). Bosna-Hersek: İç Savaştan Konsensus Demokrasisine - Bosna'da Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları. Mülkiyeliler Birliği

Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Vanderwerf, M. (2009b). National Identity in Bosnia-Herzegovina: Part 2: The Paradigm Applied. *Global Missiology English*. Vol 3. No 6.

Velikonja, M. (2003). *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*. College Station, TX: Texas A&M University Press.

Vogt, H. (2006). Introduction. (Ed) Vogt, H. and Mayer, H, *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs* içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ss. 1-16.

Weber, C. (2010). *International Relations Theory: A Critical Introduction*. 3rd Edition. London and New York: Routledge.

Wendt A. (1987). The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. *International Organization*, 41, ss. 335-370.

Wendt A. ve Duvall R. (1989). Institutions and International Order, Ernest Cziempiel and James Rosenau (Ed.). *Global Changes and Theoretical Changes: Approaches to Worlds Politics for the 1990s* içinde, Lexington: Lexington Books. ss. 59-73.

Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* 46. no. 2.

Wendt, A. (2013). Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. Cilt 10. Sayı 39. s. 3-43.

White, B. (2001). *Understanding European Foreign Policy*. Basingstoke: Palgrave.

Wilmer, F. (1998). The Social Construction of Conflict and Reconciliation in the Former Yugoslavia. *Social Justice*, Vol. 25, No. 4 (74), *Beyond the Neoliberal Peace: From Conflict Resolution to Social Reconciliation* (Winter 1998), ss. 90-113

Yıldız, Z. (1993). *Bosna Hersek: Geçmişten Günümüze*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Yürür, P. (2007). Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zehfuss M. (2002). *Constructivism in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

İnternet Kaynakları

A Precarious Peace: Special feature on the Balkans. *The Economist*. 24 Jan. 1998, ss: 6–7.

A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> Erişim Tarihi: 12.11.2016

AB Bakanlığı <http://www.ab.gov.tr/105.html>

Allcock, J. B. (2018), “Slobodan Milosevic”, *Encyclopaedia Britannica*

<https://www.britannica.com/biography/Slobodan-Milosevic> Erişim Tarihi: 6.3.2018

Anderson, D. (1995). The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary. <https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>, Erişim Tarihi: 4.4.2019

Anderson, D. (1995). The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary. <https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>, Erişim Tarihi: 4.4.2019

Banac, I. (2018), “Josip Broz Tito” Encyclopaedia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Josip-Broz-Tito>, Erişim Tarihi: 6.3.2018

Barber, T. “The Bosnia Crisis: Serbs, Croats and Muslims: who hates who and why?” <http://www.independent.co.uk/news/world/the-bosnia-crisis-serbs-croats-and-muslims-who-hates-who-and-why-tony-barber-in-zagreb-traces-the-1539305.html> Erişim Tarihi: 23.12.2017

Biermann, R. “Coercive Europeanization: the EU’s Struggle to Contain Secessionism in the Balkans”, <http://dx.doi.org/10.1080/09662839.2014.918035> Erişim Tarihi: 21.8.2018

Bjarnason, M. (2001). The War and War-Games in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/bjarnason.pdf> Erişim Tarihi: 21.8.2018

Bulletin of EU (1996). No:1-2/1996. Erişim Tarihi: 9.4.2018

Bulletin of the EU, No: 1-2/1996, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9fc9465a-490b-4c96-8196-9ddd89927af1/language-en>, Erişim Tarihi: 21.8.2018

Colliver, C. (2015). European Identity: A Crisis of Construction in the 21st Century?, <https://www.huffingtonpost.com/european->

horizons/european-identity-a-crisis-of-construction-in-the-21st-century_b_7463922.html, Erişim Tarihi: 28.4.2018

Commission on Security and Cooperation in Europe. (2007). [www.csce.gov: https://www.csce.gov/international-impact/osce-mission-bosnia-and-herzegovina-continues-play-constructive-role](https://www.csce.gov/international-impact/osce-mission-bosnia-and-herzegovina-continues-play-constructive-role)

Communication from the European Commission (2006). The Western Balkans on the road to the EU: consolidating stability and raising prosperity, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0027:FIN:EN:PDF> , Erişim Tarihi: 18.11.2018

Communication on Conflict Prevention http://eeas.europa.eu/cfsp/crisis_management/docs/com2001_211_en.pdf,

Council Joint Action of 11 March 2002 on the European Police Mission (2002/210/CFSP). Official Journal of the European Communities. Council of Europe, s.3. <http://www.eupm.org/mission/bt/council1.pdf>. Erişim Tarihi: 21.2.2017

Dabrowski, M.ve Myachenkova Y. (2018). The Western Balkans on the road to the European Union. Policy Contribution Issue No: 04, February, http://bruegel.org/wp-content/uploads/2018/02/PC-04_2018.pdf Erişim Tarihi: 21.8.2018

Dempsey, G. (1998). Rethinking the Dayton Agreement: Bosnia Three Years Later. CATO Institute Policy Analysis. s. 1-42. <https://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa327.pdf> Erişim Tarihi: 1.2.2018

EU receives Nobel peace prize. *Guardian*. 10.12.2012 <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/10/eu-receives-nobel-peace-prize>

European Commission (2003). Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: The Western Balkans and European Integration. COM(2003) 285 final, Brussels. 21 May 2003, 2, at http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/2003.pdf.

----- (2003) Report from the Commission to the Council on the preparedness of Bosnia and Herzegovina to negotiate a Stabilization and Association Agreement with the European Union. 692 final, Brussels, 18 Nov. 2003, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003DC0692&from=EN> Erişim Tarihi: 3.5.2018

----- (2003). The EU's Relations with Bosnia and Herzegovina. http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/bosnie_herze/index.htm Erişim Tarihi: 26.9.2018

----- (2004). *Commission Staff Working Paper: Bosnia and Herzegovina Stabilization and Association Report 2004*. SEC 375, Brussels. 3.2. http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/sap/rep3/cr_bih.pdf.

----- (2004). Council Decision on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Bosnia and Herzegovina COM(2004) Brussels, http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/sap/rep3/part_bih.pdf.

----- (2009). *Commission Staff Working Document. Bosnia and Herzegovina 2009 Progress Report accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010*. Brussels, Erişim Tarihi: 7.1.2019.

European Union Police Mission in BiH. *EUPM Overview*. <http://www.eupm.org/Overview.aspx> Erişim Tarihi: 11.2.2019

EU-Western Balkans Summit Declaration. Selanik. 21.06.2003.
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf Erişim Tarihi: 21.8.2018

http://s20.postimg.org/lpvibjlp/Bi_HInv.gif Erişim Tarihi: 05.04.2014

<http://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>

<http://www.consilium.europa.eu/showpage.aspx?id=591&lang=EN> Erişim Tarihi: 11.2.2019

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/reports/104630.pdf

<https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:102115/datastream/PDF/view>,

Erişim Tarihi: 17.4.2018

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia's (ICTY) Figures, <http://www.icty.org/en/content/infographic-icty-facts-figures>,

Erişim Tarihi: 1.12.2017

Kopenhag Kriterleri. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/752d1-Kopenhag-Kriterleri.pdf>, Erişim Tarihi: 4.4.2019

Law on the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, Office of the High Representative, 3 Dec. 2002, www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id/428609

Erişim Tarihi: 3.4.2017

Mariç, S. "Serbia", <http://www.eu-28watch.org/?q=node/1202> Erişim Tarihi: 21.8.2018

Office of Higher Education, http://www.ohr.int/?page_id=1139, Erişim Tarihi:7.1.2019

Office of the High Representative. http://www.ohr.int/?page_id=1220 Erişim Tarihi: 5.3.2018

Petritsch, W. (2001). Disappointing Progress of Bosnia and Herzegovina

on the Path to Closer European Integration. Press Release, Office of the High Representative, 28 June 2001, <http://www.ohr.int/?p=55967> Erişim Tarihi: 3.5.2018

PIC Bonn Conclusions Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures <http://www.ohr.int/?p=54137&print=pdf>

RAD Background Report/59 (Yugoslavia), 10.3.1982, Radia Free Europe Research, <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/85-4-120.pdf> Erişim Tarihi: 5.12.2017.

Radaelli, C. (2000). Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. *European Integration Online Papers* (EIoP). Vol. 4, No. 8, July 17, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=302761 Erişim Tarihi: 10.10.2018

Report from the Commission, (2003). The Stabilisation and Association process for South East Europe Second Annual Report - Annex 1. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/85349_en.pdf. Erişim Tarihi: 18.11.2018

Richmond, M. (2014). What Light can Constructivism Shed on the EU. <https://www.e-ir.info/2014/01/17/what-light-can-constructivism-shed-on-the-eu/>. Erişim Tarihi: 1.1.2019

Skoko, B. (2011). Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?, FES, Sarajevo, http://www.fes.ba/publikacije/2011-03-Skoko-Sto.hrvati.bosnjaci.i.srbi_per_cent20.pdf, İngilizce Özeti: http://www.fes.ba/publikacije/2010-11BiH_sazetak_SKOKO_ENG.pdf. Erişim Tarihi: 10.12.2016

Solana, J. (2003). The EU Security Strategy Implications for Europe's role in a changing world. Berlin, Yayınlanma Tarihi: 12 Kasım 2003, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/dis

[cours/77889.pdf](#) Erişim Tarihi: 2.5.2018

Srebrenica Massacre. <https://www.britannica.com/event/Srebrenica-massacre>, Erişim Tarihi: 6.4.2019

Survivor Stories. <http://www.srebrenica.org.uk/survivor-stories/fadila-efendic/> Erişim Tarihi: 10.4.2018

The Council of the EU, 2409th Council Meeting General Affairs, Brussels, February 18/19, 2002, 6247/02 (Presse 30) http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/69471.pdf

The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina: www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380<http://library.fes.de/pdf-files/iez/07808.pdf> Erişim Tarihi: 5.12.2017

Treaty on European Union, Maastricht, 1992 <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

Türbedar, E. (2010). Barışın 15.Yıldönümünde Bosna Hersek: Dayton Barış Anlaşması'nın Neticelerinin Değerlendirmesi. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı (TEPAV) http://www.tepav.org.tr/upload/files/12928317526.Barisinin_15._Yildonumunde_Bosna_Hersek.pdf Erişim Tarihi: 6.1.2018

UN Case Information Sheet, Źeljko Ražnatović “Arkan” http://www.icty.org/x/cases/zeljko_raznjatovic/cis/en/cis_arkan_en.pdf; Eriřim Tarihi: 10.1.2018

UN General Assembly Security Council, “Dayton Peace Agreement”, A/50/79C, S/1995/999, 30 November 1995 https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf, Erişim Tarihi: 4.4.2018

United Nations Archives and Records Management Section, “International Conference on the Former Yugoslavia (ICFY) (1992-1993)” <https://search.archives.un.org/international-conference-on-former->

[yugoslavia-icfy-1992-1993](#), Erişim Tarihi: 5.4.2018

UNSCR (1993), “United Nations Security Council Resolutions” .

UNSCR: <http://unscr.com/en/resolutions/824> Erişim Tarihi: 5.3.2018

Vance-Owen peace plan for Bosnia,
<https://www.graphicnews.com/en/pages/01409/Vance-Owen-plan> Erişim
Tarihi: 6.5.2018

Vanderwerf, M. (2009a). National Identity in Bosnia-Herzegovina Part 1:
A Framework For Exploration Missionary since 1978, European Christian
Mission, in the Balkans. www.GlobalMissiology.org

Vogler J. In the Absence of the Hegemon: EU Actorness and the Global
Climate Change Regime. *National Europe Centre Paper*, No.20.
<http://www.anu.edu.au/NEC/Archive/Vogler.pdf>

Youth unemployment in Bosnia and Herzegovina: How many NOs
you(th) can take?. [https://ec.europa.eu/epale/en/blog/youth-
unemployment-bosnia-and-herzegovina-how-many-nos-youth-can-take](https://ec.europa.eu/epale/en/blog/youth-unemployment-bosnia-and-herzegovina-how-many-nos-youth-can-take),
Erişim Tarihi: 6.4.2019

Zagreb Summit Final Declaration. at: [http://faq.
macedonia.org/politics/eu/zagreb.summit.pdf](http://faq.macedonia.org/politics/eu/zagreb.summit.pdf). Erişim Tarihi: 19.3.2017

Zilic, A. (2003). The Dayton Agreement: Challenges of Change
International Conference, Berlin, September 12 and 13,
<http://www.suedosteuropa-gesellschaft.com/pdberlin/zilic.pdf> Erişim
Tarihi: 5.4.2019